

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

М.М. ПЕНДЮРА, О.В. ДРУЧЕК

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ

Навчальний посібник

*ЧАСТИНА 1
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ*

Київ-2014

УДК 340.112:17
ББК Х
П 25

Рекомендовано Вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 14 від 24.06.2014 року)

Рецензенти:

Снігур І.Й., головний науковий консультант Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, кандидат юридичних наук;

Рижук Ю.М., заступник декана юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», кандидат юридичних наук.

Авторський колектив:

Пендюра М.М., доцент кафедри загальноправової та гуманітарної підготовки ФПФСП Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Дручек О.В., доцент кафедри загальноправової та гуманітарної підготовки ФПФСП Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

Пендюра М.М., Дручек О.В. Юридична деонтологія : навч. посіб. Ч. 1 / М.М. Пендюра, О.В. Дручек. – К. : НАВС, 2014. – 169 с.

Навчальний посібник «Юридична деонтологія» обговорений та схвалений на засіданні кафедри загальноправової та гуманітарної підготовки ФПФСП Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2014 року, протокол № 21

Автори при підготовці навчального посібника використовували праці провідних українських та зарубіжних вчених, зокрема В. Горшенева, І. Бенедик, О. Скакун, С. Сливки, С. Гусарева, О. Тихомирова, Є. Гіди, Н. Оніщенко, Ю. Римаренка, В. Кукушина

© Пендюра М.М., Дручек О.В., 2014
© Національна академія внутрішніх справ, 2014

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Юридична деонтологія: загальні положення	
1.1. Передумови виникнення юридичної деонтології та етапи її розвитку	6
1.2. Юридична деонтологія: поняття, ознаки	11
1.3. Предмет і структура юридичної деонтології	20
1.4. Методологія юридичної деонтології	24
1.5. Принципи і функції юридичної деонтології	26
1.6. Місце юридичної деонтології у системі суспільних та юридичних наук	32
1.7. Значення вивчення юридичної деонтології для майбутнього юриста-практика	37
РОЗДІЛ 2. Юридична професія у правовій державі	
2.1. Юридична професія: загальна характеристика	39
2.2. Престиж юридичної професії у правовій державі	51
2.3. Місце і призначення юриста в громадянському суспільстві	53
2.4. Нормативні основи діяльності юриста: вітчизняні та іноземні джерела	56
2.5. Професіограма: поняття та її структура	63
2.6. Основні види професії «юрист»: загальна характеристика	68
РОЗДІЛ 3. Деонтологічні засади формування юриста	
3.1. Деонтологічна правосвідомість особистості юриста	116
3.2. Юридична освіта у системі професійної підготовки юриста	127
3.3. Моральна культура юриста	131
3.4. Правова культура юриста	133
3.5. Інтелектуальна культура юриста	136
3.6. Педагогічна культура юриста	143
3.7. Особливості акторської культури юриста-практика	148
3.8. Естетична культура юриста	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	163

ПЕРЕДМОВА

Ефективне впровадження у національну юридичну теорію та практику міжнародних стандартів прав людини, які визнала і закріпила у своїй Конституції та законах Україна, потребують не тільки створення відповідного юридичного механізму, а й підготовки фахових професіоналів-правників нової генерації, для яких права людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю. Не менш важливим є також усвідомлення того, що втілення прав людини у життя, їх захист можливий лише у стабільному громадянському суспільстві, на основі суворого дотримання законності та правопорядку.

Глибокі трансформаційні процеси, система реформ, що проходить держава – Україна, сприйняття суспільством традиційних стандартів демократії та впровадження їх у всі сфері громадянського суспільства, що формується, вимагає від кожного її представника усвідомленого, відповідального ставлення та виконання конституційних обов'язків. Цей аспект особливо стосується осіб, які залучені до державницьких процесів побудови демократичної, правової соціальної держави. Мова йде, в першу чергу, про державних службовців, на яких покладається обов'язок сформувати таку систему державного управління, яка б забезпечила ефективну охорону та захист прав і свобод людини та громадянина. Але вирішення багатьох проблем, що виникають у сфері державного управління, значною мірою залежить і від правової культури членів суспільства, якості законодавства, інших правових явищ та й самої культури високопосадовців.

Мабуть, саме тому в умовах сучасного життя все більше уваги привертає до себе проблема якісного, ефективного, належного виконання обов'язків державними службовцями, значна частина яких працює у юридичній сфері. Прийняття науково обґрунтованого закону, вироблення виваженого управлінського рішення, охорона і захист інтересів, цінностей та потреб громадян або підтримка державного обвинувачення у суді,

винесення обґрунтованого, виваженого, законного судового рішення – все це вимагає від людей, наділених владними повноваженнями, особливого, відповідального ставлення до своєї справи, наявності певної системи моральних та професійних якостей. Саме ці аспекти висвітлення діяльності юристів змістовно наповнюють предмет науки юридична деонтологія, де, окрім вище наведеного, розглядаються питання співвідношення юридичної науки та юридичної практики, організації системи юридичної освіти у вищих навчальних закладах, системи об'єктивних та суб'єктивних факторів, що впливають на виконання професійних обов'язків державними службовцями та іншими особами, залученими до сфери юриспруденції.

В цьому навчальному посібнику, який містить 2 частини, автори ставлять за мету ввести студентів юридичних закладів України в цікавий світ юриспруденції та допомогти їм зрозуміти сутність майбутньої професійної діяльності.

Юридична деонтологія – одна з небагатьох юридичних дисциплін, що безпосередньо пов'язана, в першу чергу, з формуванням професійної правосвідомості юриста-практика.

Запропонований науковий матеріал закладає фундамент індивідуальної правової культури правника, формування в нього наукової основи юридичного світогляду та глибокої поваги до права, людини, системи розуміння про юридичну діяльність та дасть змогу на підставі сучасних європейських та національних нормативно-правових актів, сформувати у студента (курсанта, слухача) професійне уявлення про особистість юриста, ґрунтовні знання про етичні та естетичні вимоги, що висувуються до державних службовців, про мораль, милосердя, обов'язок, честь державного службовця, офіцерську честь, гідність, відповідальність тощо, та розкриє основні положення про юридичну науку та практику.

***Закону нельзя служитъ за зарплату,
ему надо подкоряться***

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Передумови виникнення юридичної деонтології та етапи її розвитку

Витоки деонтології, на нашу думку, слід шукати в стародавності, коли виник суспільний розподіл праці. Цей життєвий крок у суспільному розвитку перетворив людину у відносно самостійного індивіда і започаткував «професійне» розмежування соціальних груп за напрямками діяльності. Під впливом часу, із появою нових професій, відбуваються зміни певних обов'язків і відносин конкретних професійних макрогруп до тих людей, які є об'єктом їхньої діяльності і користуються результатами їхньої праці. Це обумовлює у суспільстві потребу розробки визначених норм відношення до справи, професійної діяльності, еталонів, присяги, кодексу честі, які були б спроможні підтримувати престиж професійних груп у суспільстві, вселяти їм довіру. Посилена увага до професійних морально-етичних норм призвела до виділення системи наукових деонтологічних знань про обов'язок і норми належної професійної поведінки визначених спільностей людей у своїй трудовій діяльності.

Представник будь-якої професії, який замислюється над своєю поведінкою, вчинками та наслідками діяльності, рано чи пізно сам усвідомлює необхідність дотримання ряду професійних норм. Саме так у медицині до цього дійшов Гіппократ (бл. 460 до н. е. – бл. 370 до н. е), в середні віки – Ібн-Сіна (980-1037 р.р.), епоха Відродження – Т. Парацельс (1493-1832 р.р.), в 50-х роках ХХ ст. професор М. Петров, Л. Лещинський, В. Матвеев, а у юриспруденції, – Гай, Ульпіан, Модестин, в ХІХ столітті – І. Бентам, О. Коні, в 70-80-х роках ХХ ст. С. Алексєєв, В. Горшенєв, І. Бенедик, В. Сокурєнко, кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. – О. Бандурка,

І. Бризгалов, С. Гусарєв, О. Тихомиров, Ю. Римаренко, О. Карпов, М. Орзих, О. Скакун, П. Біленчук, С. Сливка, О. Шмоткін, Є. Гіда, В. Кукушин та ін.

Першою передумовою появи юридичної деонтології стала суспільна затребуваність в праці юриста. Професія юриста спочатку виникла і розвивалася і як вид соціальних послуг, і як засіб виконання управлінських функцій. Як правило, юристи займали високий соціальний стан, а їх клієнти були особами з різним соціальним статусом. Рухомі пошуком справедливості, яка розумілася по-різному широкими верствами суспільства, клієнти, позбавлені знань у правовій сфері, знаходилися у цілковитій залежності від юриста, до якого зверталися за правовою допомогою. Внаслідок відсутності юридичних пізнань клієнти неспроможні були оцінити законність дій застосовуваній права, у провадженні яких знаходилися їхні справи і якими вершилася справедливість. Вони вимушені були покладатися на компетентність і сумлінність юристів. Розбіжності між правосвідомістю юриста і клієнта, диспропорції в знанні права – друга передумова появи юридичної деонтології.

З розвитком соціальних, економічних і соціально-культурних відносин відбулася диференціація юридичних професій, збільшилося соціальне навантаження на юридичну професію, чітко визначилася роль юридичної практики. З одного боку, зріс вплив практикуючих юристів на розвиток суспільства, функціонування правової системи держави. Покращилася професійна підготовка юристів. Підвищився авторитет юридичної професії. Вона стала виступати одночасно як об'єкт і як суб'єкт регулювання. З іншого, спостерігається зростання правосвідомості населення, зміна культурно-правового рівня клієнтів, збільшення їх вимогливості до якості юридичної допомоги. В таких умовах склалася третя передумова розвитку юридичної деонтології, а саме – потреба населення в ефективній юридичній практиці.

Етапи розвитку юридичної деонтології як науки тісно пов'язані з передумовами її появи. Виділення етапів є умовним, їх кількість може бути різною, все залежить від критерію, покладеного у підставу розрізнення таких

етапів. Відомо, що кожна професія створювала і створює свою деонтологію. На розвиток юридичної деонтології істотний вплив зробила медична деонтологія, яка зародилася в античні часи. Початок їй покладено «клятвою» Гіппократа, що містить принципи і правила, котрі регламентують діяльність лікаря. А в XX-XXI ст. медична деонтологія стала одним із розділів медичної науки, присвячених вивченню ролі психологічних, етичних і інших соціальних вимог до діяльності медичних працівників з метою досягнення максимальної користі в лікуванні та профілактиці хвороб, оздоровленні і продовженні життя людини.

Перший етап розвитку юридичної деонтології, що виразився в уявленнях про те, якою повинна бути юридична діяльність, відноситься до часів Стародавнього Риму і пов'язаний з іменами класиків юриспруденції (Гай, Ульпіан, Модестин, Папініан). Вони бачили зміст юридичної діяльності в трьох її складових: *agere* – керувати юридичними діями сторін; *cavere* – складати формули документів; *respondere* – давати поради, консультації.

Та й сам термін «юриспруденція» виник у Стародавньому Римі в кінці IV – на початку III ст. до н. е. (*лат. jurisprudentia* – знання права). Діяльність провідних юристів Стародавнього Риму істотно вплинула на подальші покоління юристів країн Західної Європи в плані формування професійних якостей, навичок і установок. Проте терміном «юрист» тоді ще не називалися фахівці у галузі права. Він використовувався для позначення багатьох явищ правового характеру – права, сукупності законів, справедливості тощо.

В міру ускладнення соціального життя, розвитку моральності і етичної культури, суспільство передавало накопичуваний обсяг різних видів діяльності, що регулюють їх життя і забезпечують цю регуляцію (особливо при вирішенні конфліктів), спеціально виділеним і професійно підготовленим людям. Поступово в усіх країнах світу йшов процес становлення, а потім організаційного і методичного оформлення професійної юридичної освіти. Перші університети, що виникли в XII-XIII ст. у Болоньї, Падуї, Кембриджі, Саламанки, Парижі, мали юридичні факультети, де

готувалися юристи з урахуванням обсягу і змісту правових робіт і послуг у даному суспільстві. Вже в середньовіччі від терміну «jurist, який, як і в давнину, уживався в різних значеннях, з'явилося слово «jurista».

Другий етап розвитку юридичної деонтології пов'язаний з періодом розвитку буржуазних відносин і формуванням світського, юридичного світогляду (XVII-XVIII ст.), коли юридична практика змінюється, розширюється її зміст, з'являються нові форми і засоби здійснення. Властива юридичному світогляду буржуазії ідеалізація права як основи суспільства і держави багато в чому сприяла формуванню інтересу до юридичної професії. Накопичений досвід у державах Західної Європи став одним з важливих етапів розвитку деонтологічних якостей вітчизняного юриста. Тоді ж у Росії при Петрі I (XVIII ст.) запроваджено в ужиток термін «юрист», запозичений з Німеччини («jurist»), як похідний від середньолатинського «jurista».

Деонтологічні вимоги пред'являлися до випускників юридичних факультетів університетів дореволюційної Росії і України, які функціонували з 60-х р.р. XIX ст. Випускники юридичних факультетів, в основному, йшли на службу в державницький корпус (судді, прокурори, слідчі, нотаріуси) і в юрисконсультські частини казенних і комерційних установ. Багато хто з них обирав «вільну» професію адвоката. Принципи і норми деонтології залежали від рівня соціально-економічного розвитку, від суспільно-політичного ладу, способу життя, менталітету народу, його національних і релігійних традицій. Деонтологія завжди була органічно вплетена в систему духовної культури.

Третій етап розвитку юридичної деонтології припадає на початок XX століття і пов'язаний з оформленням перших документів про стандарти юридичної професії (зокрема відомостей з питань юридичної деонтології).

Відомо, що тільки в результаті набуття фахової правосвідомості професія досягає якісних найвищих характеристик, що відрізняють її від роду занять. Ці якісні характеристики виявляються в здатності професії до саморегулювання. Завдяки прагненню до впорядкування відносин усередині професії відбувається внесення її регулюючої дії в суспільне життя. Здатність

до саморегулювання втілюється в ідеях, принципах, методах, умовах і порядку регулювання професії. Сформовані правила оформляються в єдиний документ, що приводить їх до одноманітності. Положення таких документів стають корпоративно-нормативними (нормативами культури юриста) і набувають значення професійних стандартів, тобто розповсюджуються на всіх представників професії, вимагають підпорядкування і забезпечуються заходами примусу. Саме ці документи служать офіційними джерелами юридичної деонтології, їх можна назвати актами про корпоративні норми-стандарти, що пред'являються до юридичної професії, про нормативи культури юриста.

Усвідомлення необхідності регулювання юридичної професії, а значить і досягнення її цілісності, відбулося не відразу. Значний внесок у процес визрівання права професії на саморегулювання і визначення корпоративних нормативів культури юриста внесли американські судді Джорж Шарсвуд, котрий опублікував 1854 р. курс лекцій «Професійна етика», і Давид Гофман, який в 1856 р. включив п'ятдесят рішень в «Курс правових досліджень». Їх напрацювання були використані при складанні Першого професійного кодексу, прийнятого Американською Правовою Асоціацією (АВА) в 1908 р. під назвою «Канони професійної Етики». Положення «Канонів» стали деонтологічними стандартами, які забезпечували, з одного боку, цілісність професії, а з іншою – довіру до юридичної професії з боку суспільства.

Регулювання юридичної практики в США, як і раніше, здійснює АВА за допомогою: 1) розробки етичних кодексів (професійних стандартів), які стають законодавчою базою штатів у цьому питанні; 2) винесення резолюцій (рішень) з різних аспектів адвокатської практики, де найзначнішими є роз'яснення з питань професійної етики. Ці роз'яснення не володіють нормативною силою, проте, виступають «переконливою інстанцією», тобто є своєрідними деонтологічними нормами-рекомендаціями. У 1967 р. АВА видала «Погляди на професійну етику», в 1984 р. – «Формальні і неформальні погляди на етику» (2 томи) та інші.

Четвертий етап розвитку юридичної деонтології пов'язаний з міжнародною уніфікацією вимог, що пред'являються до юристів, виходом за національні рамки, появою міжнародних стандартів у професійно-юридичній діяльності (з 80-х р.р. ХХ ст., початок ХХІ ст.). З'явилися європейський деонтологічний кодекс, міжнародні стандарти незалежності юридичної професії, міжнародні кодекси етики та ін. (Резолюція 690 (1979) «Про прийняття Декларації про поліцію», прийнята Парламентською Асамблеєю 8 травня 1979 року, Європейський кодекс поліцейської етики.- Рекомендація R (2001) 10E 19 вересня 2001 року тощо)

1.2. Юридична деонтологія: поняття, ознаки

Дефініція «деонтологія» грецького походження (*deontos* – «належне», *i logos* – «вчення»), що перекладається як наука про належне. Таким терміном інколи позначають розділ етики, в якому вивчаються проблеми обов'язку людини, сфера належного (*того, що повинно бути, і як повинно бути!*), всі форми моральних вимог до життєдіяльності людей та відносин між ними (особа-фахівець – людина; лікар – пацієнт; юрист – клієнт; юрист – юрист тощо). *Як науковий термін «деонтологія» був вперше вжитий у системі етичних знань англійським філософом і правознавцем Ієремією Бентамом (1748-1832 р.р.). В своїй праці «Деонтологія, або Наука про мораль», що була опублікована в 1834 році, автор відстоював своє розуміння моралі та обов'язку. Як зазначав учений, у кожній дії важливий підсумок, тобто та користь, яку приносить дія. Початок користі, за І. Бентамом, становить основу деонтології.*

Дослідження деонтологічних засад професійної діяльності розпочато у 60-х роках ХХ ст. зі вступу до спеціальності. Так, вчені С. Алексеев і М. Айзенберг опублікували відповідні підручники (1976 р.). Це був перший крок на шляху до створення нової юридичної науки, хоча у той час термін «юридична деонтологія» ще не використовувався. С. Алексеев дослідив та

виклав у своєму підручнику важливі аспекти проблеми, які допомагають осмислити юридичну науку та юридичну практику, наблизитися до розуміння професійної юридичної діяльності, зокрема:

- право, законність – це інститути соціального життя, що тісно пов'язані з суспільною мораллю, вони втілюють її ідеали та принципи. Здійснення правових норм багато у чому залежить від моральної озброєності суддів, прокурорів, працівників міліції, від дотримання ними вимог професійної етики;

- специфіка юридичної роботи містить у собі потенційну небезпеку професійної деградації особи, що проявляється в актах бюрократизму, формалізму, втрати самоконтролю, відповідального ставлення до справи, в прояві грубості, нелюдності тощо;

- робота юриста прямо впливає на долі людей, на їх взаємовідносини, що є фактором, який споріднює професію юриста з професією лікаря.

В подальшому, інший не менш відомий український вчений, професор В. Сокурєнко започаткував дослідження засад юридичної деонтології. У вступі до монографії А. Савицької *«Возмещение ущерба, причиненного ненадлежащим врачеванием»* (1982 р.) В. Сокурєнко розглядав медичну деонтологію з позиції юриспруденції, права і моралі. Вчений зробив спробу розробити основні вимоги до професійно-правових обов'язків юриста, аналогічно до тих вимог, які стосуються лікаря. У подальших дослідженнях він аналізував юридичні обов'язки, перспективи розвитку основ професійної деонтології. Своє продовження юридична деонтологія як наука і навчальна дисципліна отримала у лекціях, консультаціях, бесідах професора зі студентами, науковцями Львівського національного університету імені Івана Франка.

Слідом за медичними працівниками в 80-ті роки ХХ ст. на деонтологію як систему юридичних деонтологічних знань звернули увагу українські правники. *Одним із засновників юридичного розуміння деонтології був*

професор В. Горшенєв. Спочатку було розроблено спеціальний курс «Вступ до юридичної спеціальності», метою якого була підготовка студентів до включення їх у процес навчання та інформація про майбутню професійну діяльність. Згодом запроваджена для вивчення у Харківському юридичному інституті (нині – Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого) навчальна дисципліна «Юридична деонтологія» (1988 р.). Викладання цього курсу здійснювалося на основі першого навчального посібника «Юридична деонтологія» за редакцією В.М. Горшенєва і В.В. Комарова (1987 р.), в якому автори зробили спробу узагальнити всю інформацію про кваліфікаційну характеристику юриста, розглянути професію юриста за кількома аспектами: а) юрист як особа; б) юрист як політичний діяч; в) юрист як спеціаліст; г) юрист як носій високих моральних якостей; д) естетична культура юриста.

На наш погляд, є всі підстави стверджувати, що в Україні існує дві деонтологічні школи: харківсько-київська (професори В.М. Горшенєв, О.Ф. Скакун, П.Д. Біленчук, С.Д. Гусарєв, О.Д. Тихомиров, О.В. Шмоткін, Ю.І. Римаренко, Є.О. Гіда) і львівська (професори П.М. Рабінович, В.Г. Сокурєнко, С.С. Сливка). Деонтологія – це жива онтологія, онтологія в дії. Для неї важливий хід думок, спрямований у майбутнє, до дій, до потрібного й належного. Для останнього найбільш характерним є внутрішнє ставлення особи до реальної дійсності, що знаходить вияв у обов'язках юриста: спілкуванні, прийнятті рішення, пізнанні явища та ін. Обов'язок – поняття ширше, ніж усі інші, оскільки основними тут є внутрішні процеси – думки, а не дії. Тобто з почуття обов'язку, його ступеня впливають певні особисті норми, які характеризуються високою якістю.

В. Сокурєнко, спираючись на вчення І. Канта, зазначав, що приписи моральних і юридичних норм безпосередньо діють на суб'єкт, який усвідомлює, що його воля підкорена вимогам норм. Це породжує уявлення про внутрішній обов'язок, його загальнолюдську цінність і конкретні соціальні блага, закладені у самому вчинку. Цей процес формує той внутрішній імператив (наказ), «закон», який людина накладає сама на себе,

який необхідний сам собою. Сутність внутрішнього імперативу як вихідного моменту полягає в тому, що людина ставить собі мету, яка водночас є її внутрішнім обов'язком. У цьому немає суперечності, оскільки людина сама себе примушує, що цілком сумісно з її внутрішньою свободою й виявом власної свободи волевиявлення – права вибору поведінки у межах об'єктивно існуючого соціального нормування. Тому його треба розглядати як зовнішній та внутрішній імперативи.

Існують різновиди обов'язку: духовний, моральний, національний, суспільний, професійний, юридичний, службовий та ін. *Юридична деонтологія зосереджує увагу на службовому обов'язку. Для юриста – це система обов'язкових, самостійних і правових дій у різних соціальних ситуаціях, пов'язаних з духовною, моральною й великою внутрішньою потребою служіння суспільству, своїй нації.*

Внутрішній імператив службового обов'язку – це той самий службовий «долг», хоча вислів цей досить умовний і не зовсім вдалий (подібно до морального імперативу Канта). Як зазначають дослідники, «долг» – це соціальний категоричний імператив. Принцип «долг» заради «долга» у ролі категоричного імперативу найбільш чітко сформульований І. Кантом. Норми повинності покликані, за І. Кантом, примирити людину з чужим, ворожим їй світом. Поняття «долга» стало у І. Канта, головною категорією моралі: саме почуття «долга» визначає моральну поведінку людини.

Зміст внутрішнього імперативу службового обов'язку полягає у тому, що він є свідомим, вмотивованим чинником реальної поведінки юриста, його певною позицією та добровільно прийнятим рішенням. Тобто цей імператив є внутрішнім, особисто виробленим для юриста законом. Формування внутрішнього імперативу неможливе поза логікою норм права і моралі, їх принципів і конкретних приписів, бо неможлива будь-яка людська діяльність поза нормуванням, поза метою. Цей «закон» діє залежно від ситуації. Під впливом добровільно покладеного на себе імперативу юрист сам себе примушує діяти, виявляти особисті людські якості, а також демонструвати

свободу розумної волі, доброї волі, веління серця, поклик сумління тощо. Розумна і добра воля сильніша від закону (позитивного права), але вона тісно пов'язана із совістю. Хоча кожна людина має совість, але рідко нею користується, що підкреслює окреме існування внутрішнього і зовнішнього імперативів обов'язку.

Отже, між внутрішнім і зовнішнім імперативами службового обов'язку загалом є спільні й відмінні риси. Але перше поняття для юридичної діяльності є ціннішим, оскільки юрист усвідомлює свої вчинки, які мають цільову спрямованість. Якщо зовнішній імператив службового обов'язку розрахований на певну імпульсивність юриста, то внутрішній – на системність. Зовнішній імператив можна передбачити, а внутрішній – ні, бо він не розрахований на повторюваність однотипних випадків. Характерною відмінністю є те, що внутрішній імператив службового обов'язку юристом не тільки усвідомлюється, а ще й виконується, що зовнішньому імперативу службового обов'язку невластиво. Зовнішній імператив обов'язку можна виконувати і не замислюючись, а внутрішній – потребує певних роздумів.

Зауважимо, що внутрішній імператив службового обов'язку не регулюється жодним нормативним документом, оскільки він не підвладний чужим нормам. Але це не означає, що внутрішній імператив не відповідає за дії. Хоча юрист чинить за велінням серця, але дії його можуть суперечити праву. Це ж стосується й наслідків діянь. Тому в цьому випадку можливі усі види відповідальності, незважаючи на те, що в якійсь ситуації мав би «спрацювати» тільки внутрішній імператив обов'язку, а не зовнішній. Тобто внутрішній імператив має свою межу, вихід за яку карається законом. Це один із видів порушення юристом правового почуття, «меж необхідної оборони», де його зусилля спрямовані не на якийсь розрахунок, власну вигоду чи користь, а на загальне благо, торжество справедливості.

Зрозуміти глибинний зміст внутрішнього імперативу службового обов'язку допомагають його складові елементи. Сюди насамперед належать

правовий прагматизм, духовні й моральні цінності, інтелектуально-вольове зусилля, позитивний фанатизм і сумління.

Нині поширені такі терміни: «правничка етика», «правничка деонтологія», «правова деонтологія», «юридична деонтологія», «поліцейська деонтологія». Хоча між ними існують деякі, незначні відмінності, проте вони висвітлюють практично одне і те ж: формування внутрішнього імперативу службового обов'язку юриста.

У наукових джерелах виявляються різні підходи до визначення юридичної деонтології. Так, *С. Сливка, П. Біленчук* визначають юридичну деонтологію як філософсько-правову науку про пізнання юристом сутності внутрішнього імперативу службового обов'язку, який створює передумови для формування особистісних норм його професійної поведінки і мотиви їхнього вибору з метою формування внутрішнього переконання, встановлення об'єктивної істини та прийняття справедливого правового рішення.

В. Горшенєв та І. Бенедик визначили юридичну деонтологію як галузь юридичної науки, що узагальнює систему знань про мудрість спілкування й мистецтво прийняття правильного рішення у юридичній практиці, тобто як науку про пошук атмосфери необхідного, істинного результату у спілкуванні юриста як з колегами, так і з тими, кому він надає професійні послуги і кого повинен обслуговувати правовими засобами у процесі реалізації свого правового статусу.

О. Скакун, О. Бандурка, зазначають, що юридична деонтологія – це галузь юридичної науки і навчальна дисципліна, яка є узагальненою системою знань про юридичну практичну діяльність і кодекс професійної поведінки юриста, тобто про оптимальний збір правил дозволяючого, зобов'язуючого і рекомендаційного характеру, якими повинен оволодіти юрист і керуватися ними у відносинах, що виникають при виконанні службових (посадових) повноважень. Цю дефініцію автор розглядає у вузькому значенні – як науку про застосування практичної діяльності

юристів (це, як правило, норми, що мають рекомендаційний характер) – та у широкому значенні – як науку, яка, поряд з моральними, аналізує вимоги (нормативи) психологічного, політичного, правового, економічного, екологічного, етичного, естетичного, інформаційного характеру, що пред'являються до професійної культури юристів (крім норм рекомендаційного характеру, це норми – зобов'язуючі, забороняючі і дозволяючі).

Метри кийвської наукової школи у галузі юридичної деонтології **О. Тихомиров, С. Гусарєв**, вважають, що юридична деонтологія розкриває зміст та взаємозв'язок таких соціальних явищ, як юридична наука та юридична практика, визначають її функції, виходячи з норм та принципів суспільної моралі, формують систему вимог професійного та особистого порядку, висвітлюють етичний бік діяльності юриста, враховуючи спеціалізацію юридичної професії. Юридичною деонтологією вивчаються система, форми, методи та засоби підготовки висококваліфікованих юристів-професіоналів.

Слушним є визначення юридичної деонтології як науки, **О. Шмоткіна, І. Бризгалова**, які зазначають, що предметом її дослідження виступає система загальних знань про юридичну науку та юридичну практику, вимоги до професійних та особистих якостей юриста, про систему формування цих якостей.

Аналіз наведених дефініцій юридичної деонтології дає змогу згрупувати основні позиції у чотири групи:

- знання про кодекс професійної поведінки, професійний етикет, застосування норм моралі, моральні вимоги (нормативи), співпрацю з колегами, взаємостосунки з громадянами, мудрість спілкування;
- відомості (система знань) про правознавство;
- відомості про юридичну практику, основні юридичні спеціальності;

– знання про ставлення до професійної діяльності, мистецтво приймати правильні рішення.

Проблеми першої групи стосуються правничої етики юриста (вона розвинена непогано, особливо міліцейська, прокурорська, суддівська, слідча та ін.); другої – теорії права; третьої – судових та правоохоронних органів. Майбутні юристи у вищих навчальних закладах ґрунтовно вивчають такі дисципліни, як основи управління, тактика професійної діяльності, юридична психологія, прикладна психологія, безпека життєдіяльності, основи діловодства, ділове українське мовлення та ін. Притримуємося думки професора С. Сливки, що не варто юридичну деонтологію завантажувати тими питаннями, які є предметами цих дисциплін. Проте проблеми четвертої групи більше стосуються юридичної деонтології. Їх вивчення потрібно навіть розширити.

Ми стоїмо на засадах дослідження юридичної деонтології, по-перше, як вступу до спеціальності, мета якого – навчити студента вважати совість, справедливість головними критеріями його професійної діяльності, виробити внутрішнє почуття, переконання до прийняття справедливого, обґрунтованого юридичного рішення; по-друге – як вступ до філософії права. Студенти повинні вже з першого курсу налаштовуватися на сприймання навчальних дисциплін у контексті філософії права, що сприятиме ґрунтовному засвоєнню матеріалу з різних галузей права, адже всі науки за Арістотелем пішли саме з філософії.

Ознаки юридичної деонтології як науки:

– *є суспільною наукою, оскільки вивчає діяльність юриста в суспільстві; його взаємодію з клієнтами, які представляють різні соціальні групи; служить меті врегулювання суспільних відносин правовими засобами. Під час здійснення професійних повноважень юрист постійно стикається з необхідністю вирішувати (а деколи в лічені хвилини) складні проблеми, за якими стоїть життя і честь людей. Ухвалення юридичних рішень вимагає від професіонала-юриста великої напруги моральних сил, мобілізації досвіду і*

знань, глибокого розуміння ступеня відповідальності перед клієнтом, колективом, в якому він працює, перед суспільством;

– є юридичною наукою, оскільки джерелами її вивчення є не тільки етичні стандарти, що містяться в деонтологічних і етичних правилах, розроблених і прийнятих різними національними і міжнародними юридичними співтовариствами (адвокатів, нотаріусів, суддів і т. д.), але і нормативні акти, що офіційно закріплюють спеціальний правовий статус юристів – службових і посадових осіб. Останні, як правило, визначають напрямок формування правової культури адвоката, прокурора, слідчого, оперативного працівника, нотаріуса або працівника певного відомства. Звідси випливає можливість проникнути в глибини тієї або іншої юридичної спеціальності, розкрити їх особливості і вести мову про деонтологію адвоката, судді, нотаріуса, працівника прокуратури, державного виконавця, працівника фіскальної поліції, міліції (поліції) тощо;

– є нормативною наукою, оскільки визначає і обґрунтовує соціальні нормативні приписи – етичні, правові та інші рекомендації, дозволи, заборони і зобов'язання (веління, імперативи), що пред'являються до юриста будь-якої професії – про правила поведінки, норми спілкування, тактику взаємодії як з колегами, так і з клієнтами тощо. Ці правила поведінки не індивідуалізовані, розраховані на необмежене число аналогічних ситуацій, що виникають в ході юридичної діяльності. Нормативи культури служать головним способом регуляції професійної поведінки юриста;

– є інтегрованою і разом з тим цілісною наукою, в якій не можна механічно відокремити психологічне, політичне, етичне і естетичне від юридичного, можливо лише виділити психологічну, політичну, етичну, естетичну, економічну, екологічну, інформаційну підсистеми культури особи юриста, які знаходяться в розвитку, зв'язку і гармонії. Юрист не може обмежуватися в своїй діяльності тільки приписами закону, оскільки в законі неможливо передбачити всі без винятку ситуації, в які він може потрапити. Тому разом із законом юрист зобов'язаний оволодіти в

необхідній мірі (залежно від спеціальності) системою дозволяючих, зобов'язуючих, забороняючих і рекомендаційних норм психології, політики, етики, естетики, економіки, інформатики. Це та сума культурних цінностей, яка разом з правовою культурою повинна забезпечити ефективність і надійність виконання професійного обов'язку, створити нормативну модель юридичної практики;

– є прикладною (практичною) наукою, оскільки характеризує юриспруденцію через призму юридичної професії і практичної діяльності юриста; визначає особливості юридичної практичної діяльності і встановлює основні нормативи культури юриста, що відповідають стандарту його професіоналізму;

– є антропологічно орієнтованою, гуманістичною наукою, що ставить у центр розгляду особу юриста, а також розкриває вплив професійної юридичної діяльності на психіку особи, її моральні якості, естетичні смаки. Антропологічна спрямованість юридичної деонтології виражається в тому, що вона формує систему вимог, які пред'являються до юриста як: а) високоорганізованого індивіда (психологічна структура); б) учасника політичного життя (ідейно-політична суть); в) спеціаліста (професійний зміст); г) носія високих моральних принципів (етична основа); д) володаря стійких естетичних смаків (розуміння прекрасного) та ін. Вона пред'являє вимоги до юриста особистого характеру – володіти не тільки знаннями в галузі права, але і умінням орієнтуватися в політичних проблемах суспільства, розбиратися в психології ділового спілкування, дотримувати професійну таємницю, уміти доступно висловлювати свої думки, із смаком одягатися тощо.

1.3. Предмет і структура юридичної деонтології

Юридична деонтологія – галузь юридичної прикладної науки, що узагальнює систему знань про мудрість спілкування і мистецтво прийняття

правильного рішення у юридичній практиці, тобто наука про пошук атмосфери необхідного, істинного результату у спілкуванні юриста як з колегами, так і з тими, кому він надає професійні послуги і кого повинен обслуговувати правовими засобами у процесі реалізації свого правового статусу (за В. Горшенєвим).

Кожна наука і навчальна дисципліна має свій предмет дослідження і структуру. Юридична деонтологія не є виключенням. Виходячи з того, що на сьогодні в юридичній науці не вироблено універсального поняття «юридична деонтологія», а науковці притримуються загальних рис розуміння цієї складної науки, ми спробуємо узагальнити точки зору та висунути власне бачення на предмет дослідження.

Предметом науки «юридична деонтологія» є юридична теорія і наука, завдання, функції та структура юриспруденції; система моральних вимог, що визначають засади професійної діяльності юриста; нормативна частина професійної діяльності юристів (право, мораль, релігія, традиції, звичаї, корпоративні норми тощо), система юридичної освіти (професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації); деонтологічні вимоги до особистості юриста (моральні, професійні, ділові); практична діяльність юристів.

Під предметом юридичної деонтології як навчальної дисципліни треба розуміти систему професійних знань про складний комплекс філософсько-правових та організаційних заходів стосовно оволодіння майбутнім юристом (студентом, курсантом, слухачем) принципів юридичної діяльності, набуття ним ґрунтовних морально-ділових якостей, для подальшого виконання своїх функціональних обов'язків у практичних підрозділах (відомствах) у точній відповідності до закону з метою реалізації завдань і функцій системи державних та недержавних організацій, його відповідальності.

Мета юридичної деонтології: системно розкрити сутність професійної діяльності; виробити в стінах ВУЗу основні установки на якісне,

ґрунтовне вивчення юридичних дисциплін, на розвиток професійних вмінь та навичок; визначити стандарти, якими повинен відповідати кожен юрист практик, зокрема випускник юридичної навчальної установи; ознайомити з видами професій юриста і розкрити характер юридичної практичної діяльності.

Задачі юридичної деонтології:

- навчальна дисципліна має ввести майбутнього юриста у зміст своєї спеціальності;
- сприяти гуманізації юридичної діяльності, виключити формальне прикладання знань при наданні професійно-правових послуг;
- визначити шляхи підвищення престижу юридичної професії;
- надати загальне уявлення про деонтологічні засади, норми, вміння та навички, які він повинен опанувати, аби відповідати своєму професійному призначенню;
- розкрити ступінь залучення юриста в політичну та інші сфери соціального життя країни, орієнтувати на можливі обмеження в ступені і формах участі юриста в політиці;
- навчити своєчасно виявляти і усувати деформації в юридичній практиці;
- виявити значення міжнародних норм професійної діяльності юриста для вітчизняної юридичної практики;
- стимулювати юриста до активності в підвищенні рівня правової культури суспільства та ін.

Неможливо чітко зрозуміти, що таке юридична деонтологія, не розглянувши її структуру і складові елементи.

З позицій філософії, структура – це внутрішня відносно самостійна і стійка єдність елементів і відносин об'єкта. Структура нерозривно пов'язана із системою. Система – це зовнішня побудова об'єкта.

Юридична деонтологія як наука, так і навчальна дисципліна має свою систему, структуру, тобто складається з окремих елементів:

загальні положення (передумови виникнення юридичної деонтології та етапи її розвитку, юридична деонтологія: поняття, ознаки; предмет і структура юридичної деонтології; методологія юридичної деонтології; принципи і функції юридичної деонтології; місце юридичної деонтології у системі суспільних та юридичних наук; значення вивчення юридичної деонтології для майбутнього юриста-практика);

юридична професія у правовій державі (юридична професія: загальна характеристика; престиж юридичної професії у правовій державі; місце і призначення юриста в громадянському суспільстві; нормативні основи діяльності юриста: вітчизняні та іноземні джерела; основні види професії «юрист»: загальна характеристика; професіограма: поняття та її структура);

деонтологічні засади формування юриста-практика (деонтологічна правосвідомість особистості юриста; освіта у системі професійної підготовки юриста; моральні засади формування юриста; педагогічна культура юриста; інтелектуальна культура юриста; правова культура юриста; особливості психологічної культури юриста; особливості акторської культури юриста-практика; естетична культура юриста);

юридична практика: поняття, види (юридична практика: поняття, ознаки; поняття і ознаки юридичної практичної діяльності; юридичний процес і його види; види юридичної практики та їх загальна характеристика);

професійна деформація юриста-практика (поняття, психологічний механізм і сутність професійної деформації; види професійної деформації; причини професійної деформації особистості);

юридична відповідальність юристів: загальні положення (поняття юридичної відповідальності; принципи юридичної відповідальності; види юридичної відповідальності; загальні положення щодо притягнення юристів до юридичної відповідальності).

1.4. *Методологія юридичної деонтології*

Методологія юридичної деонтології – це сукупність логічних прийомів і конкретних способів обґрунтування системи знань про теоретичне осмислення і практичне застосування деонтологічних нормативів (стандартів) культури поведінки юриста.

Методи юридичної деонтології: філософські; загальнонаукові; міждисциплінарні, спеціальні (конкретні).

Загальним методом юридичної деонтології є діалектичний метод, який дає можливість розкрити генезис, еволюцію, ознаки, зміст і види юридичної практичної діяльності; врахувати чинники – матеріальні (матеріалістична діалектика) і духовно-культурні; виявити варіативність системи вимог до культури поведінки юриста різної спеціалізації; уявити форми взаємодії юриста з суспільним середовищем у процесі виконання службових обов'язків. Діалектичний метод починає працювати тільки з поняттями і категоріями, що вже сформувалися, тому його цінність виявляється в єдності з синергетичним підходом (методом соціальної синергетики) і системним (системного аналізу) методом. Синтез синергетичного, діалектичного методів і методу системного аналізу відкриває можливість досліджувати не тільки загальні закономірності в їх системі, але і випадки (зокрема, дезорганізуючі процеси), що відіграють свою системоутворюючу роль. Юрист нерідко в своїй практичній діяльності стикається з об'єктивними процесами дезорганізації як крайнощами соціальної самоорганізації, в яких знаходиться клієнт. Від нього вимагається їх подолати шляхом пропозиції людині ціннісних правових орієнтирів для виходу з неврегульованого стану.

Системний метод передбачає, що всі явища юридичної деонтології є організованою системою і структурно взаємозв'язані. Зв'язок простежується між культурами юриста-практика – психологічною, правовою, політичною, економічною, екологічною, етичною, естетичною, інформаційною. Культура

юриста розглядається через структурні підрозділи єдиної системи (юридичної практики), яка, у свою чергу, є системою в ширшій системі (правовій системі суспільства). Юридична практична діяльність визначається системою норм дозволяючого, забороняючого, рекомендаційного і зобов'язуючого характеру. Професіограми юридичних спеціальностей аналізуються через систему сторін діяльності юриста: соціальну, пошукову, реконструктивну, комунікативну, організаційну, засвідчувальну.

Не менше значення має такий **філософський метод**, як феноменологічний, дія якого є найповнішою разом з **онтологічним і герменевтичним методами**. Якщо онтологічний метод дає можливість пізнати і пояснити явища і процеси, пов'язані з юридичною практикою, а герменевтичний метод сприяє розкриттю сутності правових норм, що регулюють цю практику, то феноменологічний метод, заглиблюючись у глибини свідомості людини, пояснює, за допомогою яких певних форм, образів (феноменів) відбувається внутрішнє сприйняття юристом-практиком зовнішнього світу, формується його професійна культура.

Основні спеціальні (конкретні) методи юридичної деонтології:

психологічний метод використовується при вивченні психофізіологічних властивостей юриста як особи, його темпераменту, характеру, психічних установок;

соціологічний метод сприяє розкриттю професійної діяльності юриста, складанню професіограм юридичних професій не на рівні абстрактних категорій, а на базі конкретних соціальних фактів;

статистичний метод застосовується для встановлення статистичних даних про предмет вивчення, наприклад, даних про кількість юристів різних професій, котрі працюють у приватній і державній сферах тощо;

історико-політичний метод допомагає вивчити специфіку політичної культури юриста, конкретно-історичні політичні умови практичної юридичної діяльності, політико-ідеологічні стандарти, якими покликаний

керуватися юрист при виконанні професійного обов'язку. Такими керівними положеннями, стандартами в Україні є права людини;

порівняльно-правовий метод передбачає зіставлення однопорядкових юридичних понять, явищ і процесів і з'ясування між ними схожості і відмінностей. Наприклад, порівняння особливостей юридичної практики прокурорської і адвокатської, нотаріальної і адвокатської та ін.

Спеціальні методи засновані на досягненнях технічних наук (математичний, кібернетичний та ін.) та використовуються юридичною деонтологією як допоміжні.

З метою різнобічного пізнання юридичної деонтології доцільно використання вказаних методів у сукупності.

1.5. Принципи і функції юридичної деонтології

Під принципами юридичної деонтології розуміються вихідні незаперечні вимоги, що пред'являються до професійної діяльності юриста, соціальні орієнтири його поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях.

Принципи юридичної деонтології.

Принцип гуманності означає шанобливе ставлення до конкретної людини з урахуванням її індивідуальних особливостей, уміння поставити себе на місце клієнта і подивитися на ситуацію з його позиції, співпереживати йому, проявити милосердя, прийняти на себе частину його біди і болю, надати йому допомогу.

Буває так, що активне втручання юриста в долю клієнта, яке диктується законом, завдає клієнту духовної травми. Гуманістична спрямованість діяльності юриста, як і лікаря, вимагає прояву доброти і чуйності, примушує в усякому разі в думках звертатися до морального принципу «Не нашкодь!». Даний принцип застерігає проти поспішних і необдуманих рішень, вимагає персональної відповідальності юриста за долю клієнта, виключає принесення долі клієнта в жертву власному інтересу.

Принцип справедливості передбачає відповідність між практичною діяльністю юриста і його соціальним (і службовим) становищем, між заслугами і суспільним визнанням, між працею і винагородою, цілями і засобами їх досягнення, правами і обов'язками, злочином і покаранням та ін. Невідповідність у цих відносинах сприймається як несправедливість. Термін «юстиція» в перекладі з латинської означає справедливість, законність, походить від jus – право. Вже в самому терміні закладено вимогу до юриста бути справедливим. Праву належить провідна роль у забезпеченні соціальних гарантій (право на освіту, медичне обслуговування, пенсію в старості, соціальну безпеку особи та ін.), а також у припиненні різного роду порушень щодо справедливості (протекціонізму, незаслуженого привілейованого становища, злочинного збагачення та ін.). Несправедливим буде, якщо злочинець, виправданий судом, вважається невинним, а потерпілий стає потерпілим не тоді, коли його побили чи обікрали, а лише після винесення про те офіційної ухвали. За своєю суттю право означає застосування рівного масштабу до всіх людей.

Принцип законності полягає в тому, що при формуванні власних правил поведінки юрист повинен керуватися поточними законами, які мають відповідати праву, і діяти суворо у відповідності до них. Формально перед законом усі рівні, в тому числі ті, хто його застосовує.

Поєднання принципу законності зі справедливістю і сумлінністю виключає користолюбство і хабарництво.

Принцип істинності означає встановлення в кожній юридичній справі щонайповнішої достовірності. У пошуках істини юрист повинен бути чесним, перш за все перед самим собою, продумано і зважено здійснювати службово-професійні дії, підбирати юридичні факти. Порушення істинності на будь-якому етапі розгляду юридичної справи спричиняє його кінцеву безрезультатність. Істинність повинна виявлятися і у висновках в юридичній справі. Виключається недомовленість і двозначність.

Принцип самостійності полягає в тому, що теоретичні положення юридичної деонтології причетні до кожної особи зокрема. Юрист самостійно формує свою поведінку, яка спрямована на підвищення ефективності правоохоронної діяльності щодо громадян і суспільства в цілому. Правник також самостійно виробляє у собі почуття внутрішнього імперативу службового обов'язку за велінням серця та покликом сумління.

Принцип миттєвості характеризує високий ступінь кмітливості юриста, його здатність швидко і безпомилково приймати обґрунтоване правильне рішення. Саме таке мистецтво вирішення юридичних справ формують деонтологічні норми.

Дуже близьким за змістом до принципу миттєвості вважається **принцип непередбачуваності**. Адже у багатьох випадках дії юриста не запрограмовані. Виникають ситуації, до яких юрист не завжди готовий. Тому деонтологічні норми розраховані на такі явища і скеровують юриста на відповідні правомірні дії.

Головне у професійній діяльності юриста – вчасно прийняти оптимальне, виважене, законне, справедливе рішення! – цьому сприяє такий **принцип юридичної деонтології, як своєчасність**. Не підготовлене рішення або невелике запізнення істотно впливають на кінцевий результат або на ефективність роботи. Своєчасність забезпечується розвиненою інтуїцією, внутрішнім переконанням і навіть певним професійним ризиком.

Принцип плюралізму виражається в терпимості до ідеологічних позицій клієнта, його ідейно-політичної (або релігійної) переконаності або партійної приналежності, до його соціального стану. Цей конкретний принцип юридичної деонтології ґрунтується на загальному принципі юриспруденції – пріоритеті загальнолюдських духовних цінностей перед іншими міркуваннями соціального, ідейно-політичного, релігійного характеру. *Юрист повинен керуватися приписами ст. 15 Конституції України. «Суспільне життя в Україні ґрунтується на принципах*

політичного, економічного і ідеологічного різноманіття. Ніяка ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова».

Принцип професійно-правової активності означає цілеспрямовану діяльність юриста-професіонала по реалізації своєї компетенції в рамках правових норм, яка пов'язана з додатковими витратами часу, енергії. Працюючи в колективі і не ігноруючи його інтересів, юрист повинен уміти проявити ініціативу («хто, якщо не я»), самостійність, узяти відповідальність на себе, здатність швидко і безпомилково своєчасно ухвалити обґрунтоване конкретно-правильне рішення. Реалізація цього принципу можлива лише за наявності глибоких знань і певної майстерності, придбаной в результаті досвіду.

Звичайно, кожен принцип діє не окремо, а у взаємозв'язку, підсилюючи один одного. У деяких правових явищах «спрацьовують» практично всі принципи юридичної деонтології. У цьому полягає єдність принципів як необхідна умова дії деонтологічних норм.

У процесі розвитку українського суспільства та юридичної науки з'являться нові принципи, зокрема ті, які віддзеркалюватимуть національні риси, ідеї української державності. Виділятимуться такі принципи, як універсальність, демократичність, правова націологія.

Важливу роль відіграють джерела формування внутрішнього імперативу службового обов'язку юриста або так звані джерела деонтологічних норм. Такі норми впливають з існуючої теорії професійної етики, професійно-етичних кодексів, що є результатом використання природних, моральних та правових норм.

Формуванню деонтологічних норм сприяють принципи та функції морально-психологічної служби, яка нині набуває поширення в юридичних установах.

Оскільки деонтологічні норми юрист одноосібно виробляє для себе на основі індивідуальної моралі, то для них потрібна певна мотивація. Наприклад, урочисте складання обітниці, яке має давню добру традицію. Так,

фахівці права та представники деяких інших професій, зокрема лікарі, наймаючись на роботу, складають відповідну обітницю – офіційну, урочисту внутрішню обіцянку щодо належного виконання службового обов'язку, яка закладена в думках і виражена словами.

Юристам обітниця потрібна для вироблення свідомої відповідальності перед суспільством і державою у боротьбі за зміцнення правопорядку. Це своєрідна добровільна згода чесно служити народові, це також перевірка на вірність обраній професії. Вона суттєво відрізняється від присяги та обіцянки, оскільки не є самонасильством над свободою волевиявлення, на відміну від присяги та обіцянки, які треба розглядати як постійний вияв останньої.

Моральний самоконтроль – здатність самостійно регулювати і спрямовувати власну поведінку – залежить від вимогливості юриста до себе, самокритичності, рівня свідомості, духовного розвитку та особистої моральної культури. Тому обітницю складають не у перший день праці, а після певної адаптації, осмислення свого призначення.

Чинне законодавство не передбачає санкції за порушення обітниці юристом. Це пояснюється тим, що обітниця є основним індивідуально-моральним законом, основною моральною нормою для особи, яка її склала. Тобто обітниця є джерелом деонтологічних норм юриста. Адже усвідомивши свою внутрішню відповідальність перед суспільством, правоохоронець виробляє власні моральні норми на основі обітниці. Вони є його особистим здобутком, і він несе персональну відповідальність за привселюдно дане зобов'язання. Це його авторитет серед людей та колег по службі.

Соціальне призначення, місце та роль юридичної науки, зокрема юридичної деонтології найбільш повно і конкретизовано розкриваються через її функції.

Термін «функція» з'явився в юридичній науці приблизно сто років тому для характеристики соціальної ролі права та держави. На сьогодні кожна наука має багато функцій, не виключенням є й юридична деонтологія.

Під функціями юридичної деонтології треба розуміти основні напрямки її теоретичного і практичного призначення, орієнтовані на якісне виконання юристом свого професійного обов'язку.

Функції юридичної деонтології.

Пізнавальна (онтологічна), або інформаційна виражається в набутті деонтологічних знань; пізнанні суті юридичної діяльності, характеру професійної поведінки юриста, норм-вимог та інших нормативів культури, якими він повинен керуватися; своєчасному ознайомленні з правовими актами, що відносяться до його діяльності. Важливо встигати стежити за оперативною інформацією, що стосується питань юридичної деонтології;

евристична полягає в поглибленому пізнанні юридичної практики і розкритті нових закономірностей професійної поведінки юриста, «нарощуванні» нових знань, постійному вдосконаленні моделі (стандарту) юридичної професії, нормативів культури юриста;

прогностична виражається в розробці перспектив розвитку практичної юридичної діяльності, етично-правовому збагаченні обов'язку юриста-практика на основі адекватного відображення об'єктивних закономірностей функціонування держави і права, соціальної культури суспільства;

аксіологічна (наука аксіологія – вчення про цінності) виражається в оцінці людських відносин і явищ соціальної дійсності, в уявленні про те, що таке добро і зло, справедливість і несправедливість. Предметом оцінки є поведінка юриста-професіонала, його вчинки, наміри, мотиви, особисті якості;

ідеологічна полягає у виробленні фундаментальних ідей (концепцій) про шляхи вдосконалення юридичної практики і професіоналізму юриста, розробці норм-рекомендацій і норм-вимог, норм-заборон і норм-дозволів для юристів різної спеціалізації, а також відношення до правової політики держави, яку вони покликані проводити в життя;

виховна виражається у вихованні і самовихованні юриста згідно з нормативами його професійної культури, стандартами юридичної професії;

прикладна полягає в аналізі вчинків юриста, їх адекватності професійному обов'язку в ході юридичної діяльності, включаючи ступінь впливу різних видів стимулювання на його професійну практичну активність; у розробці практичних рекомендацій для вирішення проблемних ситуацій в юридичній діяльності та ін.

1.6. Місце юридичної деонтології у системі суспільних та юридичних наук

Юридична деонтологія, що розглядається в широкому її розумінні, тісно пов'язана з суспільними науками: етикою, соціальною психологією, політологією, естетикою, інформатикою, оскільки вона включає елементи цих наук. Більшою мірою наочний зв'язок простежується між юридичною деонтологією і прикладними науками: правовою та прикладною психологією, правовою етикою, правовою естетикою, правовою інформатикою, тобто тими науками, які виникли на стику юриспруденції і вказаних вище суспільних наук. Місце юридичної деонтології серед інших соціальних і юридичних наук визначилося за десятиліття її розвитку.

Юридична деонтологія виділилася в окрему галузь знань в процесі розвитку правової етики. Проте вона не тотожна їй. Юридична деонтологія, з одного боку, є стрижнем, «серцевиною» правової етики; з іншою вона значно ширше за неї за змістом, оскільки разом з морально-етичною культурою включає тісно пов'язані з нею інші грані культури юриста як особи. Юридична деонтологія лише частково збігається з правовою етикою. Вона не поглинає її предмет і методи, а є певним вступом до неї як в спеціальну науку і учбову дисципліну, використовує її як джерело, з якого черпає деонтологічні норми.

Нормативним змістом юридичної деонтології є як норми, не забезпечені юридичними санкціями (етичні, естетичні та ін.), так і норми,

що встановлюють юридичну відповідальність за невиконання приписів, закріплених в службових документах (юридичні).

Маючи свій власний предмет, юридична деонтологія зайняла конкретне місце в системі соціальних наук як юридичних, так і неюридичних (психологічної, політичної, економічної, екологічної, етичної, естетичної, інформаційної).

Юридична деонтологія пов'язана практично з усіма науками – гуманітарними, природничими, точними і спеціальними.

Гуманітарні науки (*мова, ділова мова, література, історія, суспільствознавство, географія, основи правознавства, філософія та ін.*) дають змогу сформуванню загального уявлення про життя людини на Землі, про її проблеми та способи їх розв'язання. Кожна з цих наук стає у пригоді юристові. Особливу увагу треба звернути на філософію, особливо – на філософію права. Для юридичної деонтології філософія є її методологічним орієнтиром. Тому юридична деонтологія – це філософсько-правова наука, вступ до юридичної спеціальності.

Природничі науки (*природознавство, біологія, зоологія, хімія, анатомія і фізіологія людини та ін.*) розкривають способи пізнання конкретних природних явищ, навчають жити у гармонії з природою, діяти за її законами.

До точних наук (*математики, фізики, астрономії, креслення та ін.*) юристи іноді ставляться скептично, мотивуючи їх абстрактним характером. Проте навіть наочне зображення місця події потребує знання математики, креслення, не кажучи про те, що часто доводиться робити різноманітні математичні обчислення. Закони фізики, астрономії – це закони Всесвіту, яких людина дотримується навіть не усвідомлюючи.

Як спеціальна професійно-прикладна наука, юридична деонтологія входить у систему юридичних наук, об'єднаних загальною назвою – правознавство (юриспруденція) і пов'язана (прямо або побічно) зі всіма.

Перш за все юридична деонтологія пов'язана з *теоретико-історичними науками*. Це пояснюється тим, що вона має стрижнем свого поглибленого вивчення професійно-правову поведінку юриста, його професійну культуру, гармонійно сполучену з етичною, політичною, економічною, екологічною, психологічною, естетичною і інформаційною культурами.

Проблематику юридичної деонтології можна вважати теоретико-правовою, але органічно пов'язаною з правовою етикою, правовою психологією, правовою політологією, правовою естетикою. Формування загальних закономірностей професійного кодексу юриста виражаються в поєднанні психологічних, юридичних і інших соціальних (політичних, моральних, економічних, екологічних, етичних, естетичних) механізмів, що тісно взаємодіють на основі найважливіших структурних зв'язків правових принципів.

Предмет юридичної деонтології має відмінності від предметів інших наук, що входять до групи історико-теоретичних наук. Її об'єднує з теорією держави і права лише те, що теорія держави і права певною мірою є вступом до галузевих наук (конституційного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, трудового, сімейного, екологічного права тощо), а юридична деонтологія – до міжгалузевих (організаційним) юридичних наук (прокурорський нагляд, організація правосуддя, правоохоронні органи та ін.). Проте на відміну від юридичної деонтології теорія держави і права є загальнотеоретичною, оскільки виявляє і пояснює основні загальні закономірності розвитку держави і права, виробляє загальні поняття, категорії і принципи, на які спираються інші юридичні науки.

Юридична деонтологія має свою цільову спрямованість. Вона покликана узагальнити інформацію про якість юридичної практики і представити майбутньому юристу систему дозволяючих, забороняючих, зобов'язуючих і рекомендаційних норм, яких він повинен дотримуватися в

цивілізованому суспільстві, дати загальні відомості про специфіку і зміст юридичної діяльності. Вона «рифмується» з теорією держави і права, але звернена не до розкриття загальнотеоретичних основ права, а до пізнання юридичної практичної діяльності, до людей, що її здійснюють, до загальних і особливих якостей їх праці, морально-психологічних, етичних та інших властивостей її прояву.

Виробляючи стандарти, еталони культури поведінки практикуючого юриста, юридична деонтологія доповнює і збагачує ті галузі права, які безпосередньо «обслуговують» юридичну діяльність. Це – процесуальне право, а також прикладні дисципліни – криміналістика, судова медицина, судова психіатрія, судова бухгалтерія, кримінологія, правова статистика, оперативно-розшукова діяльність та ін.

При цьому юридична деонтологія спирається на знання галузевих (процесуальних) і міжгалузевих наук – конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного, адміністративно-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, трудового, екологічного, інформаційного права тощо. Крім того, вона використовує досягнення наук, що вивчають державу і право зарубіжних країн у порівняльному плані (історія держави і права зарубіжних країн, конституційне право зарубіжних країн та ін.), і міжнародно-правові відносини (публічне і приватне міжнародне право, європейське право та ін. – дозволяє проводити порівняння, узагальнення іноземного досвіду, виробляти адаптовані моделі форм юридичної діяльності для національної правової системи, визначати напрямки та пріоритети розвитку професії).

Вітчизняна юридична деонтологія стоїть перед багатьма складними питаннями, які поки що не вирішені або недостатньо вирішені. Це закономірно, бо юриспруденція розвивається, переживає інформаційно-технічні зміни, у зв'язку з чим висуваються нові проблеми, розробки.

Сьогодні формування юридичної деонтології досягло того рівня, при якому і для неї стає характерним процес диференціації, властивий розвитку

юриспруденції в цілому. Загальні принципи і положення переломлюються при цьому в специфіці окремих юридичних сфер, напрямків і дисциплін і вже в такій опосередкованій формі стають основою для вироблення конкретних рекомендацій для працівників юридичної сфери (наприклад в правоохоронній сфері для працівників міліції, органів прокуратури, органів служби безпеки і т.д.). Професія юриста незалежно від спеціалізації і різноманітності варіантів поведінки кожного з її носіїв має єдині основи, схожі риси, які визначаються спільністю права, його єдністю, взаємозалежністю схвалюваних рішень у процесі практичної юридичної діяльності. При всій відмінності роботи нотаріуса від роботи слідчого прокуратури або органів внутрішніх справ, а останніх від роботи службовців соціального забезпечення всі вони є юристами однієї співдружності, яка стоїть на варті законності і правопорядку, захисту і охорони прав і свобод громадян.

Враховуючи все вище зазначене, можна виділити три напрями зв'язку юридичної деонтології з іншими правовими науками і навчальними дисциплінами.

Отже, юридична деонтологія:

1) є вступною наукою і містить відомості, необхідні для поглибленого розуміння закономірностей юридичної діяльності окремих юридичних спеціальностей (слідчого-судді, прокурора, слідчого, оперуповноваженого, нотаріуса, адвоката і інших професій). У цьому сенсі її можна назвати загальнопідготовчою наукою, вступом до юридичної практики;

2) створює теоретичні основи для прикладних юридичних наук і навчальних дисциплін: судової та прикладної психології, судової психіатрії, судової етики, криміналістики, юридичної конфліктології тощо. У цьому сенсі її можна вважати своєрідною узагальнюючою теоретичною наукою, загальною частиною прикладних юридичних наук;

3) поповнює багаж юридичної науки і практики завдяки самостійному предмету дослідження, розвиває нові підходи, постачає нову інформацію, що почерпнута з досягнень соціальних наук, і тим самим збагачує всю юриспруденцію як прикладну, так і теоретичну. У цьому сенсі її можна вважати самостійною теоретико-юридичною наукою, що утворилася на стику юриспруденції та інших суспільних наук.

1.7. Значення вивчення юридичної деонтології для майбутнього юриста-практика

Підготовка фахівців-юристів-практиків для державних організацій, органів місцевого самоврядування, різних структур громадянського суспільства здійснюється на підставі нормативних програм (державних стандартів, освітніх програм тощо), затверджених Кабінетом Міністрів України. Саме на юридичну деонтологію (*правничу етику, деонтологічні основи правоохоронної діяльності міліції, поліцейську деонтологію, так називається ця дисципліна у вищих навчальних закладах в залежності від спеціалізації*) як загальнопідготовчу методологічну науку, юридичну дисципліну покладаються важливі завдання з формування свідомих, високоосвічених та кваліфікованих юристів, що наприкінці навчального процесу у вищому навчальному закладі повинні мати комплекс духовних, правових, організаційних та морально-ділових якостей із подальшим ефективним виконанням завдань і функцій щодо охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Основними рисами, що підкреслюють важливе значення цієї науки і навчальної дисципліни для юристів (юрисконсультів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, працівників поліції тощо) є:

1. юридична деонтологія – це певний природний правовий компас, енциклопедія для юриста щодо формування його внутрішнього змісту в юридичній сфері;

2. юридична деонтологія дозволяє майбутньому юристові внутрішньо збагнути суть професії (**хто я? – юрист!; для чого і для кого я? – юрист для людей, громадянського суспільства, правової держави!**);
3. як навчальна дисципліна надає студенту (курсанту, слухачу) комплекс знань в освітній сфері, визначаючи систему, структуру освіти та її пріоритети; (в юридичній освітній сфері);
4. здатна розвинути великий резерв здібностей майбутнього правника і логіку професійних дій, етику мислення, свідомості, почуттів, співвідношення раціонального та ірраціонального тощо;
5. як гуманістична дисципліна роз'яснює значення тих чи інших дій, вчинків, мотивів, характерних якостей юриста;
6. навчає загальній та професійній культурі у побуті та під час виконання службових обов'язків;
7. покликана допомогти студенту (курсанту, слухачу) навчитися спілкуватися з громадянами та колегами, виважено аналізувати складні життєві ситуації, самостійно приймати рішення, робити з негативного досвіду позитивні висновки;
8. допомагає вдаватися до постійного самоаналізу, самокритики, оцінки як своїх дій, так і дій оточуючих його людей;
9. дозволяє збагнути основи конфліктів у юридичних колективах;
10. визначає атипичну поведінку та запобігає деформаційним процесам юриста.

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИЧНА ПРОФЕСІЯ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

2.1. Юридична професія: загальна характеристика

Професія юриста – одна з найдавніших у людському суспільстві.

У давньому суспільстві функції правового регулювання здійснювали досвідчені та найбільш авторитетні старійшини, жерці, «волхви», служителі релігійного культу, пізніше – духовенство (єпископи, священики).

Термін «**юрист**» грецького походження (*лат. professio, от profiteor – повідомляю про свою справу*) – рід трудової діяльності в правовій сфері суспільства, що потребує юридичних знань, умінь і навичок, необхідних для професійного виконання прав й обов'язків, а в літературній українській мові існує ще й слово «*правник*».

Грунтовна підготовка юристів започаткована в Римі. Римське право має величезний авторитет. Не менший авторитет має професіоналізм римських юристів. Римське право і сьогодні вивчається в багатьох університетах, а його рецепція (визнання) знаходить поширення в деяких державах світу.

Так чи інакше, ці поняття характеризують особу юриста як фахівця-правознавця.

Юристом має бути тільки та людина, яка відчуває власне покликання до цього нелегкого роду діяльності, адже тут на терези кладуться людські долі.

Юрист має любити свою професію, бути захопленим нею, мати нахил до роботи з людьми, тому що до нього звертаються громадяни, зазвичай, в екстремальних ситуаціях, у скрутні та безвихідні моменти. Незважаючи на те, вірить юрист людині чи ні, він зобов'язаний їй допомогти.

Але для того, щоб виконати своє професійне завдання повністю, потрібно знати не лише формально визначену суть (закони), але й мати моральні принципи діяльності. Ніякий закон не може врегулювати відносини

між людьми, будучи закріпленим на папері. Лише втілений у конкретну життєву ситуацію закон виявляє своє призначення. Тож професія «юрист» спрямована на те, щоб закони діяли, виправдовуючи невинних та караючи порушників.

Кожна нова справа потребує спілкування, а як відомо – скільки людей, стільки й характерів. Тому юрист повинен бути висококваліфікованим психологом. Зважаючи на особу співрозмовника, юрист повинен знайти до нього підхід і найголовніше – допомогти.

Юридична професія визначається специфічними умовами діяльності даної сфери і виражається у високій правовій культурі юридичного працівника цієї сфери.

Отже, професія юриста – це широка галузь трудової діяльності, що потребує юридичних знань, умінь, навичок, необхідних для виконання певної роботи в правовій сфері соціальних послуг, а також при виконанні особливих завдань пов'язаних із ризиком.

Загальні ознаки професії юриста:

- служить громадянському суспільству і державі: його діяльність має насамперед суспільний і державний характер;
- надає соціальні послуги громадянам у вигляді юридичної допомоги і має справу, як правило, із соціальними аномаліями, відхиленнями від норм, «хворобами» у суспільстві;
- користується офіційним статусом посадової особи: при занятті посади він нерідко присягає на вірність своєму професійному обов'язку;
- не бере прямої участі у створенні матеріальних і духовних благ;
- він має визначені владні повноваження, що містять в собі управлінські основи (але не обов'язково є винятково управлінськими). Так, праця прокурора, судді, слідчого, оперативного працівника міліції і ряду інших пов'язана із здійсненням особливих владних повноважень, з правами і обов'язками застосовувати владу від імені закону;

– діє автономно: його робота цілком не збігається з діяльністю закладу, відомства, працівником якого він є, хоча і здійснюється в інтересах цього закладу або відомства;

– діє творчо: він знаходиться в постійному пошуку істини, у нього немає стандартних (шаблонних) рішень, оскільки йому доводиться вирішувати різноманітні завдання, і кожна нова справа являє собою нове завдання;

– він є служителем закону: у своїй діяльності завжди обмежується рамками закону, уже під час планування своєї роботи він у думці зіставляє свої дії з нормами чинного законодавства;

– є носієм професійної специфічної культури, що охоплює всі культурні аспекти юридичної діяльності, не лише правові, а й етичні, психологічні, політичні, економічні, екологічні, інформаційні та ін., що забезпечує престиж його професії і фаху.

В цілому під *особою юриста слід розуміти професіонала, який має фундаментальні та спеціальні правові знання, кваліфіковано користується юридичним інструментарієм при розв'язанні юридичних проблем в ім'я захисту прав і законних інтересів громадян, соціальних груп і держави в цілому.*

Фундаментальні знання – це глибокі знання, які дають розуміння внутрішніх закономірностей розвитку та функціонування держави і права. Вони складаються з глибоких і твердих знань усіх важливих юридичних понять і категорій.

Спеціальні правові знання – це конкретні юридичні знання, які використовуються для потреб того чи іншого виду юридичної діяльності.

Професіоналізм – невід'ємна властивість юридичної діяльності, що означає добре володіння своєю професією, тобто володіння знаннями, досвідом, вміннями і навичками. *Закінчення юридичної навчальної установи – лише формальне, а не фактичне свідоцтво рівня юридичної підготовки. Як професіонал юрист повинен володіти фундаментальними і спеціальними*

юридичними знаннями, мати розвинене правове мислення, бути впевненим у верховенстві права і необхідності дотримання законності; уміло користуватися юридичним інструментарієм при вирішенні юридичних завдань у цілях захисту прав людини.

Діяти професійно означає: діяти за правилами, виробленими і закріпленими у встановленому порядку, відповідно до особливого рівня (якості) прийнятих на себе завдань; мати високу кваліфікацію (ділову компетенцію), засновану на фаховій освіті; керуватися морально-правовим обов'язком (а не розуміннями користі або вигоди); дотримуватися нормативів правової, психологічної, політичної, економічної, екологічної, етичної, естетичної, інформаційної культури, що пред'являються до процесу діяльності і її результатів; бути підконтрольним відповідним державним органам і (або) об'єднанням спеціалістів, але вільним від непрофесійного (в тому числі партійного) втручання; гарантувати здійснення роботи – забезпечити безперервність діяльності на належному рівні відповідно до поставлених завдань або запитів; одержувати належну оплату за свою кваліфіковану працю.

Отже, виходячи з вище викладеного приходимо до висновку, що, –

Юрист – це високоморальна особа з божим даром помічника, фахівець, віртуоз, яка одержала у вищому навчальному закладі необхідний комплекс юридичних знань, вмінь і навичок відповідно до державних стандартів вищої освіти та здатна на підставі визначених правом повноважень ефективно займатися юридичною практичною діяльністю на блага людини, громадянського суспільства та правової держави.

У Державному реєстрі налічуються тисячі професій і фахів, що постійно поновлюються або змінюються.

Юридичний фах (від лат. *species* – рід, вид) – певний вид професійно-трудової діяльності в межах професії юриста з чітко позначеними повноваженнями, що потребує конкретних правових знань, вмінь і навичок необхідного рівня і напрямку професійно-правового мислення і діяльності.

В умовах зростання правового регулювання суспільних відносин спеціалізація стає об'єктивною вимогою. Якщо декілька років тому адвокат не мав права публічно заявляти про себе як про фахівця у певній галузі права, то сьогодні в умовах реформи кримінально-процесуального законодавства це стає можливим і необхідним, тому що свідчить про володіння адвокатом потрібними винятковими знаннями, навичками і досвідом. Наприклад, у США відбувається сертифікація адвокатів-фахівців у галузі кримінального, цивільного, трудового, шлюбно-сімейного, імміграційного права, права про банкрутство та ін. Сертифікація адвокатів-фахівців як один із засобів регулювання юридичної практики означає, що компетентним органом перевірена кваліфікація адвоката – це дозволяє вважати його фахівцем у конкретній галузі права, що підтверджує виданий адвокату сертифікат (свідоцтво). Назріла потреба в такій сертифікації адвокатів (і не тільки адвокатів) в Україні. Поглиблюється спеціалізація в організаційній структурі МВС, з'являються нові, все більш вузькі напрямки, все частіше можна почути не просто про слідчого-фахівця, а про кваліфікованого слідчого-господарника (фахівця з розслідування господарських злочинів), не просто про оперативника, а про оперуповноваженого з досвідом розкриття злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, оперуповноваженого-педагога у справах дітей. Популярність адвоката і навіть адвоката-цивіліста поступається нерідко першістю спеціалісту в галузі позовів про незаконне стягнення штрафних санкцій податковою адміністрацією і т. ін.

Фахівці в конкретній галузі юридичної практики мають рівень правової культури і професійної кваліфікації, що відповідають займаній посаді.

Кваліфікація юриста – ступінь підготовленості, наявності спеціальних правових знань, умінь і практичних навичок, необхідних для виконання професійних обов'язків. Для окремих фахів (наприклад оперуповноваженого кримінального розшуку, слідчого та ін.) принципове значення має фахова придатність: відповідність цим фахам спроможностей, фізичних і психічних властивостей особи.

Якості юриста як особи, що визначають рівень його кваліфікації:

професійно-ділові: глибока повага до законів, працездатність, відповідальність за долю людей, любов до своєї професії, здатність самокритично оцінювати свою діяльність, дисциплінованість і пунктуальність у роботі;

морально-етичні: твердість моральних засад, високі етичні погляди, сумлінність, принциповість, відповідальність за виконувану справу, здатність брати відповідальність на себе, гуманність, нетерпимість до порушників законів;

інтелектуальні: вміння відрізнити істотне від неістотного, головне від неосновного, ерудиція, глибина, логічність, незалежність мислення, здоровий глузд, розсудливість, гнучкість мислення (уміння розглядати питання з різних аспектів), конструктивність і прогностичний характер мислення, спостережливість, продуктивна пам'ять;

емоційно-вольові: вміння в складних умовах залишатися терпимим, ввічливим, витриманим, урівноваженим, при цьому виявляти твердість моральних і ідейних переконань; володіти почуттям обов'язку і відповідальності за доручену справу, необхідною волею і наполегливістю у виконанні прийнятих рішень;

організаційні: вміння організувати власну ефективну роботу, а також роботу колег і всього колективу.

Характеристика юриста як посадової особи

Юрист здійснює свою трудову діяльність або через інститут державної (публічної) служби або через громадський інститут суспільного чи комерційного (приватного) об'єднання.

Юрист як посадова особа – це фахівець по управлінню в юридичній сфері, котрий обіймає посаду в державному органі, підприємстві, установі, комерційній організації, що постійно або тимчасово виконує організаційно-

розпорядницькі та інші функції, пов'язані з владним впливом на підпорядкованих у даній сфері, із здійсненням юридично значимих дій, спрямованих на породження, зміну або припинення правовідносин.

Посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень.

Посадою юриста визначається характер виконуваної роботи, права й обов'язки, заохочення і стягнення, вимоги до його фахової підготовки. Існує тісний зв'язок між посадою і владними повноваженнями юриста. Його повноваження (права й обов'язки) визначаються посадовим положенням і похідні від компетенції державного органу, підприємства, установи, комерційної організації, громадського об'єднання, де працює юрист.

У правовій державі кожен державний орган і його посадові особи мають компетенцію, що позначена в нормативно-правових актах. Вони зобов'язані діяти в її межах.

Компетенція державних органів має спеціальний характер і не є рівною для всіх органів держави. Порядок встановлення й обсяг компетенції залежать від того, до якої ланки державного апарату відноситься державний орган – судової влади або органів прокуратури, митної служби, державної виконавчої служби, служби міністерства і т. п.

Ознаки юриста як посадової особи держави: виконує функції публічного характеру; юридично наділений державно-владними повноваженнями (правами, обов'язками, обмеженнями, що позначають рамки практичного здійснення кожної з покладених на нього функцій); має право видавати правові акти (накази, розпорядження і т. п.), обов'язкові для інших осіб – підлеглих і (або) не підлеглих по службі. За їхньою допомогою здійснюються функції, реалізуються права й обов'язки; виступає носієм і представником державної влади; має організаційні зв'язки з іншими службовцями і посадовими особами; залучається до підвищеної юридичної відповідальності.

Не може бути обраний або призначений на посаду в державному органі і його апараті юрист: *визнаний у встановленому порядку недієздатним; має судимість; у випадку прийняття на службу безпосередньо підлеглий або залежний від осіб, що є його близькими родичами або свояками.*

Юрист як посадова особа зобов'язаний здійснювати свою діяльність відповідно до ст. 19 Конституції України: *«...посадові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, у межах повноважень і способом, що передбачені Конституцією і законами України». Його повноваження визначені Законом України «Про державну службу» та іншими законами, що встановлюють статус відомчих органів і служб («Про прокуратуру», «Про міліцію», «Про СБУ», «Про нотаріат» та ін.).*

Конкретні права і обов'язки за посадою визначаються на основі типових кваліфікаційних характеристик і відбиваються в посадових положеннях і інструкціях, що затверджуються відповідними державними службами України.

Управлінсько-психологічні аспекти діяльності юриста. Основні стилі керівництва.

Будучи посадовою особою, здійснюючи керівництво колективом (групою), юрист виступає як управлінець, тобто функціонує лінія взаємовідносин: «керівник – підлеглий».

Ефективне керівництво юриста як посадової особи залежить від: підбору і розстановки кадрів; уміння працювати з людьми; розподіляти функції між підлеглими, делегувати їм повноваження; використовувати різноманітні способи для включення працівників в дану організаційну систему з урахуванням їх ділових якостей; виховувати відчуття відповідальності у підлеглих за доручену справу.

Помилки в комплектуванні особового складу призводять до зниження ефективності провадження юридичної справи, її результативності.

Керівник організовує діяльність колективу, орієнтує його на виконання законів згідно із службовими повноваженнями, ухвалює управлінські рішення, контролює їх виконання, має власні обов'язки і права, несе персональну відповідальність за ведення юридичної справи тощо.

Керівник повинен відповідати конкретним вимогам, брати на себе функції управління, мати певний стиль керівництва. Він взаємодіє з робочою (формальною) групою, з особами, які об'єднані усередині даної організації на певній формальній основі (відповідно до офіційного посадового положення).

Результати роботи такої групи залежать від методів керівництва групою з боку керівника, сукупності практичних прийомів його поведінки і відносин із підлеглими в процесі управління, що визначають стиль керівництва.

Від стилю управління керівника залежить психологічний і діловий клімат в колективі.

Основою взаємовідносин керівника і співробітників повинна бути довіра.

Ефективність роботи підлеглого істотно залежить від довіри і готовності керівника цінувати його допомогу. «Взаємна довіра – загальна основа передачі частини своїх повноважень», – підкреслюється в американському «Курсі для вищого управлінського персоналу».

Стиль керівництва – це певна система постійно застосовуваних методів керівництва, робочих прийомів поведінки керівника і його відносин з підлеглими в процесі управління (у розробці та прийнятті рішень, організації їх виконання і контролю).

Типові риси індивідуальних стилів керівництва можна об'єднати в три найбільш загальні стилі, що представляють собою діяльність керівника і його апарата, коли «управлінський почерк» окремого керівника стає визначальним для його апарату і всієї групи.

Основні загальні стилі керівництва: авторитарний (директивний, автократичний); ліберальний (дозвільний); демократичний (колегіальний).

При авторитарному стилі керівник: втручається у вирішення більшості питань; виявляє особисту активність і самостійність у вирішенні питань; дає вказівки імперативним (наказовим) тоном, тоном команд запитує потрібну інформацію; як правило, не бере до уваги думку працівника, чим придушує його активність; зважає на чужу думку настільки, наскільки вдається його переконати; здійснює всеохоплюючий контроль і дріб'язкову регламентацію.

Така поведінка керівника веде до нестійкості групи, таємної незгоди або байдужості з рішенням керівника, незадоволеності своїм становищем у зв'язку з незатребуваністю здібностей, приховування інформації, необхідної для якісного виконання роботи.

Не можна не відзначити, що в деяких екстремальних ситуаціях, орієнтованих на виконання глобального завдання, авторитарний стиль керівництва може зіграти позитивну роль (затримання озброєного злочинця, тушіння пожежі та ін.), але його недоцільно застосовувати постійно і повсюдно.

Керівник, як правило, змушений застосовувати авторитарний стиль у двох випадках:

1) професіоналізм керівника нижчий загальної і професійної культури керованої ним групи (керівник не в змозі глибоко осягнути справу і прогнозувати можливі наслідки прийнятих рішень, але прагне нав'язати підлеглим свою владу і тим самим заважає справі, провокує конфлікти в групі);

2) керована група має низьку загальну і професійну культуру, позбавлена професіоналізму та ініціативи (у цьому випадку професіоналізм керівника, його передбачення наслідків прийнятих рішень дозволяють «витягнути» роботу всього колективу, проте розбещують групу, породжуючи утриманство її членів).

У першому і другому випадках авторитарний стиль керівництва є наслідком поганої розстановки кадрів.

Ліберальний стиль керівництва полягає в тому, що керівник: вважає підлеглих рівними партнерами в процесі підготовки і прийняття рішень з найбільш важливих питань; довіряє своїм підлеглим, може прийняти рішення, запропоноване групою, навіть, якщо воно не збігається з його власним; не демонструє своєї влади в процесі розгляду юридичної справи, вважає за краще не ризикувати, відійти від виконання складної справи, діяти від випадку до випадку або коли на нього чинять тиск зверху чи знизу; сприяє розвитку широких ділових контактів у групі (зокрема повному використанню здібностей кожного його члена); не прагне бути координатором дій групи, спілкування з підлеглими веде конфіденційним тоном, діє умовляннями і налагодженням особистих контактів, що знижує згуртованість групи і розвиває індивідуалізм; дає можливість неформальним лідерам сильно впливати на вирішення питань і розвинути неформальним взаємостосункам у групі, що послабляє його особисту позицію і провокує конфлікти; не контролює діяльності підлеглих, потакає їм, що призводить до накопичення помилок і невирішених проблем.

Зрозуміло, що ліберальний стиль керівництва має позитивні риси, проте в остаточному підсумку він призводить до нездорового суперництва в групі і є неефективним. Характерним для нього є очікування вказівок зверху, відсутність ініціатив. Цей стиль керівництва в чистому вигляді зустрічається рідко. Слабкість вольових якостей особи як керівника є характерною їх особливістю. Групи, керовані лібералами, як правило, розформовуються.

Демократичний стиль керівництва – найбільш поширений, оскільки він сприяє реалізації більш досконалої форми організації юридичної діяльності, де керівник і колектив будують свої відносини на довірі, співробітництві і співпереживанні за доручену справу, де враховуються можливості підлеглих і має місце толерантне ставлення до їхніх недоліків.

Демократичний стиль керівництва займає проміжне місце між авторитарним та ліберальним, він вбирає в себе позитивні якості обох.

У колективі з демократичним стилем керівництва встановлюється атмосфера порозуміння, здоровий психологічний клімат.

При демократичному стилі керівник: враховує думки підлеглих і забезпечує їх участь (як індивідуальну, так і колективну) в прийнятті рішень, аж до права вето, коли йдеться про ключові питання аналізованої юридичної справи; проводить наради за участю членів групи з метою вирішення найбільш важливих питань, що стосуються учасників справи; регулярно і своєчасно інформує колектив про важливі питання; залучає членів групи до обговорення питань, обміну думками й інформацією, наявною в їхньому розпорядженні (обмін думками стає основною формою робочих взаємовідносин); стимулює ініціативу з боку підлеглих – висування нових альтернативних рішень справи; приймає рішення одноосібно і несе повну відповідальність за нього, навіть якщо воно засновано на невдалих порадах підлеглих; має широкий кругозір у спеціальній галузі знань, володіє практичними професійними навичками (точна передача розпоряджень, офіційної інформації, вміння відповідати на запитання колег, забезпечувати і захищати інтереси групи), вмінням працювати з людьми і домагатися ефективності при вирішенні складних юридичних справ.

При наявності ряду позитивних моментів і їхньої переваги демократичний стиль керівництва не позбавлений недоліків.

Основні недоліки демократичного стилю керівництва: 1) низька оперативність обміну інформацією і прийняття рішень, оскільки витрачається багато часу на колегіальне обговорення питань; 2) прагнення ряду керівників уникнути відповідальності і перекласти її на колектив (особливо при розв'язанні питань, що пов'язані з ризиком).

Жоден з наведених стилів керівництва (авторитарний, ліберальний, демократичний) не може бути універсальним. Мудрість керівника полягає в тому, що він аналізує і враховує ситуацію, відповідно до якої визначає курс дії.

Оптимальним є так званий «адаптивний» стиль керівництва. Він виражається в адаптації керівника до певної ситуації, до вирішення конкретної юридичної справи. Його адаптованість полягає в тому, що, поєднуючи позитивні риси всіх зазначених стилів, він використовує вибірково ті з них, що найбільш підходять до конкретного випадку.

Адаптивний стиль дозволяє підвищити ефективність керівництва і психологічної сумісності керівника з колективом такими шляхами: перетворенням групи; перепроєктуванням завдань, що сприяє більш чіткій структурованості групи; модифікуванням посадових повноважень з боку вищестоящого керівництва.

2.2. Престиж юридичної професії у правовій державі

Престиж – (від лат. praestigium – ілюзія, чарівність, англ. prestige; авторитет, вплив, повага). **Престиж юридичної професії** (фр. prestige) – це авторитет (вплив, повага) в суспільстві судді, адвоката, прокурора, юрисконсульта, нотаріуса, слідчого та інших працівників-юристів.

Престиж юридичної професії багато в чому залежить від: правової політики держави; відповідності практичної діяльності юриста професійним стандартам, що розкриваються через деонтологічні нормативи його культури.

Шляхи впливу правової політики держави на зростання престижу юридичної професії: ствердження принципу верховенства права; прийняття якісних законів, що характеризуються узгодженістю всіх приписів, які містяться в них; підготовка висококваліфікованих кадрів! створення необхідних спеціальних умов для правового обслуговування населення, здійснення правових процедур у процесі правозастосовчої діяльності; попередження порушень законності і правопорядку в державі.

Престиж юридичної професії залежить від відповідності діяльності юриста професійним стандартам деонтологічним нормативам його культури: виконання професійних обов'язків повинно

мати пріоритетне значення над іншими заняттями юриста; юрист не вправі заподіювати збиток своїй професії на угоду особистим інтересам або інтересам інших осіб; у будь-якій ситуації юрист повинен діяти професійно, зберігати особисту гідність, піклуватися про свою честь, уникати всього, що могло б завдати шкоди його репутації і поставити під сумнів його об'єктивність і компетентність; юрист зобов'язаний здійснювати самоконтроль в цілях попередження і припинення порушень деонтологічних правил поведінки.

Самоконтроль обов'язковий для юристів, що працюють як у державній системі, так і в приватній. Особливого значення він набуває в умовах саморегулювання, що надається ряду юридичних професій (адвокатам, приватним нотаріусам), які мають певну автономність від держави і свободу від її тиску. Сама держава уповноважує представників цих професій бути значною силою в підтримці правових основ державної влади, протистояти зловживанням службовим положенням.

Престиж професії визначається не тільки внутрішньою самооцінкою, але й оцінкою інших осіб. Всією своєю поведінкою юрист зобов'язаний викликати глибоку повагу до юридичної професії, підтримувати її авторитет. Він повинен брати участь в різноманітних видах діяльності, що мають значення для досягнення цієї мети.

Основна соціальна функція професійної юридичної роботи полягає в перекладенні загальнолюдських правових і моральних принципів і норм на «тональність» професійно-юридичного звучання, своєрідне узгодження суспільних і професійних інтересів, створення найбільш сприятливих передумов і умов для реалізації конкретних юридичних завдань. Ось чому юристи України різних професій (адвокати, судді, нотаріуси та ін.) офіційно встановили деонтологічні (етичні) норми-вимоги до своєї професійної діяльності з метою здійснення самоконтролю (наприклад, «Раритети» Союзу адвокатів, Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ). Це не тільки зміцнює дисципліну і почуття обов'язку в їх рядах, але і сприяє

підвищенню авторитету правоохоронних і судових органів, професійних груп юристів як в самій країні, так і за її межами.

Керівники всіх рангів стали спроможні об'єктивно оцінювати роль права і місце професії юриста в правовій системі. Одним з показників уваги громадськості і держави до юридичної професії і росту її престижу є введення в нашій країні професійних свят.

2.3. Місце і призначення юриста в громадянському суспільстві

Процес становлення нової державності України, фундаментальне оновлення законодавства, судова реформа і необхідність посилення захисту прав і свобод громадян, формування громадянського суспільства, створення ефективно діючої, конкурентної ринкової економіки і захист вітчизняного підприємництва, боротьба із злочинністю радикально змінили соціальну значимість юриста – фахівця в галузі права.

Юридична професія в Україні стала однією з найбільш затребуваних, як і у всьому цивілізованому світі. Розвинуті країни світу завжди високо цінували юристів. Наприклад, 45 % засновників Конституції США (1787 р.) були юристами. Сьогодні в Сенаті США юристи становлять близько двох третин, а в Палаті представників – близько половини. У США юридична професія традиційно є однією з престижних і високо оплачуваних. Питома вага юристів серед фахівців у США, Японії, ФРН, Франції, Великобританії значно вище, ніж в Україні. В нашій державі, як і в інших країнах СНД, донедавна в умовах жорсткого централізованого регулювання, не було особливої потреби в юристах (за винятком правоохоронної сфери). Юристи, як правило, не мали досвіду участі як професіонали в масштабних державно-політичних і економічних перетвореннях. Підготовка юристів була орієнтована на потреби державного управління (сфера публічного права), оскільки сфера приватного права офіційно не існувала. Нині жоден значний захід, вчинок приватної особи, державного органу або його посадової особи,

що знаходяться поза рамками побутових стосунків, не може обійтися без експертизи або консультації з боку юриста.

Професійна юридична робота покликана забезпечити сформовану соціальну структуру: пенсійне забезпечення, засоби масової інформації, сільське господарство, сферу боротьби зі злочинністю, територіальне обслуговування населення і т. ін. Ринок праці (промисловість, банки, управління, торгівля, партії та інші громадські об'єднання) має реальну потребу в юристах. Громадяни потребують допомоги юристів для реєстрації і перереєстрації угод із нерухомістю, одержання різного роду дозволів, захисту прав особи від свавілля некомпетентних і корумпованих посадових осіб і т.п.

З розвитком ринкових відносин, зміною економічної суті поведінки громадян і розширенням кола цінностей, що охороняються, відбулися зміни як у сфері прикладання праці юриста, так і у змісті його професійної роботи. Вагомі комерційні організації (банки, страхові та інвестиційні компанії, аудиторські фірми та ін.) зацікавлені у залученні висококваліфікованих юристів. Роботодавцям потрібні спеціалісти в галузі претензійно-позовної роботи, судово-господарської діяльності, юридичного супроводу угод, тобто у діяльності, яка безпосередньо пов'язана з бізнесом і великими грошовими коштами, а також проблематика цінних паперів, кредитування, питання банкрутства, злиття юридичних осіб, вирішення питання захисту при рейдерських атаках на організації та підприємства, земельні ділянки тощо.

За останні роки зросла роль адвокатів у вирішенні судових справ, в оспорюванні адміністративних рішень; виник попит на охоронні і детективні послуги, які є специфічним видом юридичних послуг; розширився зміст професійної роботи юриста за рахунок поширення практики відшкодування збитків, заподіяних діями посадових осіб і державних органів; з'явилася потреба в підготовці суддів для адміністративних судів.

У зв'язку із зростанням юридичних фірм, що ведуть зовнішньоторговельні операції, збільшився попит на їх наступне правове

забезпечення: укладення зовнішньоторговельних договорів, оформлення дозволів на ввіз і вивіз товарів, врахування зарубіжного законодавства при оформленні документів, маркіруванні проданих товарів, сплаті митних зборів тощо. Зараз важко назвати будь-яку сферу суспільних відносин, в якій професійна робота юриста була б достатньою.

Сфери прикладання праці юриста можна згрупувати таким чином:

Правові послуги – консультування з правових питань, правовий супровід, правове представництво, правовий аудит, послуги у вищих навчальних закладах МОН України, кваліфіковані освітні послуги у ВНЗ системи МВС, прокуратури, митниці, фіскальній, прикордонній службі, збройних силах тощо.

Правовий нагляд і контроль – за відповідністю виконання і дотриманням підконтрольними об'єктами правових приписів, – Конституційний суд, прокуратура, рахункова палата тощо.

Правосуддя і вирішення спорів – в процесі судових проваджень, кримінально-правових, адміністративно-правових, цивільно-правових, господарсько-правових проваджень тощо.

В правоохоронній сфері праця юриста використовується: юридичних відомствах – Міністерстві юстиції, судовій системі, прокуратурі, відомствах МВС, СБУ, фіскальній та митній службах тощо; органах центральної представницької владні органах місцевого самоврядування; центральних і регіональних (місцевих) органах виконавчої влади – місцевих державних адміністраціях; різноманітних державних службах (органах Державної контрольно-ревізійної служби, органах реєстрації актів цивільного стану, органах соціального забезпечення та ін.); комерційних організаціях (фірмах, корпораціях, банках і т. п.); союзах (колегіях) осіб вільної професії (адвокати) і спеціалізованих юридичних фірмах; установах інформаційного і кадрово-ресурсного забезпечення (наукових і освітніх закладах, інформаційних фондах та ін.).

2.4. Нормативні основи діяльності юриста: вітчизняні та іноземні джерела

Нормативними основами юридичної деонтології як і будь-якої юридичної науки є основний закон – Конституція, поточне законодавство країни, міжнародні документи (кодекси, резолюції тощо, що ратифіковано законодавчим органом держави й виступають невід'ємною часткою національного законодавства), кодекси етики, правила поведінки і дисциплінарні статuti, інші службові документи окремих професійних груп юристів, які юридично або морально зобов'язують дотримуватися викладених в них норм при здійсненні професійної діяльності.

Соціальним підґрунтям норм юридичної деонтології (професійної деонтології, – поліцейської деонтології) виступають, перш за все, норми природного права – правовий звичай, моральні, етичні, релігійні норми.

Існують й офіційні (нормативні) джерела юридичної деонтології. Їх можна назвати актами про норми-стандарти, канони, які формують юридичну професію та регулюють відносини, як у внутрішній юридичній сфері (юрист-юрист), так і у зовнішній сфері (юрист-громадянин, юрист-клієнт, юрист-потерпілий, юрист-підсудний, юрист-засуджений тощо).

Нормативні основи юридичної деонтології: етичні або деонтологічні кодекси (правила поведінки) професійних груп юристів, які прийняті в державі – кодекси національних об'єднань (корпорацій) юристів; етичні або деонтологічні кодекси, канони (правила поведінки) юристів, які затверджені як міжнародні стандарти – кодекси міжнародних об'єднань юристів; законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти держави в тій їх частині, в якій містяться нормативні приписи етичного (деонтологічного) змісту – національне законодавство.

Забезпеченість норм (нормативів), що містяться в цих документах, залежить від суб'єктів їх ухвалення. Ними є національні професійні

об'єднання юристів, міжнародні (європейські) організації юристів, правотворчі органи держави.

У цивілізованому суспільстві виникла соціальна необхідність в систематизації і приведенні в дію наукових і практичних способів формування атмосфери взаєморозуміння між виконавцями службових функцій і споживачами їх послуг. Документи, що регулюють етичні та інші соціальні норми поведінки окремих юридичних професій в різних країнах, мають різноманітні назви.

Першим таким фаховим стандартом вважається професійний кодекс, прийнятий Американською Правовою Асоціацією (АПА) у 1908 році під назвою **«Канони професійної етики»**. Положення «Канонів» стали деонтологічними стандартами (нормативами культури юриста), що забезпечували, з одного боку цілісність професії, а з іншого – довіру до юридичної професії з боку суспільства.

Сьогодні в Сполучених Штатах Америки діють **«Канони професійної етики»**, **«Правила професійної поведінки»** – прийняті в кожному штаті для регулювання діяльності членів адвокатур штатів. У їх основі лежать Типові правила професійної поведінки. Вони володіють силою нормативного документа на відповідній території; **«Федеральні правила цивільного процесу»** – служать зразком для цивільного процесу в штатах; **«Кодекс судової етики»** – містить такі правила: суддя повинен зберігати чесність і незалежність судової влади; суддя не повинен здійснювати неналежних дій у своїй діяльності і не допускати сумнівної поведінки; суддя повинен виконувати посадові обов'язки неупереджено і старанно; суддя може займатися позасудовою діяльністю з метою вдосконалення закону, правової системи і процесу здійснення правосуддя; суддя повинен регулярно подавати звіти про свої доходи, які він одержав за правову і позасудову діяльність; суддя не повинен втручатися в політичну діяльність; **«Висновки Верховного Суду з етичних питань»** – Верховні суди штатів виробляють етичні роз'яснення або безпосередньо, або через створювані ними органи (комісії,

комітети); *«Етичні стандарти прокурорів округу Окленд»* – прийняті правоохоронними органами майже в кожному штаті країни; *«Статут поліцейських міста Ленсинга»*, *«Кодекс етики поліцейських штату Мічиган»*; *«Морально-етичний кодекс поліцейського США»* – служить моделлю для морально-етичних кодексів працівників поліції кожного штату.

Етичні правила та інші нормативи культури адвокатів, суддів та інших юридичних професій діють у Франції, Англії і Уельсі, Шотландії, Німеччині, Нідерландах, Бельгії, Данії, Австрії, Польщі, Туреччині, Ізраїлі, Росії та інших країнах. Тільки відносно адвокатів розроблені *«Етичні правила солісторів Великобританії»*, *«Регламент Паризької колегії адвокатів»*, *«Кодекс адвокатської етики Нідерландів»*, *«Правила професійної етики російських адвокатів»*, *«Зібрання основ адвокатської етики і професійної гідності»* Польщі (схвалено в 1961 р., вносилися зміни в 1970, 1987, 1993, 1998 р.р.).

Для працівників поліції (органів внутрішніх справ) теж прийнято цілий ряд актів деонтологічного змісту та згідно з якими проводиться освітня підготовка поліцейських кадрів. Так, в 1979 році Організацією Об'єднаних Націй прийнятий *«Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку»*, а також для забезпечення його виконання *«Керівні принципи»* (1989 р.). Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку в подальші роки був покладений в основу ряду деонтологічних, професійно-етичних кодексів працівників поліції США, ФРН, Франції, інших східноєвропейських країн. Парламентською асамблеєю Ради Європи 8 травня 1979 року ухвалена резолюція № 690, що містить *«Декларацію про поліцію»*. Декретом № 86592 введено *«Кодекс деонтології національної поліції Франції»*. У Англії діє *«Положення про етичні принципи поліцейської служби Великобританії»*, у ФРН – *«Етика поліцейського ФРН»*, в Польщі – *«Польський кодекс професійної етики»*, в Російській Федерації – *«Кодекс честі рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ»*

Російської Федерації», в Україні – «Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України».

Як підкреслюється у Європейському кодексі поліцейської етики, нагальною стала проблема визначення сучасних європейських напрямів та принципів в галузі функціонування та відповідальності поліції у демократичних суспільствах, що базуються на принципі верховенства права. І це цілком відповідає викликам сьогодення. Адже, сучасний європейський вибір – демократія, заснована на правах людини й основних свободах, процвітання через економічну свободу і соціальну справедливість та безпека для всіх наших країн.

На цій підставі та на виконання європейських вимог, активізувалася діяльність з розробки і ухвалення деонтологічних (за назвою – етичних) правил для юридичних професій в Україні. Так протягом 90-х років ХХ ст. початку ХХІ століття в Україні були прийняті основополагаючи документи, що заклали основні засади для прийняття відомчих нормативно-правових актів.

Наведемо основні документи деонтологічного значення в Україні (за роками появи):

1. ***Наказом МВС України від 11.06.1996 № 18 року був затверджений «Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України»;***

2. ***В 1999 році схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України «Раритети». Правила адвокатської етики;***

3. ***Наказом Національної служби посередництва і примирення (08.09.2000 р.) затверджені «Правила етики арбітра (члена трудового арбітражу)»;***

4. ***Наказом Головного управління державної служби України (02.10.2000 р.) затверджені «Загальні правила поведінки державного службовця»;***

5. *Колегією МВС України від 05.10.2000 року (Рішення № 7КМ/8) схвалено «Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України»;*
6. *На V з'їзді суддів України (2002 р.) затверджений «Кодекс професійної етики суддів»;*
7. *Рішенням конференції Української нотаріальної палати (2007 р.) затверджений «Кодекс професійної етики нотаріусів».*
8. *Кодекс поведінки працівника органів внутрішніх справ (затверджений наказом МВС України № 825 від 5 листопада 2011 р.)*
9. *Наказ МВС України від 22.02.2012 № 155 «Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України».*
10. *Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури (затверджений наказом Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 року № 123).*

Як правило, етичні (або деонтологічні) кодекси юридичних професій в Україні розробляються з орієнтацією скоріше на європейські, чим на американські моделі, хоча вивчаються при їх складанні всі.

Глобалізаційні світові процеси початку ХХІ століття, у політичній, економічній та правоохоронній сферах виявили потребу в створенні інтернаціональних стандартів правоохоронної діяльності. Необхідність впровадження стандартів поведінки працівників міліції (поліції) зумовлена нагальними потребами суспільства, а також метою та характером соціального замовлення.

Серед основних напрямів вдосконалення правоохоронної діяльності міліції України в контексті настанов Європейського кодексу поліцейської етики, що був прийнятий у вересні 2001 р. Комітетом Міністрів Ради Європи зазначається:

– європейський кодекс – є деонтологічним кодексом, що містить норми, що закріплюють обов'язок належної поведінки поліцейських, їх гідну професійну поведінку, ефективність їх діяльності в європейському контексті;

– організаційно-правові основи, стратегія та тактика діяльності поліції не повинні мати каральну спрямованість;

– необхідно перетворити міліцію на ефективний державний інститут, який надійно захищає права та свободи людини і громадянина, користується довірою та повагою громадян. Для цього слід вивчати позитивний досвід поліцейських сил/служб у різних країнах, методи їх діяльності, необхідно виявити схожі риси, зокрема щодо цілей правоохоронної діяльності та тих проблем, з якими їм доводиться стикатись під час виконання своїх службових обов'язків;

– необхідно активно інтегруватися у світове співтовариство правоохоронних органів, збільшувати кількість та якість міждержавних контактів МВС України з ООН, Інтерполом, Радою Європи, Міжнародною асоціацією поліцейських (ІАР), Міжнародною асоціацією кадрів поліції (ІАСР), Асоціацією європейських поліцейських коледжів (академій) — АЕРС та ін.

– потрібно визначити базову роль і функції поліції в умовах зростання рівня злочинності, посилення страху та невпевненості у суспільстві. Йдеться про певну кризу довіри до поліції загалом і в усьому, що з нею пов'язано.

На виконання вище зазначених деонтологічних нормативів (норм-стандартів) та з метою подальшого ефективного виконання функціональних обов'язків у практичних підрозділах, під час вивчення основних положень навчальної дисципліни «Юридична деонтологія», спецкурсу «Деонтологічні основи правоохоронної діяльності міліції» (у вищих навчальних закладах МВС України) студенти повинні сформуванати для себе такі переконання:

– *усвідомлення положення про те, що в демократичних країнах поліція сприяє підтримці цінностей демократії та сповідує їх. Тому варто керуватися такими категоріями, як «верховенство права», «верховенство закону», «законність», «правова, соціальна держава» та ін.;*

– ефективність діяльності поліцейських підрозділів пов'язується із гострою необхідністю реформування правоохоронних органів, зокрема міліції, кардинальних змін у підготовці її працівників (як на стадії здобуття першопочаткових юридичних знань так й в процесі практичної діяльності) у процесі подальшої демократизації, у тому числі в Україні, консолідації та інтеграції зусиль правоохоронних органів багатьох країн, особливо на європейському континенті, у протидії правопорушенням, відповідно до вимог Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

– усвідомлювати те, що усунення негативних соціальних явищ, зниження темпів злочинності, ліквідація у суспільстві соціальної апатії, невіри у силу закону та влади, є оптимальними при застосуванні міліцією (поліцією) специфічних методів та засобів на сучасному етапі історичного розвитку;

– в діяльності міліції (поліції) необхідно використовувати міжнародно-правові стандарти щодо підтримання правопорядку, визначених Генеральною Асамблеєю ООН та Радою Європи, які є головними принципами діяльності поліцейських організацій, своєрідною програмою їх реформування в умовах вимог ХХІ століття;

– використання в діяльності міліції (поліції) положень Європейського кодексу поліцейської етики, що вимагають від працівників служб та підрозділів міліції « нової поведінки » – більш толерантного ставлення до громадян, і яка полягає, насамперед, в активній позиції, на яку надихає визнання загальних прав людської особи та основних свобод іншої людини. Толерантність при цьому розглядається не лише як етичний обов'язок, а й як політична та юридична потреба;

– пріоритетом у роботі міліції (поліції) мають стати не показники розкриття злочинів, – а довіра до неї з боку суспільства. Йдеться про оцінку діяльності міліції не за кількістю «галочок» у звіті, – а в залежності від ставлення до її працівників з боку людей. Слід вдосконалювати напрями,

спрямовані на регламентацію діяльності служб та підрозділів міліції відповідно до формування нового іміджу правоохоронців. Працівник міліції (поліції) має стати, насамперед, партнером громадянина, а не представником карального органу;

– поліція має дотримуватися людської гідності та основних прав, свобод людини та громадянина у тому вигляді, в якому вони закріплені у Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод;

– в основі поліцейської діяльності мають бути покладені принципи та норми, викладені у законах про поліцію, рішеннях і постановах Європейського суду з прав людини.

2.5. Професіограма: поняття та її структура

***Професіограмою** є комплексний, багатосторонній опис конкретного виду професійної діяльності (роботи) на основі її психологічного дослідження з описом якостей, які мають бути притаманні співробітнику, котрий претендує на ту чи іншу посаду, обов'язки та функції.*

Створення професіограми юриста є складним процесом при якому необхідно урахувати усі особливості умов роботи конкретного працівника, напруженості, галузі юридичної практики та специфіки питань, які ним вирішуються.

***Загалом при створенні професіограми треба керуватись такими принципами:** комплексність; диференціація; типізація; особистісний підхід; типізація; перспективність та реальність.*

При створенні професіограми враховують:

1) Комплексний аналіз професійної діяльності, що включає:

– техніко-економічну характеристику, яка розкриває інформаційний матеріал про сукупність спеціальностей, котрі належать до професії, що досліджується, а також головних вузлів (виробничих операцій). До нього

також належить аналіз головних засобів праці, мета професійної діяльності тощо.

– характеристику процесу праці, де розкривається дослідження процесу праці на індивідуально визначеному об'єкті, секторі тощо. Дається детальний опис самої трудової діяльності, що і як має робити працівник, повне коло його посадових обов'язків та прав. Враховується режим праці в установі (організації, підприємстві тощо), завантаженість та виконання надурочних робіт тощо, можливість відряджень. Досліджуються також загальні вимоги до цього виду професійної діяльності, встановлені законодавством, зокрема Довідником кваліфікаційних характеристик професій;

– соціально-психологічна характеристика роботи, котра включає в себе аналіз психологічного навантаження на конкретній ділянці роботи, дослідження комунікативної сторони діяльності не тільки у контексті «працівник-клієнт», а й комунікації на роботі за посадою, підпорядкованість керівникові, тощо;

– санітарно-гігієнічні умови праці, які досліджуються в залежності від місця роботи працівника, при цьому оцінюється рівень шуму, радіаційний фон, вплив фізико-хімічних факторів тощо.

2) *Вимоги, які ставляться до працівника під якими розуміються:*

– демографічна оцінка, при якій мають бути досліджені гендерні особливості: скільки чоловіків та жінок працюють на аналогічних посадах, сімейний стан працівників, вікові характеристики;

– вимоги до освіти. Загалом ці вимоги визначені для певних посад у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій, але в певних випадках необхідно перевіряти наявність вузької сфери знань у працівника з тієї чи іншої галузі права та відповідного досвіду роботи;

– доволі важливими є медико-біологічні вимоги до працівника. Так для здійснення певних видів діяльності, зокрема, правоохоронної, необхідна хороша фізична підготовка тощо. При цьому мають бути вказані і

протипоказання для здоров'я даної роботи;

– психофізіологічні вимоги. Дослідження цього елементу професіограми є окремою дослідницькою роботою результати якої відображуються у психограмі.

При цьому має приділятися особлива увага до вимог, які необхідні працівникові для виконання покладених на нього професійних обов'язків.

Таке дослідження здійснюється за такими етапами:

– характеристика сприйняття різних видів інформації в професійній діяльності: точність зорового та слухового сприйняття, точність тактильних та рухових відчуттів, правильне сприйняття статичних об'єктів та об'єктів у русі тощо;

– моторні дії: сила, точність, швидкість, ритм, координація, швидкість реакції тощо;

– інтелектуальна сфера: особливості уваги: (стабільність, зосередженість, обсяг уваги тощо), особливості пам'яті (короткочасна, тривала, оперативна, зорова, слухова, моторна тощо), особливості мислення – репродуктивне чи творче, образне чи словесно-логічне, практичне, творче, оперативне, самоконтроль тощо;

– емоційно-вольові якості особи, а саме вміння стримувати себе, сила волі, дратівливість, відповідальність, стриманість (психологічна та фізична), врівноваженість, зібраність, рішучість;

– ділові якості: ініціативність, енергійність, пунктуальність, дисциплінованість, комунікабельність, відповідальність, тощо;

– загальний культурний рівень та моральні якості: справедливість, чесність, чуйність тощо.

Тобто професіограма концентрує головні характеристики професійної діяльності та вимоги, які ставляться до людини, яка має її здійснювати. При цьому, при прийнятті на роботу необхідно співставити професіограму з особою кандидата на займану посаду, та дослідити його особисті якості, та вимоги що ставляться до кандидата, викладені у професіограмі.

ЗАГАЛЬНА ПРОФЕСІОГРАМА ЮРИСТА

Найменування професії	юрист
Домінуючий спосіб мислення	адаптація - формалізація
Область базових знань № 1 і їхній рівень	суспільні науки, рівень 3, високий
Область базових знань № 2 і їхній рівень	право, юридичні науки, рівень 2, середній
Професійна область	право, юриспруденція
Міжособистісна взаємодія	часто по типу «поруч»
Домінуючий інтерес	соціальний
Додатковий інтерес	підприємницький
Умови роботи	у приміщенні, сидячий

Домінуючі види діяльності: консультування осіб, що потребують юридичної допомоги (правова допомога, довідково-інформаційна робота з законодавства з застосуванням технічних засобів); вивчення законів, підзаконних актів, нормативно-правових актів, міжнародних договорів (також облік діючого законодавства й інших нормативних актів) і застосування їх на практиці; складання юридичних документів, контрактів, актів (договорів, ліцензій) майново-правового характеру, сприяння в їхньому оформленні; тлумачення законів; контроль за дотриманням законності (правове регулювання соціальних норм і відносин); здійснення методичного керівництва правової роботи на підприємстві; створення архіву судових і арбітражних справ; участь у процесі законотворчості (розробка законів і правових документів); забезпечення правового захисту громадян, організацій, держави; вивчення правової практики закордонних колег; правова пропаганда; участь у судових процесах (захист справ у суді чи підтримка обвинувачення).

Якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності:

Здібності: логічне, аналітичне мислення; високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння науковими поняттями і здатність сприймати і розуміти різні терміни); гарний розвиток концентрації і стійкості уваги (здатність протягом тривалого часу зосереджуватися на визначеному виді діяльності); високий рівень розвитку короткочасної і довгострокової пам'яті; вербальні здібності (уміння правильно і зрозуміло виражати думку); здатність переконання; комунікативні навички (навички спілкування з людьми); схильність до дослідницької діяльності; гарні пізнання в різних областях наук; високий рівень розвитку дедуктивного мислення (уміння мислити від загального до окремого); здатність до всебічного, адекватного сприйняття ситуації; уміння вести переговори.

Особистісні якості, інтереси і схильності: організованість; впевненість у собі; чесність і порядність; відповідальність; акуратність; ерудованість; ділова хватка; об'єктивність; комунікабельність; гарна інтуїція; емоційно-психічна стійкість; енергійність; наполегливість, принциповість; прагнення до самовдосконалення; уміння швидко відновлювати працездатність.

Якості, що перешкоджають ефективності професійної діяльності: відсутність інтересу до виконуваної роботи; нерішучість; невміння швидко приймати рішення; невміння протистояти зовнішнім факторам (особам, ситуаціям); нечесність; неприциповість; нездатність глибоко осмислювати що відбувається; безтурботність; непогашена судимість; погана дикція.

Області застосування професійних знань: державні і недержавні організації, підприємства, установи, організації різних форм власності, що є юридичними особами; адвокатура, прокуратура; суди; приватне чи індивідуальне підприємництво; органи

попереднього слідства і дізнання; нотаріальні контори; юридичні консультації; державні органи забезпечення охорони порядку і безпеки (ОВС, органи забезпечення безпеки, органи податкової служби і податкової поліції, митні органи, органи юстиції (Міністерство юстиції, служба судових приставів); освітні установи; приватні детективні служби.

Історія професії

Першими основоположниками права як галузі стали древні філософи: Сократ, Аристотель, Платон. Великий внесок у розвиток законотворчості внесла релігія. Саме 12 біблійних заповідей лягли в основу створення законів.

Першими юристами були жреці (понтифи), що тлумачили закон. Протягом багатьох століть людство удосконалювало свої міжособистісні і міжнародні відносини, і тому право повинне було прогресувати разом згодом і охоплювати всі сфери людської діяльності.

Зараз право міцно укоренилося у всіх областях життя людей і являє собою самостійну галузь знань. А діяльність юристів здобуває усе більше і більше значення в життєдіяльності людей.

Деякі професії, що можуть підійти людині з даним типом особистості (підприємницький і соціальний): рекламний агент; брокер; перекладач; соціальний працівник; продавець; торговий агент; офіціант; менеджер; коментатор; страховий агент.

ЗАГАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРОФЕСІОГРАМИ ІНСПЕКТОРА МІЛІЦІЇ ВИГЛЯДАЄ НАСТУПНИМ ЧИНОМ:

Найменування професії	інспектор міліції
Домінуючий спосіб мислення	додаток - регуляція
Область базових знань № 1 і їхній рівень	право, юридичні науки, рівень 3, високий
Область базових знань №2 і їхній рівень	безпека, рівень 2, (практичне використання знань)
Професійна область	право, юриспруденція
Міжособистісна взаємодія	часто по типу "поруч"
Домінуючий інтерес	соціальний
Додатковий інтерес	реалістичний
Умови роботи	у приміщенні сидячий, поза приміщенням мобільний

Домінуючі види діяльності: забезпечення суспільного порядку; виявлення причин, що сприяють здійсненню злочинів; з'ясування умов, що спонукали здійсненню злочинів; вживання заходів по усуненню факторів, що впливають на ріст злочинності на території, що обслуговується; охорона прав і законних інтересів громадян підприємств, установ і організацій від злочинних зазіхань чи незаконних дій; організація правової пропаганди і проведення заходів щодо попередження правопорушень; створення умов і проведення виховних і навчальних програм із правопорушниками; ведення протоколів (зняття показань свідків, підозрюваних осіб і ін.); взаємодія з громадянами своєї ділянки для рішення професійних задач; регулярні звіти про пророблену роботу перед вищестоящими посадовими особами; надання допомоги громадянам, які потребують правового захисту; участь у пошуку доказів на місці події чи здійснення злочину.

Якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності:

Здібності: здатність швидко організувати себе й інших на виконання справи; дуже високий рівень розвитку волі; вибірковість уваги; уміння швидко переключати увагу на інший об'єкт; уміння зосереджувати увагу на необхідному об'єкті потрібну кількість часу (стійкість уваги); здатність переконувати людей; розвиток логічного мислення; уміння грамотно виражати свої думки; уміння слухати людей; швидкість реакції; гарний розвиток образної, словесно-логічної пам'яті; здатність швидко приймати рішення в залежності від ситуації.

Особистісні якості, інтереси і схильності: порядність, моральність; спостережливість; гарна інтуїція, уміння розбиратися в людях; рішучість; уміння прогнозувати ситуації; справедливість; ініціативність, енергійність; вимогливість до себе і до людей; ерудованість; уміння швидко орієнтуватися в навколишньому оточенні; гарна фізична і психічна витривалість; емоційна стійкість, витриманість.

Якості, що перешкоджають ефективності професійної діяльності: брутальність, невихованість; несамостійність у прийнятті рішень; некритичне ставлення до себе; імпульсивність; дратівливість; агресивність, ворожість; невміння зберігати таємницю.

Області застосування професійних знань: ВВС (відділення внутрішніх справ); РУВС (районне управління внутрішніх справ); МУВС (міське управління внутрішніх справ).

2.6. Основні види професії «юрист»: загальна характеристика

ПРОФЕСІОГРАМА СУДДІ

Суддя (лат. *judex*) – це посадова особа відповідного суду, яка у встановленому законом порядку призначена (чи обрана) для здійснення правосуддя і виконання суддівських обов'язків на професійній основі.

Суддя є носієм судової влади. Правовою основою діяльності судової гілки влади є Закон України від 7 липня 2010 року «Про судоустрій та статус суддів». Цей Закон визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права, визначає систему судів загальної юрисдикції, статус професійного судді, народного засідателя, присяжного, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування і встановлює систему і загальний порядок забезпечення діяльності судів та регулює інші питання судоустрою і статусу суддів.

Стаття 51. Статус судді. Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі.

Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді.

Правосуддя є формою захисту права судовою владою, що виражається в розгляді і вирішенні цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також економічних (господарських) спорів в цілях охорони прав і законних інтересів громадян, організацій, суспільства і держави. Рішення суду є актом правосуддя із захисту порушеного або оспорюваного права.

Усі судді володіють єдиним статусом і різняться лише компетенцією.

Принципи статусу суддів – незалежність, підпорядкування Конституції й іншим законам держави, незмінюваність, недоторканність, правова захищеність.

Стаття 47. Незалежність судді. Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом. (Положення частини першої статті 47, яке передбачає, що суддя у своїй діяльності є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання, визнано конституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду N 8-рп/2011 від 12.07.2011)

Корпус суддів в Україні представлений: судді місцевих загальних і спеціалізованих (господарських і адміністративних) судів; судді апеляційних судів – загальних і спеціалізованих (адміністративних, господарських); судді вищих спеціалізованих судів (Вищого господарського і Вищого адміністративного); судді Верховного Суду України, який є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, а також судді Конституційного Суду України.

Суддя місцевого загального суду – це посадова особа, що здійснює правосуддя в процесуальному порядку у сфері цивільних, адміністративних

та кримінальних правовідносин, а також правовідносин, що виникають у зв'язку з адміністративними правопорушеннями.

Повноваження судді місцевого загального суду: 1) вершити правосуддя у встановленому законом порядку; 2) виконувати процесуальні дії і організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи (кримінальної, цивільної та ін.); 3) здійснювати контроль відповідно до закону за вчасним зверненням до виконання судових рішень, прийнятих під його головуванням; 4) виконувати інші передбачені законом повноваження.

Права судді місцевого загального суду: 1) Суддя має право брати участь у суддівському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності суду в порядку, встановленому законом. Судді можуть утворювати об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня. 2) Суддя має право вдосконалювати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку.

Обов'язки судді місцевого загального суду: 1) своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; 2) дотримуватися правил суддівської етики; 3) виявляти повагу до учасників процесу; 4) додержуватися присяги судді; 5) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; 6) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, встановлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; 7) подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Суддя, призначений на посаду судді вперше, проходить щорічну двотижневу підготовку у Національній школі суддів України. Суддя, який

обіймає посаду судді безстроково, проходить двотижневу підготовку у Національній школі суддів України не менше, ніж раз на три роки.

***Суддя господарського (арбітражного) суду** – посадова особа, що здійснює правосуддя у сфері господарських (інакше: економічних, майнових) спорів, що виходять із господарських правовідносин, а також спорів у сфері управління між організаціями і громадянами-підприємцями.*

Повноваження судді господарського суду: 1) розглядати справи, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності, тобто здійснювати функції захисту прав і інтересів учасників господарських правовідносин, що охороняються законом; 2) виносити державно-владне рішення у справі, яка розглядається в господарському суді, тобто здійснювати функцію сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин; 3) вносити пропозиції, направлені на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності. Суддя господарського суду сполучає в своїй діяльності особливості роботи судді загального суду і специфіку юридичної служби. Вимоги, які пред'являються до працівників кожної з цих сфер, поширюються на суддю господарського суду.

***Суддя адміністративного суду** – посадова особа, що здійснює правосуддя в особливому процесуальному порядку в сфері адміністративних спорів, похідних з адміністративно-правових відносин, а також спорів в галузі управління між громадянином чи організацією, з одного боку, і державним органом, з іншою. Суддя адміністративного суду сполучає в своїй діяльності як особливості роботи судді суду загальної юрисдикції, так і специфіку управлінської діяльності.*

Повноваження судді адміністративного суду: 1) розглядати скарги на дії органів державного управління (вести справи адміністративної юрисдикції), тобто здійснювати функцію захисту прав і інтересів учасників адміністративно-правових відносин, що охороняються законом; 2) виносити державно-владні рішення у справі, яка розглядається в адміністративному

суді по скарзі громадян або організацій на незаконні дії посадових осіб, тобто здійснювати функцію сприяння зміцненню правопорядку у сфері управлінської діяльності; 3) вносити пропозиції, направлені на вдосконалення діяльності управлінського апарату. Суддя адміністративного суду виступає не як супротивник інститутів влади, а як співучасник і помічник, покликаний виправляти помилки в діяльності носіїв влади і тим сприяти удосконаленню і зміцненню самої влади.

Професійні судді судів загальної юрисдикції обіймають посади безстроково, крім суддів, які призначаються на посаду судді вперше.

Перше призначення на посаду судді здійснюється Президентом України. *(Стаття 72. Призначення на посаду судді; призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради юстиції, без перевірки додержання встановлених цим Законом вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору кандидатів у судді).*

Всі інші судді, окрім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом (ст. 128 Конституції України). На цій посаді особа може знаходитися до досягнення 65 років.

Стаття 64. Вимоги до кандидатів на посаду судді

На посаду судді може бути рекомендований громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою.

Не можуть бути рекомендовані на посаду судді громадяни: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді; 3) які мають не зняту чи не погашену судимість.

Додаткові вимоги до кандидатів на посаду судді у судах вищого рівня встановлюються цим Законом.

Для цілей цієї статті вважається:

1) *вищою юридичною освітою – вища юридична освіта, здобута в Україні за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра, а також вища юридична*

освіта за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку;

2) *стажем роботи у галузі права – стаж роботи особи за спеціальністю після здобуття нею вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста.*

Стаття 65. Добір кандидатів на посаду судді

1. *Добір кандидатів на посаду судді здійснюється з числа осіб, які відповідають вимогам, установленим Конституцією України та статтею 64 цього Закону, за результатами проходження спеціальної підготовки та складення кваліфікаційного іспиту відповідно до вимог цього Закону.*

2. *При доборі кандидатів на посаду судді забезпечується рівність їхніх прав незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.*

3. *Кожен, хто відповідає встановленим вимогам до кандидата на посаду судді, має право звернутися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з заявою про участь у доборі кандидатів на посаду судді. (Офіційне тлумачення положень статті 65 див. в Рішенні Конституційного Суду № 4-рп/2013 від 12.06.2013)*

Претендент на посаду судді повинен одержати рекомендації кваліфікаційної комісії суддів. Необхідною умовою такої рекомендації є складання кваліфікаційного іспиту. Ця умова не поширюється на осіб, що мають відповідний стаж роботи на посаді судді, давність якого не перевищує 11 років.

Кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка пройшла спеціальну підготовку і виявила бажання бути рекомендованою для призначення на посаду судді **(ст. 70 Закону);**

Кваліфікаційний іспит полягає у виявленні належних теоретичних знань та рівня професійної підготовки кандидата на посаду судді, ступеня його готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду, а також особистих і моральних якостей кандидата.

Кваліфікаційний іспит проводиться шляхом складення кандидатом на посаду судді письмового анонімного тестування та виконання практичного

завдання з метою виявлення рівня практичних навичок та умінь у застосуванні закону (**п.3, ст.70 Закону**);

Якщо особа, яка претендує на посаду судді, не склала кваліфікаційного іспиту, повторне його складання допускається не раніше ніж через рік. Результати складеного кваліфікаційного іспиту дійсні впродовж трьох років.

Посаду судді місцевого суду загальної юрисдикції може зайняти (по рекомендації кваліфікаційної комісії суддів) громадянин України, який: досяг 25 років; має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менше 3 років; проживає в Україні не менше 10 років; володіє державною мовою.

Посаду судді апеляційного суду може зайняти громадянин України, який: досяг 30-річного віку; має вищу юридичну освіту; має стаж роботи на посаді судді не менше 5 років.

Суддею Верховного Суду України може бути особа, яка має стаж роботи на посаді судді не менше п'ятнадцяти років або суддя Конституційного Суду України (п.2, стаття 39 Закону).

Суддею Конституційного Суду України може бути призначений громадянин України, який: досяг 40 років; має вищу юридичну освіту; має стаж роботи за фахом не менше 10 років; проживає в Україні протягом останніх 20 років; володіє державною мовою.

Суддя Конституційного Суду призначається (по 6 суддів Президентом, Верховною Радою і з'їздом суддів) на 9 років без права бути призначеним на повторний термін.

Не може бути суддею особа, яка має судимість, обмежена в дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

Суддя не може належати до політичних партій і профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, окрім наукової, викладацької і творчої.

Встановлення недоторканності суддів Конституційного Суду України і суддів судів загальної юрисдикції (суддя не може бути затриманий чи арештований до винесення обвинувального висновку судом без згоди на те Верховної Ради України) обумовлено необхідністю правового забезпечення їх безперешкодної діяльності.

Морально-ділові якості та здібності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності судді:

Здібності: здатність швидко організовувати себе; дуже високий рівень розвитку волі; уміння зосереджувати увагу на необхідному об'єкті потрібну кількість часу (стійкість уваги); здатність переконувати людей; розвиток логічного мислення; уміння грамотно виражати свої думки; уміння слухати людей; гарний розвиток образної, словесно-логічної пам'яті; здатність швидко приймати рішення в залежності від ситуації.

Особистісні якості, інтереси і схильності: порядність, моральність; спостережливість; гарна інтуїція, уміння розбиратися в людях; рішучість; справедливість; ініціативність, енергійність; вимогливість до себе і до людей; ерудованість; уміння швидко орієнтуватися в навколишнім оточенні; психічна витривалість; емоційна стійкість, витриманість.

ПРОФЕСІОГРАМА ПРОКУРОРА

Прокурор (від лат. *procurare* – піклуватися) – збірне поняття, яким позначаються посадові особи системи прокуратури країни, що здійснюють професійну правоохоронну, наглядову діяльність в межах повноважень, встановлених національним законодавством.

Основне призначення прокурора – вживання заходів по усуненню порушень закону; відновленню порушених прав і залученню у встановленому законом порядку до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення.

Термін «прокурор» використовується як назва посади керівного складу органів прокуратури, а також для визнання процесуального статусу прокурорського працівника, що бере участь у розгляді судами кримінальних, цивільних і господарських справ.

Особливості прокурорської діяльності часто вимагають від працівника цієї системи виявляти мобільність, швидкість і гнучкість мислення, здібність конструктивно думати і приймати рішення у незвичайних, екстремальних умовах без сторонньої допомоги, осмислено діяти і вирішувати задачі у мінімальний час. Прокурор повинен оцінювати явища з урахуванням усіх деталей, прораховувати найближчі і віддалені, прямі і побічні результати. Прокурор, за висловом славнозвісного юриста А.Ф. Коні, – «промовляючий суддя». У цьому контексті прокурор постає, як викривач суспільних пороків, антигромадських проявів, злочинності, свавілля. Але тут йдеться і про значення його ораторських здібностей, культуру володіння письмовою мовою для передачі широкому загалу у яскравій, переконливій і зрозумілій формі його думок і почуттів.

На посаду *прокурора місцевої прокуратури* може бути призначений (розділ V Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року) громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіє державною мовою; *прокурором регіональної прокуратури* може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи на посаді прокурора не менше трьох років; *прокурором Генеральної прокуратури України* може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи на посаді прокурора не менше п'яти років.

На посаду військового прокурора призначається громадянин України, який є офіцером, що проходить військову службу або знаходиться у запасі; має вищу юридичну освіту (*Частина 4 статті 27 Закону N 1697-VII від 14.10.2014*)

Особа, призначена на посаду прокурора, набуває повноважень прокурора після складення «Присяги працівника прокуратури» такого змісту:

"Я, (прізвище, ім'я, по батькові), вступаючи на службу в прокуратуру, присвячую свою діяльність служінню Українському народові і Україні та урочисто присягаю: неухильно додержуватися Конституції та законів України; сумлінним виконанням своїх службових обов'язків сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку; захищати права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства і держави; постійно вдосконалювати свою професійну майстерність бути принциповим, чесно, сумлінно і неупереджено виконувати свої обов'язки, з гідністю нести високе звання прокурора". *(Частина 1 статті 36 Закону N 1697-VII від 14.10.2014)*

Текст Присяги підписується прокурором і зберігається в його особовій справі. Процедура складення Присяги визначається Генеральним прокурором України. Про складення Присяги вноситься запис у трудову книжку. *(Частина 2 статті 36 в редакції Закону N 1697-VII від 14.10.2014)*

Не може бути призначена на посаду прокурора особа, яка:

- 1) визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;
 - 2) має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора;
 - 3) має незняту чи непогашену судимість або на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення.
- (Частина 5 статті 27 в редакції Закону N 1697-VII від 14.10.2014)*

У законодавстві практично всіх європейських держав, а також у багатьох країнах інших континентів світу закріплені і реалізуються на практиці принципи об'єктивності, безсторонності і незалежності прокурора. Прокуратура незалежна від будь-якої зовнішньої влади, зокрема від політичної.

Обсяг повноважень прокуратури в різних країнах істотно відрізняється. Разом з тим є так звані ключові і неподільні функції, які прокурор здійснює практично повсюдно або одноосібно, або у взаємодії з іншими органами.

Це насамперед: (ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» – функції прокуратури) *1) підтримання державного обвинувачення в суді;*

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом; 3) нагляд за дотриманням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Морально-ділові якості та здібності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності прокурора:

Здібності: логічне, аналітичне мислення; здатність швидко організувати себе; високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння науковими поняттями і здатність сприймати і розуміти різні терміни); гарний розвиток концентрації і стійкості уваги (здатність протягом тривалого часу зосереджуватися на визначеному виді діяльності); високий рівень розвитку короткочасної і довгострокової пам'яті; вербальні здібності (уміння правильно і зрозуміло виражати думку); здатність переконання; комунікативні навички (навички спілкування з людьми); схильність до дослідницької діяльності; гарні пізнання в різних областях наук; високий рівень розвитку дедуктивного мислення (уміння мислити від загального до окремого); здатність до всебічного, адекватного сприйняття ситуації; уміння вести переговори.

Особистісні якості, інтереси і схильності: порядність, моральність; гарна інтуїція, уміння розбиратися в людях; рішучість; справедливість; ініціативність, енергійність; вимогливість до себе і до людей; ерудованість; психічна витривалість; емоційна стійкість, витриманість.

ПРОФЕСІОГРАМА АДВОКАТА (ЗАХИСНИКА)

Адвокат (від лат. *advocatus* – покликаний) – це юрист, що надає професійну правову допомогу громадянам і організаціям усіма способами

(консультаціями, судовим захистом, представництвом), передбаченими законодавством відповідної держави.

Адвокатура України – це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом (ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність від 05.07.2012 року).

Ст. 59 Конституції України проголосила основні функції адвоката:
забезпечення права на захист від звинувачення і надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах.

Професія адвоката автономна. Адвокат – не чиновник, а людина «вільної професії». Якщо судді і прокурори спираються на владу, то адвокат – сам на себе, свою совість, свій талант і, безумовно, на закон, на доскональне знання його тонкощів. Адвокат (в ідеалі) – це безкорисливий захисник справедливості. За будь-яких обставин він не повинен захищати порушення права. Головне зобов'язання і етичний обов'язок адвоката – захист особи, а не допущеного нею беззаконня. Адвокат як захисник не має права визнати в суді винність підсудного в тому випадку, якщо він особисто одержав від нього таке визнання. Він не має права використовувати свої повноваження на шкоду особі, на користь якої прийняв доручення, або відмовитися від прийнятого на себе захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Адвокатом може бути фізична особа, яка: має повну вищу юридичну освіту; має стаж роботи у галузі права не менше двох років; володіє державною мовою; склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадку, коли особа на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту має стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки); отримала свідоцтво про право

*займатися адвокатською діяльністю; прийняла присягу адвоката України.
(Стаття 6 Закону України N 5076-VI від 05.07.2012)*

Особі, яка склала присягу адвоката України, радою адвокатів регіону у день складення присяги безоплатно видаються свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України.

Адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою, може відкривати рахунки в банках, мати печатку, штампи, бланки із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові, номера і дати видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Адвокатське бюро, адвокатське об'єднання є юридичними особами, створеною одним (об'єднання – двох і більше) адвокатом, і діє на підставі статуту. Державна реєстрація адвокатського бюро (об'єднання) здійснюється у встановленому законом порядку.

Рада адвокатів України забезпечує ведення Єдиного реєстру адвокатів України з метою збирання, зберігання, обліку та надання достовірної інформації про чисельність і персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до цього Закону набули права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності. Внесення відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України здійснюється радами адвокатів регіонів та Радою адвокатів України.

Особа, стосовно якої радою адвокатів регіону прийнято рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, не пізніше тридцяти днів з дня прийняття цього рішення складає перед радою адвокатів регіону присягу адвоката України такого змісту:

"Я, (ім'я та прізвище), урочисто присягаю у своїй адвокатській діяльності дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, правил адвокатської етики, чесно і сумлінно забезпечувати право на захист та надавати правову допомогу відповідно до Конституції України і законів України, з високою

відповідальністю виконувати покладені на мене обов'язки, бути вірним присязі".

Текст присяги адвоката України підписується адвокатом і зберігається радою адвокатів регіону, а її копія надається адвокату.

Адвокатом не може бути особа, що має судимість.

Адвокат може мати помічника або декілька помічників із числа осіб, котрі мають вищу освіту. Умови роботи визначаються контрактом між адвокатом (адвокатським об'єднанням) і помічником адвоката з дотриманням законодавства про працю. Помічник адвоката може виконувати доручення в справах, що знаходяться у провадженні адвоката, окрім тих, що належать до процесуальних повноважень останнього.

Право на заняття адвокатською діяльністю зупиняється у разі: подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності; набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення злочину, крім випадку, передбаченого пунктом 6 частини першої статті 32 цього Закону; накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю; визнання адвоката за рішенням суду недієздатним або обмежено дієздатним.

Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися у разі: порушення присяги адвоката України; розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб; заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними із здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили; систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України.

Морально-ділові якості та здібності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності адвоката:

Здібності: логічне, аналітичне мислення; високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння науковими поняттями); високий рівень розвитку короткочасної і довгострокової пам'яті; вербальні здібності (уміння правильно і зрозуміло виражати думку); здібності актора; здатність переконання; комунікативні навички (навички спілкування з людьми); високий рівень розвитку дедуктивного мислення (уміння мислити від загального до окремого, від окремого до загального); уміння вести переговори.

Особистісні якості, інтереси і схильності: порядність, моральність; справедливість; ініціативність, енергійність; вимогливість до себе і до людей; ерудованість; психічна витривалість; емоційна стійкість.

ПРОФЕСІОГРАМА НОТАРІУСА

Нотаріус (від лат. *notarius* – писар, секретар) – це посадова особа, що на професійній основі здійснює нотаріальні дії в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) чи займається приватною нотаріальною практикою (приватний нотаріус).

Основне призначення нотаріуса – складання і оформлення нотаріальних актів та інших документів, передбачених законодавством, яким громадяни або організації хочуть надати достовірний характер. На відміну від багатьох інших юристів нотаріус спеціалізовано діє у сфері певних галузей права – цивільного права і процесу, тієї їх частини, яка торкається, перш за все, формальної сторони юридичних актів, здійснення особами прав і обов'язків. При цьому нотаріус зобов'язаний здійснювати лише санкціоновані державою нотаріальні дії у визначеному законом процесуальному порядку з дотриманням загальних норм права (наприклад засвідчувати договори обміну, дарування, довіреності та ін.).

Здійснення нотаріальних дій не є підприємницькою діяльністю і не має на меті одержання прибутку. Нотаріус, з одного боку, особа вільної професії, а з іншою, він, як і адвокат, діє від імені держави, є офіційною особою.

Здійснення нотаріальних дій в Україні покладається як на державних нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, так і на приватних нотаріусів, які займаються приватною нотаріальною діяльністю. *Реєстраційна справа приватного нотаріуса зберігається і ведеться Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі. (Стаття 3 в редакції Закону N 614-VI від 01.10.2008)*

Державні нотаріальні контори відкриваються і ліквідуються Міністерством юстиції України. Воно ж визначає кількість приватних нотаріусів у межах нотаріальних округів.

Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

Стаття 10. Вища кваліфікаційна комісія нотаріату та порядок її роботи. Для визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, та вирішення питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю при Міністерстві юстиції України утворюється Вища кваліфікаційна комісія нотаріату. Персональний склад Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату затверджується наказом Міністерства юстиції України. *Строк повноважень персонального складу Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату становить три роки, починаючи з дня його затвердження.* Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату затверджується Кабінетом Міністрів України *(Постанова КМУ від 31 серпня 2011 р. N 923)*

Після проходження стажування особи, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, допускаються Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату до його складання на підставі подання відповідно Головного управління юстиції Міністерства

юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

Порядок допуску до складання кваліфікаційних іспитів та їх проведення встановлюється Міністерством юстиції України.

На підставі результатів складеного іспиту Вища кваліфікаційна комісія нотаріату приймає рішення про видачу (або відмову у видачі) Міністерством юстиції України свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Особи, які не склали кваліфікаційний іспит, допускаються до його повторного складання не раніш як через рік за поданням відповідно Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі. Особи, які не склали повторний та наступні кваліфікаційні іспити, можуть бути допущені до складання нового кваліфікаційного іспиту після проходження додаткового стажування відповідно до вимог цього Закону.

Особа, приватна нотаріальна діяльність якої не здійснювалася протягом трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю і яка не працювала нотаріусом, консультантом державної нотаріальної контори чи помічником (консультантом) приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату, до подання заяви про реєстрацію нотаріальної діяльності повинна підтвердити свою кваліфікацію шляхом складання нового кваліфікаційного іспиту в порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю розглядається Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату за поданням відповідно Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі у випадках, визначених цим Законом.

Порядок внесення відповідно Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його розгляд Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату встановлюється Міністерством юстиції України.

Рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату може бути оскаржено до суду. *(Стаття 10 в редакції Законів N 614-VI від 01.10.2008, N 3271-VI від 21.04.2011)*

Нотаріусом може бути громадянин України, який: має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, пройшов стажування протягом одного року в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса, склав кваліфікаційний іспит, одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю (видається Міністерством юстиції України на основі рішення кваліфікаційної комісії нотаріату); прийняв присягу.

Стаття 6. Присяга нотаріуса

Особа, якій вперше надається право займатися нотаріальною діяльністю, в Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі в урочистій обстановці приносить присягу такого змісту:

"Урочисто присягаю виконувати обов'язки нотаріуса чесно і сумлінно, згідно з законом і совістю, поважати права і законні інтереси громадян і організацій, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса".

Стажистом нотаріуса може бути громадянин України, який: має вищу юридичну освіту; має стаж роботи у сфері права не менше трьох років; володіє державною мовою.

Керівником стажування може бути нотаріус, який має стаж нотаріальної діяльності не менше 10 років.

Умови роботи визначаються трудовим контрактом між стажистом та приватним нотаріусом чи державною нотаріальною конторою з додержанням законодавства про працю.

Стажист нотаріуса не має права підписувати за нотаріуса нотаріальні документи та використовувати печатку нотаріуса.

Трудова книжка стажиста державного нотаріуса заповнюється і зберігається у Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі. Трудова книжка стажиста приватного нотаріуса заповнюється та зберігається приватним нотаріусом – керівником стажування. Умови та порядок проходження стажування встановлюються Міністерством юстиції України.

Особа, яка проходила стажування в державній нотаріальній конторі і отримала свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, повинна не менше одного року після отримання такого свідоцтва працювати на посаді державного нотаріуса. *(Стаття 13 в редакції Закону N 614-VI від 01.10.2008)*

Нотаріус не може займатися підприємницькою або адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування, перебувати у штаті інших юридичних осіб, входити самотійно, через представника або підставних осіб до складу правління чи інших виконавчих органів господарських організацій, кредитно-фінансових установ, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої, у вільний від роботи час. Для виконання побічної оплачуваної роботи нотаріус повинен отримати дозвіл від управління юстиції.

Нотаріусу та його стажисту заборонено бути посередниками в отриманні позики і складанні угод щодо земельних ділянок. Нотаріус не повинен пропонувати свої послуги як посередник при складанні угоди між своїми клієнтами або радити свої варіанти одній зі сторін. Він не може

включати в свої нотаріальні акти ніяких умов, які мають на меті задоволення його власних інтересів.

Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість за вчинення злочину, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

Стаття 24. Реєстрація приватної нотаріальної діяльності. Реєстраційне посвідчення

Реєстрація приватної нотаріальної діяльності провадиться Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на підставі заяви особи, яка має свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, та акта про сертифікацію про відповідність робочого місця (контори) приватного нотаріуса встановленим цим Законом умовам. У заяві зазначається назва нотаріального округу, в якому особа буде займатися нотаріальною діяльністю.

Робоче місце (контора) приватного нотаріуса повинно розташовуватися в межах визначеного для нього нотаріального округу. Вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса встановлюються Міністерством юстиції України.

До заяви про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності додаються: свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його засвідчена копія; документ, що підтверджує право власності або право оренди на приміщення для розташування робочого місця (контори) приватного нотаріуса, чи договір про співпрацю з іншим приватним нотаріусом, який надає заявнику відповідне приміщення, та його засвідчена копія; довідка про відсутність судимості; довідка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців про те, що особа не займається підприємницькою діяльністю; дві фотокартки розміром 3x4 см; паспорт громадянина України та трудова книжка, які подаються особисто.

Копії зазначених документів та трудова книжка із внесеним до неї приватним нотаріусом записом про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності зберігаються в реєстраційній справі нотаріуса.

Реєстраційне посвідчення видається Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі у семиденний строк після подання заяви. Відмова у реєстрації приватної нотаріальної діяльності допускається лише у разі, коли подані документи не відповідають встановленим вимогам. Про видачу реєстраційного посвідчення Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі повідомляють державну податкову інспекцію за місцезнаходженням робочого місця (контори) приватного нотаріуса.

У реєстраційному посвідченні зазначаються нотаріальний округ та адреса робочого місця (контори) приватного нотаріуса.

Приватний нотаріус зобов'язаний розпочати нотаріальну діяльність протягом 30 робочих днів після видачі реєстраційного посвідчення. У разі коли нотаріус не розпочав роботу в установлений строк без поважних на те причин, реєстраційне посвідчення за наказом Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі анулюється.

Морально-ділові якості та здібності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності нотаріуса:

Здібності: логічне мислення; високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння науковими поняттями); високий рівень розвитку короткочасної і довгострокової пам'яті; вербальні здібності (уміння правильно і зрозуміло виражати думку); комунікативні навички (навички спілкування з людьми); високий рівень розвитку дедуктивного мислення

(уміння мислити від загального до окремого, від окремого до загального);
уміння вести переговори.

Особистісні якості, інтереси і схильності: організованість і впевненість у собі; чесність і порядність; відповідальність; акуратність; ерудованість; ділова хватка; об'єктивність; комунікабельність; гарна інтуїція; емоційно-психічна стійкість;

ПРОФЕСІОГРАМА ЮРИСКОНСУЛЬТА

Юрисконсульт (від лат. *juris-consultus* – правознавець) – це працівник юридичної служби міністерства, центрального органу виконавчої влади, підприємства, установи, організації, покликаний вирішувати правові питання.

Основне призначення юрисконсульта полягає в забезпеченні правовими послугами потреб міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, державного підприємства, установи, комерційної або некомерційної організації. Робота юрисконсульта повинна бути спрямована на правильне застосування, неухильне дотримання актів законодавства, інших нормативних документів міністерством, підприємством, а також їх керівниками під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків. Відповідно до п. 4 Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040 (далі – *Загальне положення*), основним завданням діяльності юридичної служби є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, інших нормативних актів органом виконавчої влади, підприємством, їх керівниками та працівниками під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків, а також представлення інтересів органу виконавчої влади, підприємства в

судах. У п. 18 Загального положення закріплено, що на посаду керівника юридичної служби органу виконавчої влади, його заступника призначається особа з вищою юридичною освітою за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра, спеціаліста і стажем роботи за фахом на державній службі або за фахом на керівних посадах в інших сферах не менш як п'ять років.

На посаду головного спеціаліста юридичної служби органу виконавчої влади призначається особа: з вищою юридичною освітою; за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра, спеціаліста; стажем роботи за фахом на державній службі не менш як три роки або за фахом в інших сферах не менш як чотири роки (п. 19 Загального положення). Також, слід зазначити, що згідно з п. 20 Загального положення на посаду провідного спеціаліста юридичної служби органу виконавчої влади призначається особа з вищою юридичною освітою за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра, спеціаліста і стажем роботи за фахом не менш як два роки.

Морально-ділові якості та здібності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності нотаріуса:

Здібності: логічне та аналітичне мислення; високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння науковими поняттями); високий рівень розвитку довгострокової пам'яті; вербальні здібності (уміння правильно і зрозуміло виражати думку); комунікативні навички (навички спілкування з людьми); високий рівень розвитку дедуктивного мислення (уміння мислити від загального до окремого); уміння вести переговори.

Особистісні якості, інтереси і схильності: чесність і порядність; відповідальність; акуратність; ділова хватка; об'єктивність; комунікабельність; гарна інтуїція; емоційно-психічна стійкість;

ПРОФЕСІОГРАМА ПРАЦІВНИКА ОРГАНІВ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ (ПРАЦІВНИК РАЦС)

Працівник органів реєстрації (запису) актів цивільного стану (РАЦС) – це посадова особа, що здійснює у встановленому законом порядку реєстрацію актів цивільного стану, тобто основних подій в житті людини.

Основне призначення працівника органів реєстрації (запису) актів цивільного стану (РАЦС) – засвідчувати від імені держави факти народження, смерті, одруження, розлучення, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені, по батькові – тобто актів громадянського стану. Ці акти є юридичними актами, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення відповідних прав і обов'язків.

Реєстрацію актів цивільного стану ***(відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року)*** здійснюють працівники відділів державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), міськрайонних управлінь юстиції (далі – відділи державної реєстрації актів цивільного стану); виконавчих органів сільських, селищних і міських (крім міст обласного значення) рад; також за кордоном консульські установи і дипломатичні представництва країни ***(Стаття 4.)***

Стаття 6. Компетенція органів державної реєстрації актів цивільного стану.

1. Відділи державної реєстрації актів цивільного стану проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті, вносять зміни до актових записів цивільного стану, поновлюють та анулюють їх; формують Державний реєстр актів цивільного стану громадян, ведуть його, зберігають архівний фонд; здійснюють відповідно до законодавства інші повноваження.

2. Виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, смерті.

3. Дипломатичні представництва і консульські установи України проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті щодо громадян України, приймають і розглядають заяви про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання.

Державна реєстрація зміни імені та розірвання шлюбу проводиться дипломатичними представництвами і консульськими установами України лише щодо громадян України, які постійно проживають за кордоном.

Працівником відділу реєстрації актів цивільного стану – керівником і спеціалістом – призначається громадянин України, який: має вищу юридичну освіту; рекомендований кваліфікаційною комісією для роботи у відділах реєстрації актів цивільного стану.

Обмеження працівників (керівників і спеціалістів) органів реєстрації актів цивільного стану, що встановлені законом і потребують неухильного дотримання: не реєструвати акти відносно себе, іншого з подружжя, своїх дітей і родичів; не перебувати в штаті інших підприємств будь-якої форми власності і об'єднань громадян; не займатися безпосередньо підприємницькою діяльністю, окрім викладацької і наукової, у вільний від роботи час.

ПРОФЕСІОГРАМА ДЕРЖАВНОГО ВИКОНАВЦЯ

Державний виконавець – це посадова особа органів виконавчої служби, що на професійній основі, на підставах, способом і в межах повноважень, визначених законодавством, здійснює сукупність дій, спрямованих на примусове виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів (посадових осіб) відповідно до переліку, встановленому законом.

Стаття 8. Вимоги, що пред'являються до державних виконавців.

Державним виконавцем відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, державним виконавцем відділу примусового виконання рішень управління державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, головним державним виконавцем, старшим державним виконавцем, державним виконавцем районного, районного в місті, міського (міста обласного значення), міськрайонного відділу державної виконавчої служби може бути **громадянин України, який має юридичну освіту, володіє державною мовою і здатний за своїми особистими і діловими якостями виконувати покладені на нього обов'язки.** (частина перша статті 8 у редакції Закону України від 04.11.2010 р. N 2677-VI).

Начальником відділу примусового виконання рішень, заступником начальника відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, головним державним виконавцем, старшим державним виконавцем Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, начальником відділу примусового виконання рішень управління державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, його заступником, головним державним виконавцем, старшим державним виконавцем відділу примусового виконання рішень управління державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, заступником начальника районного, районного у місті, міського (міста обласного значення), міськрайонного управління юстиції - начальником відділу державної виконавчої служби, його заступником призначається **громадянин, який постійно проживає на території України не менш як п'ять років, має вищу юридичну освіту і**

стаж юридичної роботи не менш як три роки. (частина друга статті 8 у редакції Законів України від 10.07.2003 р. N 1095-IV, від 23.06.2005 р. N 2716-IV, від 22.12.2006 р. N 521-V, від 04.11.2010 р. N 2677-VI).

Директором Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, його заступником, заступником начальника Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головного управління юстиції в області, містах Києві та Севастополі - начальником управління державної виконавчої служби, його заступником призначається **громадянин, який постійно проживає на території України не менш як п'ять років, має вищу юридичну освіту і стаж юридичної роботи не менше п'яти років, з яких не менш як три роки в органах державної виконавчої служби.** (статтю 8 доповнено новою частиною третьою згідно із Законом України від 04.11.2010 р. N 2677-VI, у зв'язку з цим частину третю вважати частиною четвертою).

Призначення на посаду і звільнення з неї в системі виконавчої служби здійснюють уповноважені особи: начальники районних, міських (міст обласного значення), районних (у містах) відділів державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції; начальники Головного управління юстиції України в АР Крим, обласних, Київському і Севастопольському управліннях юстиції за поданням начальників відділів державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції; міністр юстиції України.

Директор Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України призначається на посаду та звільняється з посади міністром юстиції України.

Не можуть бути призначеними на посаду державного виконавця особи, щодо яких є обмеження, передбачені Законом України «Про державну службу»: 1) визнані недієздатними; 2) мають судимість, несумісну із заняттям посади; 3) у разі прийняття на службу будуть безпосередньо підпорядковані особам, які є їх близькими родичами чи свояками.

Вимоги державного виконавця при виконанні рішень обов'язкові для всіх організацій, посадових осіб і громадян на всій території України. Скарги

на дії органів Державної виконавчої служби розглядаються господарським судом.

ПРОФЕСІОГРАМА ПАТРУЛЬНОГО (ПОСТОВОГО) СПЕЦІАЛЬНИХ НАРЯДІВ МІЛІЦІЇ (ПОЛІЦІЇ)

Патрульно-постова служба міліції (поліції) – це підрозділ спеціальних нарядів міліції, що здійснює діяльність по охороні громадського порядку та безпеки громадян, боротьбі з правопорушеннями на вулицях, площах, в парках, на транспортних магістралях, в портах, аеропортах та інших громадських місцях, а також при проведенні масових заходів, ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійних лих.

Працівник патрульно-постової служби міліції (поліції) повинен знати: Загальну декларацію прав людини, положення Європейського кодексу поліцейської етики, Конституцію України; закони України "Про міліцію", "Про засади запобігання і протидії корупції", Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, "Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ", основи криміналістики і кримінології, основи загальної і прикладної психології, правила надання першої медичної допомоги; вільно володіти державною та юридичною іноземною мовами.

Діяльність патрульно-постової служби міліції будується на принципах законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з іншими державними органами, трудовими колективами, громадськими об'єднаннями і населенням.

В обов'язки нарядів міліції входить надання, в межах можливостей, невідкладної, в тому числі медичної, допомоги особам, які потерпілим від правопорушень і нещасних випадків, перебувають у безпорадному або небезпечному для життя і здоров'я стані, а також неповнолітнім, які залишились без нагляду батьків, своєчасне інформування чергових по

міськрайлінорганам про всі випадки виникнення загрози громадській безпеці, про необхідність залучення технічної допомоги та аварійних служб.

Якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності постового міліціонера:

Здібності: дуже високий рівень розвитку волі; вибірковість уваги; уміння швидко переключати увагу на інший об'єкт; уміння зосереджувати увагу на необхідному об'єкті потрібну кількість часу (стійкість уваги); здатність переконувати людей; розвиток логічного мислення; уміння грамотно виражати свої думки; уміння слухати людей; швидкість реакції; гарний розвиток образної, словесно-логічної пам'яті; здатність швидко приймати рішення в залежності від ситуації.

Особистісні якості, інтереси і схильності: порядність, моральність, справедливість; спостережливість; гарна інтуїція, уміння розбиратися в людях; рішучість; уміння прогнозувати ситуації; енергійність; вимогливість до себе і до людей; ерудованість; уміння швидко орієнтуватися в навколишнім оточенні; гарна фізична і психічна витривалість; емоційна стійкість.

ПРОФЕСІОГРАМА ДІЛЬНИЧНОГО ІНСПЕКТОРА МІЛІЦІЇ

Дільничний інспектор міліції – це посадова особа міліції, яка здійснює правоохоронну діяльність на закріпленій за ним території – адміністративній дільниці. Для виконання службових обов'язків йому надається окрема кімната, як правило, на території, яку він обслуговує, а також засоби зв'язку і транспорту (у сільській місцевості).

Повинен знати. Загальну декларацію прав людини, Конституцію України; закони України "Про державну службу", "Про міліцію", "Про засади запобігання і протидії корупції", "Про виконавче провадження" та інші закони в сфері обслуговування населення, кодекси України, положення Європейського кодексу поліцейської етики, "Кодекс честі працівника органів

внутрішніх справ", акти Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, накази МВС України, Міністерства юстиції України та інші нормативно-правові акти, що регламентують діяльність органів державної виконавчої служби; правила ділового етикету; основи прикладної психології, правила надання першої медичної допомоги; правила та норми охорони праці та протипожежного захисту; основні принципи роботи на комп'ютері, володіти державною та іноземною мовами.

Соціальний аспект діяльності дільничного інспектора полягає в тісному зв'язку з населенням, що проживає на закріпленій за ним території: організує правову пропаганду та вживає інших заходів щодо попередження правопорушень; проводить профілактичну роботу серед осіб, схильних до скоєння злочинів; створює умови для перевиховання осіб з нестійкою поведінкою, сприяє формуванню у них активної правомірної поведінки; допомагає громадянам, які потрапили в скрутний стан (наприклад, дітям, у яких батьки алкоголіки; підліткам, які не поважають батьків; людині, яка відбула певний термін покарання і повернулася додому).

Соціальний аспект діяльності дільничного інспектора потребує від нього таких якостей: поважного ставлення до людей; уникнення формального ставлення до своїх обов'язків; любові до своєї професії; відчуття справедливості.

Пошуковий аспект діяльності дільничного інспектора виражається в наступному: вивчення даних про оперативну обстановку на дільниці та виявлення причин, що впливають на її зміну, з метою встановлення правопорядку; виявлення правопорушників на адміністративній дільниці; проведення усіх видів огляду, допитів, обшуків, виїмки, затримки підозрюваного під час розслідування тяжкого злочину у формі дізнання; проведення очної ставки, відтворення обстановки й обставин подій при нетяжких злочинах. ***Пошукові якості:*** увага; кмітливість; логіка мислення.

Організаційний аспект діяльності дільничного інспектора визначається: особистою самодисципліною; раціональним розподілом службового часу (організація прийому громадян і розгляд їх звернень — не менш двох разів на тиждень; організація охорони громадського порядку на адміністративній дільниці; організація підготовки до допиту та ін.); умінням організовувати взаємодію з працівниками галузевих служб та підрозділів міліції, іншими правоохоронними органами й установами; умінням організовувати населення на визначені дії – охорони громадського порядку (ДНД, громадські пункти охорони порядку, загони самооборони, робочі загони сприяння міліції та ін.).

Організаційний аспект діяльності дільничного інспектора потребує від нього таких якостей: сили волі; зібраності; ініціативності; наполегливості; самодисципліни.

Комунікативний аспект діяльності дільничного інспектора полягає у встановленні і підтримці контактів з працівниками окремих служб та підрозділів міліції, іншими правоохоронними органами й установами, із людьми, які мешкають на його дільниці, щодо завоювання їх поваги, довіри й авторитету (незалежно від їх правового статусу), коли: приймає громадян, їх заяви і пропозиції щодо протидії злочинності та профілактики правопорушень; надає у межах наданих йому прав допомогу народним депутатам, представникам інших служб і громадських об'єднань у здійсненні їх законної діяльності; здійснює адміністративний нагляд за особами, звільненими із місць позбавлення волі; одержує інформацію від заявника, очевидця, потерпілого, що сприяє його оперативній службовій діяльності.

Комунікативний аспект діяльності дільничного інспектора потребує від нього таких якостей: товариськості; доброзичливості; тактовності; уміння привернути до себе співрозмовника; почуття обов'язку.

Засвідчуваний аспект діяльності дільничного інспектора полягає в тому, що усю інформацію (показання конфліктуючих сусідів, показання свідків злочину і т.п.) він повинен не тільки "записати" у паспорті на

адміністративну дільницю, але й вміти надати їм спеціальну, передбачену законом, форму (наприклад, скласти протокол про адміністративний проступок та ін.).

Засвідчуваний аспект діяльності дільничного інспектора потребує від нього таких нормативів культури: знання мови населення, яке мешкає на ввіреній йому території; уміння оформити документацію відповідно до закону і підзаконних нормативно-правових актів; акуратності.

ПРОФЕСІОГРАМА ІНСПЕКТОРА ДОРОЖНЬОЇ ПОЛІЦІЇ

Інспектор дорожньої поліції – це посадова особа, яка здійснює регулювання руху транспорту, інших учасників дорожнього руху і попередження дорожньо-транспортних подій.

Повинен знати. Загальну декларацію прав людини, Конституцію України; закони України "Про державну службу", "Про міліцію", "Про засади запобігання і протидії корупції" та інші закони, акти Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, кодекси України, положення Європейського кодексу поліцейської етики, "Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ", накази МВС України; правила ділового етикету; основи охорони здоров'я та правила надання першої медичної допомоги, основні принципи роботи на комп'ютері, володіти державною мовою та іноземною.

Соціальний аспект діяльності інспектора дорожньої поліції визначається тим, що він покликаний: сприяти правомірній поведінці учасників дорожнього руху; уміти професійно контролювати рухи транспортних засобів і передбачати аварійну ситуацію (аналізувати поведінку водія за кермом, погодні умови, якість дорожнього покриття та ін.).

Для соціального аспекту діяльності інспектору дорожньої поліції необхідно розвивати такі якості: довіра до пішоходів і водіїв; поважне

ставлення до людей; відповідальне ставлення до своїх обов'язків; об'єктивність в оцінці ситуації; підвищене почуття відповідальності.

Пошуковий аспект діяльності інспектора дорожньої поліції найбільш проявляється під час дорожньо-транспортних подій. Він полягає у встановленні: обставин події: вивченні місця й обстановки дорожньо-транспортної події, показань потерпілої сторони, а також показань незацікавлених очевидців (свідків); ступеня збитку потерпілої сторони.

Пошукова діяльність інспектора дорожньої поліції потребує від нього таких якостей: особливої уваги під час установлення фактів події (дорожньо-транспортної пригоди); знання норм законодавства і Правил дорожнього руху; значних технічних знань; вміння застосовувати спеціальну техніку; здатність оцінити достовірність отриманих відомостей; рішучості.

Реконструктивний аспект діяльності інспектора дорожньої поліції виражається в: формуванні уявлення про реальну картину дорожньо-транспортної пригоди або іншого порушення Правил дорожнього руху; оцінці всієї сукупності зібраної інформації і наступного "відсіювання" недостовірних відомостей.

Реконструктивний аспект діяльності інспектора дорожньої поліції вимагає від нього таких якостей: образного і конструктивного мислення; здатності робити логічні умовиводи; витримки; оперативності.

Комунікативний аспект діяльності інспектора дорожньої поліції полягає у вмінні: спілкуватися з громадянами – учасниками дорожнього руху, передусім з тими, хто вчинив порушення Правил дорожнього руху, які не характеризуються значною громадською небезпекою. Спілкування повинне відбуватися таким чином, щоб викликати до себе довіру і виключити сумніви в несправедливості зробленого зауваження (попередження, стягнення та ін.); пояснити (у випадку дорожньо-транспортної події) винній стороні тяжкість і наслідки вчиненого правопорушення; посприяти постраждалому автомобілісту у виході зі скрутного положення; прийти на допомогу постраждалому громадянину.

Комунікативний аспект діяльності інспектора дорожньої поліції містить у собі такі якості: ввічливість; тактовність; доброзичливість; співчуття; суворе дотримання нормативних приписів Правил дорожнього руху; знання законодавства.

Організаційний аспект діяльності інспектора дорожньої поліції полягає в: організації порядку дорожнього руху; своєчасному й ефективному використанню наявного в його розпорядженні (для регулювання руху на дорогах і запобігання дорожньо-транспортним подіям) арсеналу засобів впливу на поведінку водіїв і пішоходів.

До числа особистих якостей, що характеризують організаційну сторону роботи дорожньої поліції, варто віднести: навички регулювання руху за допомогою жезла регулювальника; вміння орієнтуватися в дорожній обстановці; зосередженість і психологічну зібраність; увагу; самодисципліну.

Засвідчуваний аспект роботи в органах дорожньої поліції потребує додержання таких нормативів культури: акуратності; знання державної мови, тощо.

Технічний аспект діяльності інспектора дорожньої поліції. У зв'язку з тим, що діяльність працівників дорожньої поліції носить не тільки юридичний характер, а багато в чому пов'язана також з експлуатацією технічних засобів пересування, інспектор дорожньої поліції повинен: досконало знати правила руху транспорту по вулицях і дорогах; уміти користуватися різноманітними технічними засобами, які має дорожня поліція: спеціальними приладами для визначення швидкості транспортних засобів на відстані, рацією, мотоциклами, автомобілями. Завданням спеціального підрозділу дорожньої поліції є контроль важких ділянок трас із вертольоту; мати навички управління транспортними засобами; знати матеріальну частину транспортних засобів, уміти провести кваліфікований технічний огляд автомобіля, мотоцикла та інших транспортних засобів.

ПРОФЕСІОГРАМА СЛІДЧОГО

Слідчий – це посадова особа, що здобула повну вищу юридичну освіту і яка здійснює в передбаченому законом порядку розслідування діянь, що мають ознаки кримінального правопорушення.

4.1. Під поняттям «слідчий», яке застосовується в цьому Положенні, слід розуміти службових осіб органів внутрішніх справ, уповноважених в межах компетенції, передбаченої КПК (КПК – Кримінальний процесуальний кодекс), здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, які перебувають на посадах керівників органів досудового розслідування, їх заступників, керівників структурних підрозділів органів досудового розслідування і їх заступників та старших слідчих в особливо важливих справах, слідчих в особливо важливих справах, старших слідчих, слідчих (Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, затверджене Наказом МВС України від 09.08.2012 № 686)

Повинен знати. Загальну декларацію прав людини, Конституцію України; закони України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про засади запобігання і протидії корупції", "Про державну таємницю" та інші закони, акти Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, кодекси України, положення Європейського кодексу поліцейської етики, "Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ", накази і інструкції МВС України; правила ділового етикету; основи акторської майстерності, основи професійної та прикладної психології, основи охорони здоров'я та правила надання першої медичної допомоги, основні принципи роботи на комп'ютері, володіти державною та іноземною мовами.

Соціальний аспект діяльності слідчого виражається в тому, що він: притягає до відповідальності осіб, що скоїли суспільно небезпечні діяння; проводить профілактику злочинів, з'ясовує причини та умови злочинності; сприяє відновленню порушених прав і свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, що охороняються законом.

Соціальний аспект слідчої роботи вимагає від слідчого таких особистих якостей: справедливості; непримиренного ставлення до злочинності в будь-яких її проявах; гуманізму; безкомпромісності; здатності поставити себе на місце іншого.

Пошуковий аспект діяльності слідчого виражається в установленні фактів, що мають значення для всебічного повного й об'єктивного розгляду і вирішення кримінальних справ: відшукує і фіксує сліди скоєного злочину (разом з експертом-криміналістом); проводить обшук з метою виявлення слідів знарядь злочину, речей і цінностей, добутих злочинним шляхом, а також інших предметів і документів, що мають значення для справи, при наявності достатніх даних про місце або конкретну особу, яка скоїла злочин; вилучає труп із місця поховання для судово-медичного дослідження з метою уточнення визначених даних (ексгумація трупа); робить виїмку предметів і документів, що мають значення для справи, при наявності точних даних про особу або місце їх перебування; збирає докази: направляє вимогу (письмовий запит) особі або організації; відображає факт доставки об'єкта й індивідуальні ознаки витребуваного об'єкта у матеріалах справи; приєднує об'єкт до справи та ін.

Пошукова діяльність слідчого потребує таких морально-ділових і фізичних якостей: знання законодавства; цілеспрямованості; витривалості; спостережливості; вміння концентрувати увагу; вміння дотримуватися вимог конспірації і збереження службової таємниці; вміння використання криміналістичної тактики і техніки; володіння арсеналом процесуальних прийомів і навичок розслідування; володіння табельною зброєю і прийомами самооборони.

Реконструктивний аспект діяльності слідчого (переробка значного обсягу суперечливої інформації, ухвалення рішення) включає такі слідчі версії: відтворення обстановки й обставин події у формі слідчого експерименту і повторного огляду показань на місці (аналіз і синтез отриманої інформації); реконструкцію, тобто дослідження особи злочинця в

її розвитку (вивчення механізму утворення злочинного наміру, злочинної установки, дослідження суб'єктивного ставлення злочинця до скоєного діяння); формулювання робочої гіпотези; планування й організацію діяльності щодо розкриття злочину; остаточні узагальнюючі висновки щодо конкретної справи, що виключають протиріччя в описовій частині обвинувального висновку – відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства.

Реконструктивний аспект слідчої діяльності потребує таких основних якостей: психологічну витривалість; активну увагу; логіку мислення; інтуїцію; об'єктивність – постійний процес самоперевірки; творчий підхід; увагу до подробиць; неупередженість.

Комунікативний аспект діяльності слідчого полягає в тому, що при офіційному характері постійного спілкування з людьми він повинен домогтися неформального ставлення з боку учасників розслідуваної справи: підслідного; злочинця під час допитів із метою виявлення співучасників і т.п.; трудового колективу, громадськості, добровільних помічників, очевидців; потерпілих; колег з органів дізнання, інших правоохоронних органів з метою швидкого і повного розкриття злочину і встановлення винних та ін.

Комунікативний аспект діяльності слідчого об'єднує такі особистісні та професійні якості: уміння встановити контакт і уникати обговорення питань, що традиційно викликають суперечки (наприклад, вести розмови про політику, релігію); уміння здійснювати контроль над ходом бесіди (допиту); уміння проявляти співчуття, коли це доречно; наполегливість; витримка; психологічна спостережливість – уміння виявити правду і неправду у відповідях, встановлювати істину; принциповість; володіння акторськими даними: здатність зобразити гнів, страх, радість та інші емоції, незалежно від ходу своїх міркувань і не розкриваючи своїх справжніх емоцій у кожному випадку; уміння бути терплячим слухачем; поважне ставлення до співрозмовника: не можна принижувати його гідність,

погляди або отриману від нього інформацію; емоційна стійкість; особисті якості лідера.

Організаційний аспект діяльності слідчого полягає в плануванні: власної роботи протягом робочого дня, тижня; проведення затримки підозрюваного, організації обшуку, очної ставки, ходу допиту і ретельної підготовки до нього; роботи з юридичною справою в умовах ненормованого робочого дня але з дотриманням вимог процесуального законодавства; спільної роботи з колегами і всіма учасниками справи, оскільки він очолює і координує роботу в процесі попереднього слідства (оперуповноважених, експертів, спеціалістів); відповідає за кінцевий результат розслідування.

Організаційний аспект діяльності слідчого припускає наявність як мінімум наступних якостей: здатність здійснювати довгострокове і поточне планування; абстрактно мислити; бути пунктуальним; оперативність у думках і діях; здатність взяти відповідальність на себе; авторитет та вміння його підтримувати; відповідальне ставлення до дорученої роботи; обов'язковість.

Засвідчуваний аспект діяльності слідчого виражається в належному і своєчасному укладанні процесуальних документів. Зміст і процедура слідчих та інших процесуальних дій оформляється відповідно до вимог, установлених кримінальним процесуальним кодексом.

Засвідчуваний аспект діяльності слідчого потребує таких якостей: знання чинного законодавства та його офіційного тлумачення, а також юридичної практики в сфері процесуальних рішень слідства; уміння і навичок швидкого перекладу усного мовлення в чітку письмову форму – складання процесуальної документації; володіння елементарними навичками користування оргтехнікою (машинопис, персональний комп'ютер, спецтехніка); знання принципів і особливостей діловодства; акуратності; високого ступеня формалізації дій.

ПРОФЕСІОГРАМА ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО СЛУЖБ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ (ПОЛІЦІЇ)

Оперуповноважений – це посадова особа, яка здійснює в передбаченому законом порядку пошук і фіксацію фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп із метою припинення правопорушень в інтересах кримінального судочинства. Тобто, здійснює оперативно-розшукову діяльність.

Повинен знати. Загальну декларацію прав людини, Конституцію України; закони України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про засади запобігання і протидії корупції", "Про державну таємницю" та інші закони, акти Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, кодекси України, положення Європейського кодексу поліцейської етики, "Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ", накази і інструкції МВС України та Генеральної прокуратури України; правила ділового етикету; основи акторської майстерності, основи професійної і прикладної психології, професійні засади криміналістики і кримінології, основи охорони здоров'я та правила надання першої медичної допомоги, основні принципи роботи на комп'ютері, володіти державною та іноземною мовами.

Діяльність оперуповноваженого в розкритті злочину здійснюється в двох формах: виїзд на місце події разом із слідчим, участь в огляді, обшуку та інших слідчих діях; попередження або передбачення реалізації задуму злочинця шляхом затримання "на гарячому" з використанням професійних прийомів і методів (одержання необхідної інформації про небезпечних злочинців, їх зв'язки, наміри через негласний апарат).

Соціальний аспект діяльності оперуповноваженого виражається в: знанні криміногенного контингенту на своїй ділянці, їх звичаїв, лексикону й умінні створити обстановку, що перешкоджає злочинним намірам; діях щодо

встановлення осіб, які скоїли суспільно-небезпечні діяння; охороні осіб, які сприяють протидії злочинності, а також охороні співробітників.

Соціальний аспект діяльності оперуповноваженого потребує наявності таких специфічних якостей: принциповості; непримиренності до злочинної діяльності в будь-яких її проявах; чесності; цілеспрямованості; особистої сміливості (тому що діяльність протікає нерідко в екстремальних умовах); емоційної стійкості (оскільки діяльність характеризується великою емоційною напруженістю).

Пошуковий аспект діяльності оперуповноваженого полягає в: виявленні слідів злочину; створенні "портрета" злочинця, тобто його характерних рис, що дозволяють вести розшук і наступну ідентифікацію особи (дактилоскопічні відбитки пальців, словесний портрет та ін.); установленні не тільки фактів, що мають юридичне значення, як це характерно для слідчого, але й відомостей, що представляють оперативний інтерес; постійному розширенні кола спілкування з метою, накопичення відомостей від джерел, які у даний час не мають інформації про будь-які скоєні злочини та ті, що готуються, але можуть одержати таку інформацію надалі.

Пошукова діяльність оперуповноваженого потребує від нього наявності таких особистих якостей: кмітливості; уміння зберігати таємницю; спостережливості (у тому числі психологічної спостережливості), забезпечуваної наявністю чітко сформульованого завдання; терпіння; оперативності у прийнятті рішень; наполегливості; володіння широким спектром оперативно-розшукових навичок; сміливості; володіння табельною зброєю і навичками рукопашного бою; уміння оцінити значимість і достовірність отриманої інформації.

Реконструктивний аспект діяльності оперуповноваженого виражається в: уявному відтворенні картини події злочину; розробці основних оперативних версій у справі, здійснюваних, як правило, на підставі неофіційної інформації, що погребує подальшої легалізації. Оперативні

працівники частіше за інших працівників служб та підрозділів міліції стикаються зі спробами дезінформації і мають набагато меншу можливість порадитися, проконсультуватися з колегами; створенні плану, оптимально націленого на успішне розкриття злочину.

Реконструктивний аспект оперуповноваженого вимагає таких морально-ділових якостей: розмаїтість видів мислення – наочно-діючого, образного й абстрактного; знання логіки (юридичної логіки) – сполучення аналізу і синтезу мислення, результатом якого є версії, план розслідування, оцінка доказів; самостійність у прийнятті деяких важливих рішень; розвинута увага; неупередженість; уміння передбачати слідчу і судову перспективу кримінальної справи.

Комунікативний аспект діяльності оперуповноваженого полягає в його спілкуванні з: потерпілим; підозрюваним, що нерідко пов'язане з конфліктами і навіть з небезпекою для життя; злочинцем у момент затримання та після проведення спецоперації; добровільними помічниками під час проведення негласних оперативно-розшукових заходів; спілкування з кожним із них потребує індивідуального підходу. Незважаючи на складності спілкування, оперуповноважений зобов'язаний застосувати всі законні заходи для отримання відомостей, що мають оперативний інтерес (схилити до відвертої і відкритої бесіди, викликати бажання сприяти роботі міліції) та забезпечити безпеку осіб, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності.

Комунікативний аспект діяльності оперуповноваженого припускає наявність у нього таких якостей: наполегливості; холоднокривності; цілеспрямованості; зосередженості; об'єктивності; сполучення переконання й примусу в межах норм права; здатності поставити себе на місце іншого.

Організаційний аспект діяльності оперуповноваженого включає уміння: організувати свою діяльність протягом кожного дня, оскільки йому доводиться виїжджати на місце події, зустрічатися з людьми, відвідувати медичні заклади для бесіди з потерпілими, експертами, патологоанатомами і т. ін. (потрібна висока самодисципліна); точно планувати свій і чужий час;

організувати добровільних помічників, громадськість, використовувати їх допомогу, психологічно впливаючи на них.

Виконання цих завдань потребує наявності у оперуповноваженого таких рис: самодисципліни; знання психологічних властивостей особистості; уміння швидко орієнтуватися в ситуації; вибору оптимальних шляхів вирішення завдань; витримки; уваги до подробиць; виваженого аналізу мінливої обстановки; відповідальності.

Засвідчуваний аспект діяльності оперуповноваженого полягає в: запису отриманої (здобутої) інформації, що є секретною, у спеціальній письмовій формі; повідомленні інформації в повному обсязі й у чіткому викладі, яка об'єктивно й вірогідно відображає діяльність оперативних підрозділів щодо запобігання і розкриття злочинів; відповідності запису вимогам законодавства і їх придатності для можливої легалізації.

Засвідчуваний аспект діяльності оперуповноваженого потребує наявності у нього таких якостей: знання законодавства про оперативно-розшукову діяльність, норм КПК України; уміння і навичок укладання оперативно-розшукової документації; дотримання режиму таємності в процесі збереження матеріалів оперативно-розшукових справ.

ПРОФЕСІОГРАМА ІНСПЕКТОРА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ (ІНСПЕКТОРА МІЛІЦІЇ У СПРАВАХ ДІТЕЙ)

Інспектор ювенальної поліції – це посадова особа, яка здійснює в передбаченому законом порядку пошук і фіксацію фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп в молодіжному середовищі, із метою припинення правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, і в інтересах кримінального судочинства.

Повинен знати. Загальну декларацію прав людини, Декларацію прав дитини, Конституцію України; закони України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про засади запобігання і протидії

корупції", "Про державну таємницю" та інші закони, акти Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, кодекси України, положення Європейського кодексу поліцейської етики, "Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ", накази МВС України; правила ділового етикету; професійні знання загальної, дитячої психології та педагогіки, основи акторської майстерності, основи охорони здоров'я та правила надання першої медичної допомоги, основні принципи роботи на комп'ютері, володіти державною та іноземною мовами.

Соціальний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції полягає в: запобіганні, попередженні і розкритті злочинів серед дітей; запобіганні, попередженні і розкритті злочинів за участю дітей; діях щодо встановлення осіб, які скоїли суспільно-небезпечні діяння.

Соціальний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції вимагає від нього таких специфічних якостей: принциповості; гуманного ставлення до неповнолітніх суб'єктів, які потрапили під негативний вплив несприятливого середовища спілкування; чесності; справедливості.

Пошуковий аспект діяльності інспектора ювенальної поліції полягає у встановленні: фактів, що мають юридичне значення; відомостей, що представляють оперативний інтерес; відомостей про специфічні сучасні молодіжні явища і напрями молодіжної культури; збір і фіксація отриманої оперативної інформації повинні відповідати не тільки вимогам законності, але і доцільності, виправданості, впроваджуватися методами, що забезпечують безпеку і зацікавленість джерел оперативної інформації.

Пошукова діяльність інспектора ювенальної поліції потребує таких особистих властивостей: кмітливості; вміння зберігати таємницю; швидкості прийняття рішень; наполегливості; володіння широким спектром оперативно-розшукових навичок; вміння оцінити важливість і достовірність отриманої інформації.

Реконструктивний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції полягає у: формулюванні оперативних версій на основі, як правило,

неофіційної інформації; легалізації отриманих відомостей; розпізнавання спроб дезінформації.

Реконструктивний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції потребує таких морально-ділових якостей: критичного мислення; самостійності; образного уявлення; вміння передбачати результати виховного впливу примусових заходів, що застосовуються до неповнолітнього; вміння передбачати слідчу і судову перспективу кримінальної справи.

Комунікативний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції полягає в: обліку особливостей вікової психології молодіжного і підліткового середовища й умінні "влитися" у нього, ввійти в контакт в інтересах справи з необхідними представниками; вмінні отримати відомості, що мають оперативний інтерес; забезпеченні безпеки осіб, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності та встановленню істини по кримінальній справі.

Комунікативний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції передбачає наявність таких якостей: поінформованості про сучасні молодіжні проблеми; педагогічності; товаришськості; холоднокривності; цілеспрямованості; зосередженості; витримки.

Організаційний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції виражається в: самоорганізації; вмінні встановлювати психологічний контакт з різними категоріями осіб.

Організаційний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції потребує від нього таких якостей: самодисципліни; здібностей лідера; знання вікової психології; відповідальності.

Засвідчуваний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції полягає в: чіткому оформленні документів, що прилучаються до матеріалів у справах дітей; складанні документів відповідно до вимог чинного законодавства.

Засвідчуваний аспект інспектора ювенальної поліції характеризується наявністю таких нормативів культури: знання законодавства про оперативно-розшукову діяльність, норм КПК України; вміння і навичок складання оперативно-розшукової документації; дотримання режиму таємності при збереженні матеріалів оперативно-розшукових справ.

Педагогічний аспект діяльності інспектора ювенальної поліції полягає в: володінні елементарних педагогічних знань і навичок; профілактиці скоєння протиправних вчинків неповнолітніми; перевихованні неповнолітніх, які скоїли протиправні вчинки, та ізолювання їх від злочинного середовища.

Інспектор ювенальної поліції повинен мати такі особисті властивості: гуманне ставлення до неповнолітніх правопорушників; віру в людину; щире прагнення допомогти неповнолітньому, який потрапив в несприятливе середовище.

ПРОФЕСІОГРАМА ЕКСПЕРТА-КРИМІНАЛІСТА

Експерт-криміналіст (головний експерт, старший експерт, експерт) – це посадова особа, яка володіє спеціальними науково-технічними знаннями в галузі криміналістики і зобов'язана проводити криміналістичні експертизи та робити висновки з питань, що цікавлять правоохоронні та судові органи.

Повинен знати. Загальну декларацію прав людини, Конституцію України; закони України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про засади запобігання і протидії корупції", "Про судову експертизу" та інші закони, кодекси України, положення Європейського кодексу поліцейської етики, накази, інструкції МВС України; основні принципи роботи на комп'ютері, правила роботи з різного роду спеціальної техніки, володіти державною та іноземною мовами.

Соціальний аспект діяльності експерта-криміналіста виражається в: роботі, головним чином, із речовинними доказами по розслідуваних справах; у здійсненні технічного забезпечення процесу закріплення доказів, а також їх якісного дослідження для потреб попереднього слідства і суду; експертиза є головним джерелом об'єктивних відомостей про факти, що мають значення для повного, всебічного, об'єктивного розгляду і вирішення кримінальних справ.

Соціальний зміст діяльності експерта передбачає наявність у нього таких особистих якостей: скрупульозності аналізу речових доказів і фактів; відповідальності; відповідального ставлення до своїх обов'язків; неупередженості; самостійності мислення; об'єктивності.

Пошуковий аспект діяльності експерта-криміналіста полягає в: огляді місця події разом із слідчим, якому він допомагає відшукати і зафіксувати сліди злочину; проведенні за дорученням слідчого або суду експертних досліджень поданих предметів, зброї і т. ін.; умінні розширити й уточнити інформацію, що необхідна для розгляду юридичної справи, переконливо обґрунтувати свої висновки.

Пошуковий аспект роботи експерта-криміналіста потребує наявності у нього таких якостей: знань норм кримінально-процесуального законодавства і відомчих нормативних актів; здатності до самостійного наукового аналізу; уважності; значних технічних знань; вміння застосовувати спеціальну техніку; здатності оцінити достовірність отриманих відомостей.

Реконструктивний аспект діяльності експерта-криміналіста складається з: аналізу і синтезу отриманої інформації; формулювання робочої гіпотези за поставленими питаннями; розробки плану дослідження шляхом абстрагування від відомостей, що отримані оперативним, слідчим шляхом і не містяться в матеріалах, поданих на експертизу.

Реконструктивний аспект діяльності експерта-криміналіста вимагає від нього таких якостей: вміння застосовувати життєвий досвід у

практичній роботі; здатності до уявного відновлення обставин події; неупередженості; критичного мислення; логічної побудови робочої гіпотези.

Комунікативний аспект діяльності експерта-криміналіста визначається: фаховим колом спілкування – з колегами по роботі (слідчими, прокурорами, суддями, працівниками оперативно-розшукової діяльності); вмінням досягти професійного порозуміння і протистояти зовнішньому впливу.

Комунікативний аспект діяльності експерта-криміналіста вимагає відповідати таким якостям: вмінням чітко і ясно виражати свої думки; принциповості; тактовності; конструктивності мислення.

Організаційний аспект діяльності експерта-криміналіста полягає у: самоорганізації процесу опрацювання і проведення певних експертних досліджень; вмінні правильно планувати робочий день, включаючи розрахунок часу на консультування колег, а також на самоосвіту і підвищення кваліфікації.

До числа особистих якостей, що характеризують організаційну сторону роботи експерта-криміналіста, слід віднести: самоорганізованість; навички самоосвіти; зосередженість; своєчасність виконання експертиз.

Засвідчуваний аспект діяльності експерта-криміналіста полягає у виконанні передбачених кримінально-процесуальним законодавством функцій збору, фіксації і дослідження доказів у суворій відповідності до встановленої законом процесуальної форми: написання довідки спеціаліста; оформленні акту криміналістичного експертного дослідження; участі в упорядкуванні протоколу слідчої дії на місці події; внесення зауважень до протоколу слідчих дій.

Засвідчуваний аспект роботи експерта-криміналіста вимагає: знання кримінально-процесуального законодавства; навичок юридичної аргументації наукових висновків; знання процесуальних вимог щодо

зберігання речовинних доказів і вміння застосовувати їх на практиці; точності; акуратності.

Технічний аспект діяльності експерта-криміналіста передбачає володіння значними технічними знаннями: вміння використовувати спеціальну дослідницьку техніку; наявності автотехнічних, трасологічних, балістичних, почеркознавчих, піротехнічних та інших спеціальних знань в галузі криміналістики.

РОЗДІЛ 3

ДЕОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЮРИСТА

3.1. Деонтологічна правосвідомість особистості юриста

Свідомість досліджують різні науки – психологія, педагогіка, філософія, соціологія. Певною мірою результати дослідження залежать від стану розвитку цих наук.

До сучасних здобутків у галузі вивчення свідомості людини можна віднести монографії філософа В. Нестеренка та психолога Р. Немова, які ґрунтуються на працях австрійського психолога З. Фрейда.

Поняття «свідомість» ґрунтовно аналізувалося у європейській філософії XVII ст. За триста років воно зазнавало еволюційних змін, що призводило до неоднозначних тлумачень. Проте так чи інакше свідомість пов'язана з мисленням, що характеризує її людську природу. Тобто свідомість є важливою властивістю людської психіки.

Існує багато визначень свідомості. Зокрема, *Р. Немов* вважає, що *свідомість – це вищий рівень психічного відображення людиною дійсності, її реалізація в узагальнених образах і поняттях.*

Досить часто поняття «свідомість» ототожнюється з іншими поняттями, насамперед з такими, як «душа», «сумління», «пам'ять», «знання», «досвід», «інтелект», «розум» тощо. Тому важливо розрізнити ці поняття.

Певною мірою розуміння душі людини пов'язане зі свідомістю, тобто свідомість визначає якість душі. Хоч кожна людина має душу, але свідомість властива не кожній особі (зокрема, втрата свідомості внаслідок нещасних випадків). А душа на противагу свідомості існує постійно. Важливо, що людину характеризують і тілесність, і душа, і дух.

До свідомості за змістом близьке сумління. Різниця між ними полягає у тому, що сумління конкретно виявляється у практичній діяльності чи

поведінці, а свідомість інколи має прихований характер. Крім цього, свідомість зумовлює сумління, тобто свідомість первинна, а сумління – похідне.

Стосовно понять «пам'ять», «інтелект», «розум» можна зазначити, що з їх допомогою (як і з допомогою інших психологічних понять) у людини формується свідомість.

Знання та досвід теж мають велике значення для формування свідомості людини. Показником свідомості людини є якість та достовірність знань. Досвід своєю чергою впливає на рівень свідомості. Чим різноманітніший досвід, тим стабільніша свідомість та вищий її рівень.

Звичайно, існує й самосвідомість як вища форма свідомості. Відомо, що самосвідомість впливає зі свідомості особи і означає усвідомлення нею самої себе у суспільстві, своїх взаємостосунків з навколишнім світом та членами суспільства, своїх дій і вчинків, думок і почуттів, різних якостей особистості.

Зрозуміло, що самосвідомість породжує індивідуальну свідомість, яка охоплює весь духовний світ особистості. Усе це дає підстави говорити про види свідомості – суспільну, державну, національну, політичну, патріотичну, громадянську, духовну, моральну, естетичну, професійну, правову та ін.

Юрист повинен розвивати усі види свідомості. Наприклад, у юридичній діяльності моральна та духовна свідомість сприяють розумінню вищої етики людини. Ці види свідомості дають змогу правникові осмислювати вищі закони духовного світу, формувати духовні думки, розуміти душевні якості інших людей, впливати на тіло через дух і душу, розуміти причини й наслідки втрати земних благ та ін.

Дослідники по-різному підходять до визначення правосвідомості. Більшість авторів вважають, що правосвідомість – це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, у яких виявляється ставлення до дійсного або бажаного права як до справедливого чи несправедливого і до дій людей як до правомірних чи неправомірних.

В. Котюк зазначає, що *правосвідомість особистості – це така форма відображення правових явищ, яка включає психічні, інтелектуальні, емоційні й вольові процеси та стани: знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції й почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання та настанови, які синтезуються в прийнятих рішеннях і спрямовані на пізнання, спілкування і взаємодію в процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин.*

Можна по-іншому підійти до визначення правосвідомості, зокрема через інформацію, і розуміти її як координаційну систему багатовимірності одержання, використання, поширення та зберігання інформації у правовому полі, що характеризує, ставлення правника до правової дійсності та встановлення об'єктивної істини.

Однак він усвідомлює не всю інформацію. Неусвідомлена інформація надалі виступає як значний потенціал для усвідомлення, тобто стає в нагоді у потрібний момент.

Йдеться про матеріальну форму одержання, використання, поширення та зберігання інформації юристом, що становить певну систему. До неї належать різноманітні ідеї, уявлення, емоції, почуття, інтелектуальна здатність юриста. Згадана система відіграє координаційну, інтеграційну роль у професійній діяльності. Саме завдяки їй юрист реалізує своє ставлення до правової дійсності, до права взагалі. Таку координуючу функцію виконують світоглядні принципи, вольові зусилля.

Багатовимірний підхід до інформації загалом необхідний. Інтелектуальна культура юриста повинна спрямовуватися на творчий багатоаспектний підхід до одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Це підвищує рівень правосвідомості.

Інформаційна діяльність юриста має відбуватись у правовому полі. Це активна форма його правосвідомості, розуміння необхідності системи права для адекватного регулювання суспільних відносин. Правове поле чинить значний вплив на правосвідомість юриста, особливо коли воно посилюється

прийнятими новими законами. Нині велике значення має Конституція України, яка скеровує правосвідомість юриста на державницьку позицію. Високий рівень правосвідомості юриста також допомагає встановленню об'єктивної істини. На правосвідомість юриста впливають усі основні елементи духовної й моральної культури. Самі собою професійні знання ще не визначають змісту правосвідомості юриста. Велике значення мають самооцінка, емоції, ставлення до права, а головне – перетворення юридичних знань у переконання.

Існують зовнішні та внутрішні структурні елементи індивідуальної правосвідомості. До зовнішніх елементів належать: правові знання; повага до права, закону на основі правових переконань; соціально-правова активність особи, а точніше, готовність (установка) до такої діяльності та поведінки. Внутрішні елементи – це: інтелектуальні (раціональні) процеси і стани; емоційні процеси і стани; вольові процеси і стани.

Вважається, що правосвідомість має такі складові елементи, як: психологічна правосвідомість (правова психологія), ідеологічна правосвідомість (правова ідеологія), поведінкова правосвідомість (передбачає вихід на правову поведінку).

Оскільки у будь-якому випадку на правосвідомість юриста впливають різні чинники – як об'єктивні, так і суб'єктивні, то її рівень залежить від професійних факторів, від стану законності у державі та цивілізованого правопорядку. Це означає, що правосвідомість юриста мусить мати професійний характер (а не буденний), що є складовим елементом всієї правової системи у державі.

Професійну правосвідомість не варто ототожнювати зі спеціалізованою. Професійна правосвідомість є структурним елементом суспільної правосвідомості. Суспільну правосвідомість можна поділити на професійну й непрофесійну, а спеціалізовану – за професійною ознакою: судовий медик, судовий експерт, викладач права, журналіст із правової

тематики та ін. Відтак, якщо йдеться про правосвідомість юриста, то необхідно враховувати його професійну спеціалізацію. Тобто, для різних юридичних спеціальностей правосвідомість є різною, вона відзначається індивідуальністю й неповторністю.

Правосвідомість юриста завжди перебуває у динамічному розвитку. Вона може полегшувати або ускладнювати процес виконання службових обов'язків. Правосвідомість проявляється квантово: або збільшується, або зменшується.

Кожен юрист має індивідуально-правове поле, тому його дії та вчинки зумовлюються власними правовими поглядами, які залежать від обставин, психічного стану, певних знань тощо. Звідси й твердження, що один і той самий юрист може перебувати на різних ступенях правосвідомості в конкретний час. Нас у цьому випадку цікавить дія так званої точкової квантової правосвідомості при виконанні службового обов'язку юристом. Тому з'ясуємо, що спонукає його до певної дії: свідоме чи несвідоме.

Вважаємо, що свідоме «керує» юристом у спокійній, творчій ситуації, а в критичних, екстремальних випадках, у момент прийняття складного і відповідального рішення його опановує надсвідомий стан. Тоді і виявляється так звана деонтологічна правосвідомість, тобто рівень правосвідомості, якої юрист досяг раніше. Фактично деонтологічна правосвідомість відображає кванти правосвідомості, конкретизує її.

Деонтологічна правосвідомість передбачає передусім усвідомлення юристом свого призначення і власної соціальної й моральної відповідальності.

Отже, деонтологічна правосвідомість – це інтелектуальна власність юриста, оскільки вона пов'язана з інтелектом та моральними принципами; це конкретизація його правосвідомості, що відповідає одній із функцій юридичної деонтології.

Деонтологічна правосвідомість юриста є результатом його загальної правосвідомості, її конкретним критерієм. Вона також свідчить про певний

рівень правосвідомості юриста взагалі, оскільки перебуває на «вершині» правосвідомості і слугує ніби «піковою» правосвідомістю.

Знаючи сутність змісту юридичної деонтології, можна стверджувати, що деонтологічна правосвідомість характеризується також юридичною евристикою. Інакше кажучи, юрист щоразу доходить нового висновку у процесі розгляду юридичних справ. Зрозуміло, що це неповторний індивідуальний вияв загальної правосвідомості в конкретних умовах, тому її і називають деонтологічною.

Наведені вище міркування дають змогу стверджувати, що деонтологічну правосвідомість зумовлює внутрішній імператив службового обов'язку, оскільки останній є свободою розумної волі, передбачає юридичні наслідки професійної діяльності і є стабільно виробленою позицією юриста. Така позиція ґрунтується на принципах правового почуття, самодисципліни, об'єктивності, правової справедливості, узгодженості юридичної практики (позитивного права) з природним правом, гуманності, правдивості, активної життєвої позиції. Як і внутрішній імператив службового обов'язку, деонтологічна правосвідомість юриста часто збігається з потребою суспільства, оскільки тісно пов'язана з милосердям та сумлінням.

Отже, деонтологічна правосвідомість юриста – це результат його правосвідомості, сформований під впливом правової інформаційної культури, при виконанні службового обов'язку.

Деонтологічна правосвідомість юриста ґрунтується на його загальній правосвідомості, правовій інформаційній культурі, на внутрішньому імперативі права.

Що стосується правової інформаційної культури, то доцільно звернути увагу на її попереднє формування. Тобто у момент прояву деонтологічної правосвідомості юрист не отримує нової правової інформації, а діє на основі раніше одержаної. Водночас рівень інформаційної культури безпосередньо впливає на ступінь деонтологічної правосвідомості.

Джерелом деонтологічної правосвідомості є внутрішній імператив права, адже у кожному законі є той внутрішній зміст, який юрист повинен відчувати. Письмово він не зафіксований, а через правове почуття у юриста формується власна деонтологічна правосвідомість. Тут виявляється також і дух права.

Відповідно обітниця є виявом громадського, суспільного, національного та інших обов'язків юриста. Тому деонтологічна правосвідомість формується на основі цих обов'язків. У протилежному випадку вона не збігатиметься з вимогами суспільства, інтересами нації. А це призведе до невиконання внутрішнього імперативу службового обов'язку юристом, що не відповідає вимогам деонтологічної правосвідомості.

Формування загальної правосвідомості передбачає дві стадії: теоретичну і практичну.

На першій стадії у юриста формується теоретична правосвідомість.

На другій під впливом професійної соціалізації у процесі практичної діяльності виникає практична правосвідомість.

Поєднання теоретичної та практичної правосвідомості дають змогу досягти вершин юридичної майстерності.

Виходячи зі змісту юридичної деонтології, деонтологічна правосвідомість має три стадії готовності: неочікувано раптову, очікувано раптову і постійну. Зрозуміло, що юрист-початківець потрапляє у ситуацію, коли він не очікує моменту вияву власної правосвідомості. І, як правило, до цього він внутрішньо не готовий. Проте друга стадія передбачає сподівання на такий вияв, і юрист заздалегідь готується до такої ситуації, навіть про всяк випадок. Третя стадія відображає ситуацію, при якій юриста не можна нічим здивувати у професійній діяльності. Його професіоналізм має енциклопедичний характер.

Вияв деонтологічної правосвідомості – це своєрідний «вибух» діяльності юриста, дія мозку з використанням великої енергії. Така діяльність не може бути тривалою, вона разова і неповторна. Тут відсутні стереотипи,

ідентичність, це результат загальної правосвідомості. Для прояву деонтологічної правосвідомості велике значення мають талант і творчість. Професіоналізм юриста зумовлює відповідну правосвідомість, здатність фахово розв'язувати правові проблеми на користь громадян, з метою встановлення правової істини.

У професійній діяльності деонтологічна свідомість по-різному впливає на виконання службового обов'язку. Наприклад, вияв милосердя, агресії, помсти, ненависті тощо. Такі імпульси допомагають або шкодять юридичній діяльності.

Відомо, що деонтологічна правосвідомість виявляється в усіх видах юридичної діяльності. Наприклад, на кожному етапі розгляду кримінальної справи, у момент оголошення звинувачувального вироку, з'ясування змісту закону, який вклав у нього законодавець тощо. За написаним текстом документа можна встановити також рівень загальної й деонтологічної правосвідомості юриста.

Отже, деонтологічна правосвідомість конкретизує загальну правосвідомість, актуалізує її.

Науковці здебільшого пов'язують правосвідомість із правовою культурою, зокрема вказуючи, що правова культура особи – це перш за все певний рівень (стан), сукупність характеристик її правосвідомості. Цей стан правосвідомості характеризується такими властивостями, як знання права, повага до нього, позитивна настанова щодо повсякденної правомірної поведінки. Крім того, правова культура включає в себе саму поведінку – безумовно правомірну (відповідно до вимог юридичних норм).

Аналізуючи поняття «правосвідомість», треба враховувати мораль як основу права, адже вона більш якісно, ніж право, впливає на формування правосвідомості юриста. Цей вплив самостійний, незалежний від права.

Отже, право і мораль – важливі елементи людської культури. Вони завжди виступають у тісному взаємозв'язку, характер якого визначається конкретними історичними умовами та соціальною структурою суспільства.

Така взаємодія зумовлена об'єктивно, оскільки походження і реальне буття права та моралі визначаються суспільними відносинами, їх складністю та суперечливістю. Правове життя суспільства не може розвиватися поза моральними категоріями гуманізму й соціальної справедливості, сумління й честі, добра й людської гідності.

Право існує для того, щоб встановлювати відповідні межі поведінки для членів суспільства. Дія права забезпечується відповідними інститутами, покликаними реалізувати його норми на практиці. У випадку відсутності таких інститутів право втрачає цінність, але не перестає діяти. Це стосується і ліквідації відповідних інститутів. Адже дія права забезпечується його ідеєю, духом. Проте в деяких випадках, якщо раніше прийняті закони ліквідовані, їхній дух продовжує діяти. При цьому людьми керує як почуття страху (сталінські закони), так і глибока повага до права (австрійські закони в Західній Україні). Все залежить від того, схвалило суспільство ці норми чи ні, відображають вони інтереси більшості чи меншості. У будь-якому випадку раніше прийняті закони впливають на національний дух права.

Мораль і моральна основа права безпосередньо позначається на правосвідомості юриста.

Загальна теорія права, як відомо, вивчає основні його принципи: повновладдя народу; розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову; відповідальність держави перед людиною та суспільством і навпаки - людини перед державою; верховенство права Конституції над усіма законами і підзаконними нормативними актами; законність, демократизм, справедливість, гуманізм, «дозволеність лише того, що визначене законом» (для юриста і держави). Правосвідомість юриста повинна відповідати цим принципам.

Втілення їх у юридичну практику вимагає врахування також відповідних професійно-етичних принципів: вірності народові й закону, самодисципліни, об'єктивності, справедливості, ввічливості, терпимості, поваги, товарищкості, гуманності, правдивості, активної життєвої позиції,

милосердя та ненасильства. Поєднання принципів права і принципів професійної діяльності сприяє тому, що правосвідомість і моральність юриста наближаються до вимог суспільства. Системне розуміння права засвідчує, що правосвідомість юриста ґрунтується на глибоких правових знаннях.

Так, принцип цілеспрямованості вказує, що правосвідомість має певну мету, на яку спрямовані зусилля юриста. Принцип готовності характеризує правника як професіонала, котрий у будь-який час може проаналізувати конкретну справу з позиції права.

Юрист повинен керуватися і такими принципами, як емпіричність, інтуїтивність, ймовірність, евристичність, новизна. Його діяльність пов'язана, зокрема, з певними науково-практичними відкриттями, аналізом одержаних раніше результатів. При цьому виявляються впевненість і воля юриста, які ведуть до успіху.

Важливу функцію виконує такий принцип правосвідомості, як самодисципліна. Вона забезпечує контроль його дій та вчинків, звіряє їх з вимогами моралі, присяги, конституції, дає змогу всебічно оцінити власну діяльність у контексті цих вимог.

Щоб глибше зрозуміти сутність правової свідомості юриста, треба розглянути функції, які вона виконує у процесі застосування правових норм. Функції правосвідомості конкретизують її суть, завдання й призначення. Поняття «функції правосвідомості правника» можна визначити через його соціально-правову діяльність. Функція правосвідомості виражає взаємозв'язок і взаємовплив правових явищ та особистості. Та чи інша правова діяльність вказує, яка функція здійснюється, і навпаки, якщо ми знаємо функції, то можемо свідомо встановити особливості і напрями діяльності. Функцію можна визначити як основний напрям психічної, інтелектуальної діяльності, впливу взаємозв'язків правосвідомості та особистості з навколишнім правовим середовищем, які виявляються в різноманітній діяльності.

У наукових юридичних джерелах висвітлюються різні функції правосвідомості особи. Так, за інформаційним і діяльнісним підходом розрізняють функції відображення, пізнання, правового мислення, оцінкові, орієнтовні, регулюючі, праксеологічні, прогнозуючі, моделюючі, конструктивні і деструктивні, цілеспрямовуючі, евристичні, мотиваційні, комунікативні, трансформаційні; за структурою правосвідомості особи – емоційні, інтелектуальні, вольові та інші функції.

Функціями правосвідомості юриста є:

1. формування індивідуальної правової концепції юриста;
2. формування почуття правової справедливості;
3. забезпечення свободи прийняття рішень;
4. реалізація внутрішнього імперативу службового обов'язку юриста;
5. формування професійно-юридичної думки;
6. застереження від правового нігілізму;
7. активізація інтелектуальної діяльності;
8. виявлення особистих професійно-моральних якостей правника.

Ці функції правосвідомості цілком відповідають функціям деонтологічної правосвідомості юриста. Наголосимо на можливості існування інших функцій та принципів, особливо тоді, коли йдеться про забезпечення верховенства права, реалізацію надбань інформаційної культури, реалізацію теоретичних знань, динамічність юридичної діяльності, формування мотивів поведінки, комунікативність тощо.

Отже, високий рівень правосвідомості безпосередньо впливає на юридичну практику. В цілому він відтворює форми юридичної діяльності, змушує юриста оцінити своє призначення в суспільстві. А деонтологічна правосвідомість прямо впливає на розвиток і формування професійної культури. Йдеться про професійне знання правових і моральних норм та принципів, про професійне ставлення до норм позитивного права (солідарність з ними, переконаність у справедливості, корисності й необхідності), про професійне вміння, прийоми і навички, про звичку

дотримуватися закону, про професійний етикет і такт, а також про наукову організацію праці.

3.2. Юридична освіта у системі професійної підготовки юриста

У системі професійної підготовки юриста першорядне значення має юридична освіта. Перед тим, як розглянути зміст юридичної освіти в Україні, на наш погляд, бажано зупинитися на основних засадах та принципах освіти в Україні взагалі.

Правовою базою освіти в Україні є Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року, Закон України "Про освіту", прийнятий ВРУ 23 травня 1991 року, Закон України "Про вищу освіту", прийнятий ВРУ 1 липня 2014 року, Закон України "Про наукову та науково-технічну діяльність", прийнятий ВРУ 13 грудня 1991 року, постанови ВРУ і КМУ, Укази Президента України, Статуту і Правила внутрішнього розпорядку вищого закладу освіти, інші нормативно-правові акти, міжнародні документи у сфері освіти, що ратифіковані Верховною Радою України.

Наукове і методичне забезпечення освіти здійснюють Міністерство освіти і науки України, Національна Академія наук України, Академія педагогічних наук України, Міністерства та відомства, яким підпорядковані заклади освіти.

Відповідно до чинного національного законодавства України, **освіта в Україні** – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави та виступає стратегічним напрямком національної безпеки України.

Головне завдання освіти в Україні полягає у забезпеченні духовного, професійного та інтелектуального розвитку особистості; підготовці висококваліфікованих національних кадрів; розглядання людини як найвищої соціальної цінності.

Принципи, що формують освіту в Україні: доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Таким чином, освіта в Україні будується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей.

Юридична освіта – певний освітній рівень, здобутий в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння системи правових знань, поглядів, переконань, вмінь і навичок, формування особи юриста як високо свідомого громадянина, патріота своєї країни, здатного до професійно-правової діяльності.

Мета юридичної освіти включає: збільшення питомої ваги молоді, яка бажає отримати вищу освіту залежно від фаху; наприклад, у високо розвинутих країнах світу у вищі заклади зараховується більше 80 відсотків випускників середніх шкіл; впровадження науково-обґрунтованої методики визначення перспективної потреби держави у спеціалістах з різним рівнем кваліфікації; підготовку фахівців на основі аналізу демографічних даних, прогнозування у XXI столітті альтернативних систем освіти; використання здобуття вищої освіти інших країн, а також прийняття участі українських вузів у міжнародних програмах.

Юридична освіта базується на ряді принципів:

Особливої значущості набуває **принцип безперервного, довічного навчання** на базі вищої освіти, поступового ускладнення навчального процесу зростання можливостей для навчання незалежно від віку, включаючи зарахування попередньої освіти, вдосконалення форм і методів підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації юриста.

Знакове місце мають **принципи поєднання загальних і спеціалізованих знань** в процесі навчання; **поєднання теоретичної і практично підготовки**, підкріплення теоретичних знань практикою. Успішне функціонування всієї правової системи суспільства, правопорядок в державі в значній мірі залежить від висококваліфікованих, творчо мислячих фахівців. Розвиток **творчого підходу** до вирішення наукових проблем і практичних ситуацій – також один з найважливіших принципів юридичної освіти.

Зміст юридичної освіти відображається в освітньо-кваліфікаційних характеристиках фахівців-юристів, де передбачено досягнення бажаного результату особи в процесі юридичної освіти, і полягає в оволодінні нею системою професійних юридичних знань, вмінь, навичок, досвідом практичної юридичної діяльності, громадських і світоглядних властивостей.

В сучасних умовах завдання юридичної освіти полягають в тому, щоб дати студентам повноцінні достатні юридичні знання з навчальних дисциплін в обсязі програми, прищепити їм навички умілого (належного) застосування теоретичних положень у ході практичної діяльності, сформувати у студентів свідому переконаність у тому що по закінченні навчального закладу не закінчується процес пізнання (навчання), що тільки безперервне, системно-структурне удосконалення своїх знань, навичок, збагачення їх сучасними досягненнями теорії та практики – ключ до успіху у діяльності кожного юриста-практика.

Національна юридична освіта не може бути нижче сучасного правового світогляду суспільства, що базується на досягненнях загальнолюдської культури. Спираючись на новітні наукові розробки, вона повинна постійно

оновлювати зміст і організацію навчально-виховного процесу, впроваджувати освітні інновації і інформаційні технології, формувати нормативно-правові і організаційно-економічні механізми залучення і використання позабюджетних засобів; інтегруватися в європейський і світовий освітній простір. ***Основи юридичної, як і будь-якої іншої, освіти: вчитися, щоб знати; вчитися, щоб працювати; вчитися, щоб жити разом з іншими; вчитися, щоб бути.***

На нашу думку, для поліпшення юридичної освіти в умовах адаптації законодавства України до міжнародних та європейських стандартів необхідно:

- завершити розробку і впровадження Державних стандартів вищої юридичної освіти з одночасним впровадженням системи державного контролю за рівнем фахової підготовки юристів;
- вивчити стан забезпечення юридичними кадрами з вищою освітою органів державної виконавчої влади, правоохоронних, судових органів соціального захисту населення і визначити потреби в спеціалістах за рівнями підготовки та спеціалізаціями;
- розробити і затвердити перелік посад, які можуть займати випускники вищих навчальних закладів з юридичною освітою відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- передбачити нові спеціалізації в юридичних навчальних закладах з урахуванням сучасних видів юридичної практики та викликів суспільству;
- розвивати міжнародні зв'язки в юридичній освіті, пов'язані з розробкою навчальних програм та інших компонентів освіти, спрямованих на інтеграцію юридичної освіти в світовий освітянський простір;
- створити гнучку розгалужену систему післядипломної освіти шляхом перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів з нових напрямків юридичної науки і практики з оптимальними термінами, періодичністю навчання та забезпеченням оновлення його змісту;

– розробити і прийняти державну програму підтримки видавництв, які випускають юридичну літературу.

3.3. Моральна культура юриста

Моральна культура посідає одне з найважливіших місць в особистій культурі юриста. Це можна пояснити характером та сферою їхньої діяльності, а також тими завданнями, які стоять перед ними в межах професійного обов'язку. Як відомо, їхня робота пов'язана із забезпеченням прав і свобод громадян, виконанням обов'язку перед суспільством і державою, із служінням праву, а значить справедливості, що ставить до всіх працівників юридичної сфери високі моральні вимоги.

Особливо це стосується працівників правоохоронних органів, які виконують службові обов'язки в більш складних умовах і вирішують часом неймовірно складні проблеми. Навіть в мирний час їхня діяльність часто пов'язана із ризиком для життя та здоров'я, із значними моральними травмами, глибокими чуттєвими переживаннями, психологічними стресами. Тому високий рівень їх моральної та професійної культури в цілому є необхідним фактором якісного вирішення поставлених перед ними завдань.

Моральні якості, що наповнюють поняття моральної культури, завжди склали ціннісну характеристику особи та відігравали важливу роль у всіх сферах людської діяльності, особливо у тих сферах, де відбувається реалізація життєво важливого суспільного інтересу – політика, економіка, освіта, соціальний захист населення, правоохоронна сфера, мистецтво тощо. Крім того, відомо, що із ускладненням соціальної обстановки або конкретної ситуації, в якій доводиться виконувати свій професійний обов'язок, роль морального фактору значно зростає, про що свідчать приклади історії нашого суспільства.

Особливо треба відмітити важливе значення моральної культури в умовах кризового стану сучасного суспільства, в умовах реформування

державного апарату, пілотних проектів в соціальній сфері, системи правоохоронних органів тощо. В цих обставинах зростає необхідність залучення до правоохоронної роботи найбільш вихованих в моральному плані, безумовно надійних та стійких духом працівників. Це обумовлено тим, що в стані реформування різних сфер українського суспільства значні надії покладаються саме на правоохоронні органи, на відданих своїй справі фахівців, які вміють поступитися особистим інтересом заради загального блага – блага української нації.

Що ж таке моральна культура?

Розглядаючи це питання перед усім необхідно визначити, що це один із аспектів загальної культури людини, її складовий елемент, який свідчить про рівень духовного розвитку особи, ступінь готовності до цивілізованого співіснування. Поряд з моральною культурою виділяють також етичну, політичну, професійну, правову, педагогічну, які наповнюють змістовно поняття загальної культури особи, розкривають її потенційні можливості щодо участі у різноманітних соціальних відносинах.

В структурному розумінні моральну культуру особи можна розглядати з точки зору духовного та практичного, що дозволяє нам виділяти такі рівні її внутрішньої побудови як теоретичний (чуттєво-психологічний) та раціональний (діяльнісний або практичний). Моральну культуру можна також уявити як єдність внутрішньої та зовнішньої культури.

Під внутрішньою культурою розуміють духовне багатство особи, її знання, погляди, ідеї, життєві принципи, оціночні критерії; ***під зовнішньою*** – ступінь та форми їх прояву у повсякденному житті, а також навички та уміння.

Поділ культури на професійну, етичну та інші складові досить умовний, тому що пов'язаний із тими завданнями, які стоять перед дослідником. По суті професійна культура за змістом може співпадати з будь яким із вище названих компонентів. Так, наприклад, професійна культура політичного діяча співпадає з поняттям політичної культури, а професійна

культура юриста співпадає з поняттям правової культури. При цьому треба зазначити, що невід'ємним компонентом всякої професійної культури являється моральна культура.

На підставі вище зазначеного можна прийти висновку, що *моральна культура – це один із аспектів загальної культури особи, що характеризується системою моральних цінностей, які формуються на протязі всього життя особи і виступають в якості головного критерію у виборі моделі, мети, засобів здійснення поведінки, а також домінуючого мотиву всякої свідомої діяльності.*

3.4. Правова культура юриста

Розглянемо правову культуру юриста як суб'єкта права у двох полях – вищому і елементарному. Вище правове поле – суто індивідуальне для кожного правника. Воно є духовним орієнтиром формування правової культури юриста в елементарному полі, де діють норми позитивного права. Нехтування вищим правовим полем призводить до неправильного формування правової культури у сфері позитивного права. Саме тому найчастіше відбуваються правові деформації у юридичній практиці.

Правову культуру юрист не повинен використовувати як інструмент маніпулювання правовими нормами. Це може завдати шкоди розвитку державної системи. Правова культура юриста відображає як позитивне, так і природне право, співвідношення між цими феноменами культури, стиль і культуру праці, ставлення до громадян, захист їхніх законних інтересів тощо. Його правова культура діє синергетично, відображаючи рівень, умови існування тих чи інших суспільств, етапи розвитку цивілізації. При цьому сліпе імпортування чужої культури ні в якому разі недопустиме.

Оскільки право виступає культурним феноменом, будучи частиною загальнолюдської культури, то правова культура становить цілісний правовий комплекс, що охоплює усі правові сфери суспільного життя. Суть

культури саме і полягає у сприянні впорядкованості суспільного розвитку. Виходячи з цього, правову культуру називають «другою природою», підкреслюючи, що остання не є механічною добудовою до основної, «першої природи», а становить культурну трансформацію, культуризацію і культивуацію всієї (єдиної) природи окремих людей і народів. Отже, право – це не культурний плід на дикому дереві, а плід окультуреного дерева.

Правова культура юриста – це ступінь духовно-філософського осмислення духу природного і змісту позитивного права, коеволюції всіх його джерел у співвідношенні частини й цілого, раціональної власної професійної діяльності та уміле утримання (регулювання) фахової гармонії у правовому полі.

Аналіз компонентів правової культури сучасного правника потребує поєднання традицій філософії права і герменевтики. Йдеться не про тексти юридичних законів, а дефініції, визначення принципів, функцій та їхньої ролі у формуванні професійної культури юриста. Не менш важливо здійснювати аналіз правової культури у контексті онтології, гносеології, аксіології, логіки, феноменології права, що є також основою філософії права.

У даному випадку критеріями компонентів правової культури є:

- а) за змістом – правова коеволюція, знання джерел позитивного права і правової культури;
- б) за суб'єктивною стороною – почуттєве і раціональне;
- в) за об'єктивною стороною – гармонійність юридичної практики.

Коеволюція – це зв'язок з природою, космосом, без чого існування людини неможливе. По суті людина – лише мікрочастинка природи, складова, а не її володар. Юристові важливо правильно налагодити свій коеволюційний зв'язок, уміти бачити правові явища у природі, розуміти й оцінювати їх. Професія юриста своєрідно виявляє погляд на світ крізь призму права. Це породжує так звану правову коеволюцію, яка суттєво впливає на формування правової свідомості.

Однак, згідно з філософською антропологією від юриста вимагаються певні зусилля, напрацювання та здобутки в організації професійного буття. Тобто, закономірно актуалізується культура його правової коеволюції.

Заглиблюючись у суть правової коеволюції, індивід має змогу сильніше відчутти логічну природу права, хоча синергетика доводить, що категорія хаосу у суспільних відносинах є закономірною й необхідною. Це своєрідний вияв принципу плюралізму у суспільному розвитку. І якщо насильно втручатись у цей «впорядкований хаос», то позитивного результату не чекати. Тому намагання держави створити досконале позитивне право – це проблема безперспективна. Дослідники права вважають, що існуюче природне право само потребує адекватного державного узаконення.

Зміст правової культури сучасного юриста, полягає саме в культурі правової коеволюції, розуміння природності права. Така правова культура характеризується природною (а не позитивною) правосвідомістю, що виявляє вищу цінність професійної діяльності юриста.

Складовим елементом культури правника є знання джерел позитивного права і правової культури, що пояснюється онтологією права. Право існує не тільки у формах правової норми, правових відносин, правосвідомості, а у тих формах, у яких й застосовується принцип формальної рівності.

Щодо джерела позитивного права і правової культури, то воно є своєрідним «місцем зустрічі» духовності і моралі. Іншими словами, правова культура юриста по-особливому акумулює почуття інших осіб, які формують право. Однак почуття законодавця дещо догматичні. Не виключено, що юрист сприймає позитивне право як догму, висловлену групою людей. Розв'язання даної проблеми вбачаємо у розумінні (осмисленні) духу права, а не його букви.

Відтак, є підстави стверджувати, що джерелом позитивного права і правової культури юриста є дух права, причому саме природного права, яке в ході історії частково має письмове закріплення. Адже повністю дух права перевести у дух законів неможливо. Та й дух законів ще не відображає

цілісності духу права. Головне полягає у морально-правовій реальності, похідної від людини, її духовного творчого потенціалу. Правова культура юриста залежить від тих, хто творить право. Тому розв'язання проблеми зумовлюється все-таки природним правом, тим, що становить собою дух права.

Лише природне право здатне формувати правову культуру як реальну свободу, об'єктивну справедливість, формальну рівність.

3.5. Інтелектуальна культура юриста

Інтелект пов'язаний з такою ознакою, як розум, розумові здатності. Проте ототожнювати інтелект з розумом, вважаємо, не слід, оскільки поняття «інтелект» ширше, ніж поняття «розум». Крім розуму, інтелект охоплює мудрість особи, рівень її мислення, набуті знання, ерудицію, компетенцію, інтуїцію, глибину осмислення явищ, уміння аналізувати тощо. Тобто інтелект відображає ступінь розумової обдарованості, творчий розвиток здібностей, вагомість розумових зусиль, систему розумових операцій. Інакше кажучи, інтелект – це здатність людини керуватися розумом, почуттями, волею, пристосовувати внутрішнє ставлення до зовнішніх чинників, абстрактно мислити й розв'язувати проблеми, раціонально пізнавати та ін.

Можна стверджувати, що *інтелект має два аспекти: широкий і вузький*. Під широким розуміється пізнавальна діяльність особи, здатність осмислювати дійсність, а під вузьким – мислення, розмірковування тощо.

Загалом інтелект – це якісні й кількісні характеристики розуму, своєрідний його критерій. Якщо розум є даним людині природою, то інтелект в основному є результатом соціалізації особи.

Безумовно, інтелект має певні властивості. Це передусім абстрактність, розсудливість, особливості сприймання, пам'яті, мислення, уяви, а також творчість, яка виявляється у практичному мисленні.

Всебічно розкрити поняття «інтелект» допомагають наявна глибина пізнання, широта творчості, високий потенціал, свобода мислення, розвинені емоції та особиста активність.

З інтелектом тісно пов'язане також поняття «інтелігентність», яке характеризує власне людину з притаманним їй високим розумовим розвитком, здатністю до теоретичних узагальнень і засвоєнням наукових знань. Інтелігентність поєднує високий рівень загальної культури й освіченості.

Усе це вказує на те, що розум далеко не ідентичний інтелектові.

Не викликає сумніву те, що природні задатки, зокрема розум, з його безмежними можливостями, мають велике значення для юриста. Проте розумовими нахилами, власним інтелектом необхідно вміти користуватися, отож, важливо оволодівати певною інтелектуальною культурою або культурою «вияву інтелекту» (в тому числі розуму). Адже хизування власним інтелектом, надмірна віра у свій розум, у неперевершеність своєї розумової діяльності свідчить про низьку не тільки етичну, а й інтелектуальну культуру.

Інтелектуальна культура найбільше виявляється у процесі творчої діяльності й контактуванні з іншими людьми, особливо в критичних, нестандартних умовах. Це яскраво ілюструє приклад осіб, які посідають керівні посади. І мабуть, закономірно, що чим вища посада юриста, тим більші вимоги потрібно ставити до його інтелектуальної культури.

Отже, інтелектуальна культура юриста – це знання законів логіки, вміння її використовувати у пізнанні правової дійсності, здатність правника приймати логічно обґрунтовані рішення, забезпечувати їх неспростовну аргументацію.

Справді, для юриста одним з основних завдань є пізнання правової дійсності. Але глибоко осягнувши в суть проблеми, він може водночас відчувати творче безсилля, хоча мозок постійно перебуватиме в інтенсивному робочому режимі. Справа у тому, що мотивація розумової юридичної

діяльності залежить від багатьох зовнішніх й внутрішніх складових факторів. Зовнішні чинники здебільшого впливають на професійну діяльність, незалежно від волі юриста, а внутрішні відображають загальноосвітні й професійні знання, компетенцію, ерудицію тощо.

Для пізнання правового явища юрист повинен здійснювати аналіз і синтез, що виявить його інтелектуальні можливості, уміння, навички та методологічне орієнтування. У сукупності ці положення свідчать про рівень інтелектуальної культури правника, інтелектуально-правову ерудицію, підготовленість до розв'язання творчих та професійних завдань, а отже, до встановлення істини. Інтелектуальність юриста у пізнанні правової дійсності вимагає культурних контактів, які відбуваються через діалог, тобто шляхом порівняння аналогічних подій, в яких брав участь юрист особисто або його колеги. Порівняння, зіставлення юридичних фактів спричиняється до самостійного прийняття рішення. Принцип діалогу культур відображає взаємодію інтелектуальної культури з іншими субкультурами. Тобто всі знання юриста спрямовуються на осмислення того правового явища, яке він досліджує, інтелектуально осмислюючи здобутки інших видів культур (субкультур). Це закономірне явище, воно відображає закон економії зусиль у культурі.

Треба зауважити, що всі види культур (субкультури) духовної сфери є результатом інтелектуальних зусиль юриста, що певною мірою визначає його інтелектуальну культуру. У процесі інтелектуальної діяльності юрист закономірно використовує здобутки інших галузей культури і науки.

Не менш важливим компонентом інтелектуальної культури юриста є його здатність до розсудливості у прийнятті законних й справедливих рішень. Це велика відповідальність, оскільки йдеться про кінцевий результат юридичної справи, використання певних знань, інтелектуального і соціального досвіду. Розсудливість у юридичній діяльності породжує своєрідну систему інтелектуально-правових цінностей, яка реалізується шляхом інтелектуального міркування, розумного діяння, вмінням управляти

власною розумовою діяльністю. Це наводить на думку, що розсудливість у прийнятті рішень відображає інтелект у юридичній дії, у процесі руху думки. Важливо вміти правильно й гнучко використовувати свій інтелект, швидко реагувати у складній, зокрема криміногенній, ситуації на обставини, дії чи слова.

Такий вияв розсудливості можливий за певних умов. Так, юрист повинен уміти застосовувати як індуктивний, так і дедуктивний методи пізнання, володіти навичками доказів та заперечення. Але існує, власне, така закономірність: якщо думку не розвивати, вона сама собою повернеться у зворотний бік. Така ситуація призводить до потреби повторити доведення істин, але рішення може бути новим у кращому випадку, в гіршому - виявлятиметься низька інтелектуальна культура юриста. Все залежить від інтелектуальної саморегуляції – здатності юриста складати власну програму професійної діяльності для управління думками й діями.

Розсудливість у юридичних питаннях вимагає, безумовно, високих інтелектуальних почуттів і відчуттів, незалежності у відстоюванні власного судження. Інтелектуальні почуття зумовлені специфікою юридичної діяльності, до якої можна віднести: культуру сумніву, культуру здивування, почуття власного задоволення від розумного, справедливо винесеного рішення тощо. Зауважимо, що інтелектуальні почуття юриста пов'язані з духовними, моральними, естетичними і, звичайно, з правовими почуттями.

Те ж стосується інтелектуального відчуття. Адже обмін думками, інтелектуальна напруженість стимулюють творчу активність юриста і виробляють у нього потрібну правову інтуїцію, передбачливість та здатність прогнозувати.

Наголосимо, що юридична розсудливість ґрунтується на інтелектуальній єдності і взаєморозумінні правника та його клієнта, що створює певний психологічний мікроклімат. Звідси випливає, що сутність інтелектуальної культури полягає також у структуруванні відносин між

середовищем й організмом, а її розвиток виявляється в більш адекватній адаптації.

Важливим чинником інтелектуальної культури юриста є його ставлення до законів Всесвіту. Воно може існувати у трьох формах: позитивній, негативній, байдужій. Останні дві форми свідчать про те, що юрист нехтує законами Всесвіту чи законами природи, не дотримується їх. Таке ставлення не сумісне з інтелектуальною культурою. Щодо позитивної форми, то йдеться головним чином про духовну культуру юриста, складовою частиною якої є інтелектуальна культура. У силу специфіки своєї професії юрист перебуває в динамічному інтелектуально-духовному просторі, центром якого є інтелектуальні здобутки минулих цивілізацій.

Історична пам'ять – один із найважливіших компонентів інтелектуальної культури.

Без переосмислення минулого неможливе ані свідоме розуміння сьогодення, ані реалістичне прогнозування дня прийдешнього.

Використання юристом традицій світової й національної культури сприяє кращому осмисленню законів Всесвіту, висвітлює динаміку інтелектуального розвитку людства, вказує, що інтелект особи не тільки залежить від середовища, а й передається спадкове.

Отже, одним із джерел формування інтелектуальної культури юриста є історія науки, історія інтелектуальної діяльності та умови її розвитку. Позитивне ставлення юриста до законів Всесвіту допоможе йому краще встановити істину і прийняти найбільш розумне рішення.

Зосереджуючи увагу на принципах інтелектуальної культури, зазначимо, що вони характерні для професійної діяльності фахівців різних галузей. Адже інтелект особи повинен мати конкретну цілеспрямованість, спрямовану на забезпечення ефективності реалізації права.

З правової точки зору, *основними принципами інтелектуальної культури юриста є*: продуктивне мислення, інтелектуально-правова

допитливість, правова інформаційність, альтернативність версій, висунутих іншими особами, поміркованість і виваженість прийняття рішень.

Продуктивне мислення у юридичній діяльності важливе, оскільки правник орієнтується передусім на логічне завершення справи. Тобто його інтелектуальні зусилля скеровані на отримання позитивного кінцевого результату. У цьому процесі поєднуються дієвість мислення і юридична цілеспрямованість. Це забезпечує стратегічне бачення юридичної перспективи, вдале застосування теоретичних правових знань на практиці.

Крім цього, принцип продуктивності інтелектуальної культури юриста визначає мобільність, швидкість, самостійність й критичність його професійної діяльності. З цим пов'язане розуміння продуктивності, оскільки справедливе вирішення юридичної справи потребує усунення шаблонності, безпричинного затягування часу, негативного впливу сторонніх осіб, а відтак і систематичного переосмислення особистих думок. Власне критичне ставлення юриста до своїх розумових операцій значною мірою гарантує об'єктивність правової оцінки й свідчить про творчий підхід до будь-яких (навіть найелементарніших) питань.

Принцип інтелектуально-правової допитливості полягає в тому, що юрист повинен глибоко вникати в суть проблеми, що виникла у правовому явищі. Звичайно, такий підхід вимагає необхідних знань, пошуку нових фактів, вироблення альтернативних версій тощо. Допитливість виявляється й у бесіді з громадянами, які мають відношення до юридичної справи або навіть і не мають (варто знати й думку сторонніх). Важливо також знати будь-які деталі про об'єкт, предмет й суб'єкт правопорушення. Звичайно, такий підхід, що характеризує інтелектуальну діяльність, вимагає додаткових знань, чимало часу, ділових контактів з багатьма спеціалістами. Адже від цього не тільки залежить доля людини, а й зростає інтелектуальна культура юриста. Тобто інтелектуально-правова допитливість межує з пізнанням, що супроводжується додатковими зусиллями для встановлення істини.

Відомо, що вся інтелектуальна діяльність юриста пов'язана з інформацією: юрист без інформації – не юрист. Зміст принципу правової інформаційності реалізується шляхом розміщення будь-якої інформації у правовому полі. Юрист з високим інтелектом надає кожній потрібній інформації юридичного осмислення, необхідного для конкретної справи. В цьому випадку виключаються різноманітні інформаційні румінації (пусті балачки, плітки, хоча і це слід знати). Високий рівень інформаційної культури не дозволяє юристові використовувати будь-яку неправову інформацію у професійній діяльності.

Особливістю цього принципу є кмітливність, що виявляється в одержанні, використанні, поширенні та зберіганні юристом як правової, так і неправової інформації. Вміле оперування інформацією на всіх етапах притаманне високоінтелектуальним юристам.

Альтернативність версій, висунутих іншими особами, означає насамперед повагу юриста до думок своїх колег, а також громадян. Цей принцип є міцним фундаментом інтелектуальної культури юриста. Зрозуміло, що при цьому можуть виникати нові ідеї. Професійна діяльність юриста завжди відзначається новизною, евристичністю пошуку розв'язання проблеми. Юрист має змогу не тільки розширити джерельну юридичну базу, а й знайти підтвердження своїм діям, краще прогнозувати, передбачати наслідки і коригувати дії.

Однак альтернативність версій, висунених іншими особами, не виключає самостійності прийняття юристом рішень. Інтелектуальна культура вбирає у себе й уміння використовувати наукові здобутки суспільних галузей знань.

Необхідним принципом інтелектуальної культури юриста є поміркованість і виваженість прийняття рішень. Загалом поміркованість – це інтелектуальна здатність визначати спільні та відмінні риси правових явищ. Характерною особливістю поміркованості юриста є його дипломатичні, зважені стосунки з колегами та громадянами, уміння говорити й

вислуховувати співбесідника, уникати конфліктів, зберігати таємницю слідства тощо. Принцип поміркованості та зваженості інтелектуальної культури юриста спрямований на прийняття справедливого рішення. Це і розсудливість, і одна із гарантій дотримання правового почуття.

Предметом інтелектуальної культури юриста є система його розумових здібностей, стратегія і тактика розв'язання правових проблем, ефективний підхід до ситуації, що вимагає активної пізнавальної діяльності.

Завданням інтелектуальної культури є розвиток інтелектуальних здібностей юриста, творчого професійного мислення й ерудиції, культури інтелектуальних почуттів, високих особистих моральних якостей, глибокої поваги до права, відповідальності за долю людей, здатності самокритично оцінювати результати власної діяльності.

3.6. Педагогічна культура юриста

Педагогіка, як відомо, – це наука про виховання і навчання підростаючого покоління. Однак у юридичній практиці педагогіка більшою мірою стосується процесу виховання як динамічного складного явища, що здійснюється на основі цілеспрямованого й організованого формування громадянина незалежної держави. Тобто йдеться про виховання громадян, які перебувають у правовому полі. Правове виховання здійснюють передусім правники. Виконання цієї функції є першочерговим професійним, юридичним, службовим, функціональним тощо обов'язком фахівців права. І коли перед юристом постає питання, з чого починати виконання своїх прямих обов'язків, то відповідь однозначна – з правового виховання громадян. А розкриття злочинів, вирішення цивільної справи, здійснення нотаріальних дій – це питання наступного етапу. Нинішня ситуація свідчить, що громадяни не знають (та й не всі можуть знати) тих елементарних правових норм, яких потрібно дотримуватися у повсякденному житті. Це з одного боку, а з іншого – навіть за наявності правового досвіду вони часто-

густо припускаються серйозних правопорушень. Іноді причина цього криється у відсутності у громадян внутрішнього переконання, у зневірі в ефективність правових норм, песимізмі і розчаруванні. Тобто у них відсутнє якісне сприйняття вимог чинного законодавства.

Проте кількість порушень норм права не зменшиться, якщо не буде належного правового виховання. Інколи абсурдною виглядає юридична діяльність, яка зводиться до ліквідації наслідків, а не усунення причин правопорушення. Правда, останнє, на перший погляд, невидимий процес, результати якого виявляться лише згодом. Та це правильний і справедливий шлях до регулювання суспільних відносин (досвід держав із цивілізованим правопорядком у цьому переконує). Однак в Україні триває не виправдана практика гонитви за кінцевими результатами, за так званими показниками роботи. А правове виховання, профілактична робота й надалі залишаються поза увагою, про них згадують лише між іншим.

Розглянемо вимоги, які ставляться до юристів з метою поліпшення якості правовиховної роботи. Стосовно особистості юриста ці вимоги передбачають його педагогічну культуру, яка є необхідним складовим елементом професійної культури в цілому. *Адже освічений юрист – це передовсім той, який добре знає методику здійснення правового виховання різних верств населення, а його фаховість є результатом оволодіння певними різновидами духовної культури.*

Педагогічна культура юриста – це творче освоєння теорії й методики проведення правового виховання громадян на засадах педагогічної теорії, педагогічної технології та професійного такту.

Наголосимо, що майже вся професійна діяльність юриста зводиться до правового виховання, яке можна розглядати у загальному і спеціальному аспектах.

Предметом нашого розгляду є саме спеціальне правове виховання як одна із проблем юридичної деонтології. Проаналізуємо найтипівіші ситуації, пов'язані зі спеціальним правовим вихованням. Перша ситуація зводиться до

практичних прийомів юридичної роботи, наприклад, допитування (інтерв'ювання) правопорушника (зокрема потерпілого, свідків та ін.), розгляду заяв і скарг громадян, виявлення складу правопорушення, пред'явлення звинувачення, винесення вироку, відмова у позовній заяві тощо. Виконуючи звичайну, повсякденну роботу, юрист тією чи іншою мірою виховує у громадян повагу до права, делікатно вказує на причини порушення встановлених державою правил поведінки. Ці елементи правового виховання присутні навіть у технічних нотаріальних діях. Загалом, будь-який діловий контакт з юристом має виховний характер.

Специфіка другої ситуації також полягає у діях юриста, до яких він вдається у випадку порушення громадянами правових норм. Насамперед це стосується тих, хто вже притягався до різних видів юридичної відповідальності. Звичайно, до такої категорії не обов'язково мусять належати особи, які відбували покарання у місцях позбавлення волі, чи злісні правопорушники. Просто через певні обставини окремі громадяни можуть часто потрапляти в поле зору правоохоронних органів. Тому їхнє правове виховання повинно здійснюватися інтенсивніше, продуманіше. Одних профілактичних заходів інколи вже замало.

Спеціальне правове виховання зводиться до профілактичного обліку тих громадян, які злісно порушують вимоги права. Це активна форма профілактичної роботи осіб, які поставлені на облік як суспільне небезпечні. Навіть справедливе покарання розцінюється як один з прийомів правового виховання.

Сформульоване визначення педагогічної культури юриста передбачає, що юрист повинен мати хоча б елементарні педагогічні знання, здібності та навички правовиховної роботи. Це завдання окремих видів культур (субкультур), а особливо педагогічної культури юриста, основний зміст якої визначають структурні елементи.

Так, одним із них є спеціалізована педагогічна теорія (техніка). Педагогічна техніка – це вміння використовувати власні психофізичні дані як

засіб виховного впливу. Це володіння комплексом прийомів, який допомагає педагогові глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти успіхів у виховній роботі. Розрізняється внутрішня педагогічна техніка (створення внутрішнього переживання особистості, психологічне настроювання вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю і почуття) та зовнішня педагогічна техніка (втілення внутрішнього переживання особистості вчителя у його тілесній природі - міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці).

У юридичній практиці внутрішня і зовнішня педагогічні техніки набувають, зрозуміло, спеціалізованого характеру. Адже юрист має справу з широкою умовною аудиторією, до якої входять усі верстви населення. Також, окрім правового виховання, юрист здійснює комплекс завдань державного характеру для регулювання суспільних відносин. Усе це потребує організаційно-педагогічних здібностей, широкого світогляду і спеціальних підходів. *Тому до педагогічної техніки юриста можна віднести такі види культур: культуру цілепокладання, культуру педагогічних знань, світоглядну культуру, культуру мислення, культуру почуттів, культуру спілкування, організаційну культуру.*

Завдання педагогічної техніки полягає в умінні юриста керувати своєю поведінкою та впливати на громадян.

Загалом юридичну діяльність можна розглядати і як мистецтво, і як технологію. Мистецтво засноване на інтуїції, а технологія – на закономірностях науки. Фактично юридична наука розпочинається з мистецтва, а закінчується технологією. Адже у правовому регулюванні суспільних відносин юрист використовує знання педагогічної техніки, мистецтво професії і впроваджує їх у практику. Наразі це впровадження ґрунтується на юридичній науці, на встановлених юридичних закономірностях. Тобто педагогічна технологія визначає стратегію юридичної діяльності, програму впровадження дійових заходів з метою домогтися панування права в суспільстві. В цьому випадку вона відображає

будь-який юридичний процес, вказує шляхи вирішення конкретної юридичної справи.

Важливим складовим елементом педагогічної культури юриста є його професійний такт. За формою ця категорія нічим особливим не відрізняється від звичайної людської тактовності, ввічливості, уважності тощо. Ці загальнолюдські якості потрібні юристові, тому що він має справу переважно з людьми не досить високих моральних якостей, із зіпсованою людською психікою. Тож професійний такт юристові потрібний для спілкування не лише з колегами, друзями, знайомими, а й з усіма громадянами, які відвідують юридичну установу, навіть зі злочинцями. Адже нескінченні зауваження, докори, звинувачення, погрози, окрики неприємно впливають на відвідувачів.

Юрист не має права цілеспрямовано випробовувати терпіння людей, оскільки вони можуть його втратити. Громадяни відстоюють власну честь і гідність так, як можуть і вміють, часто у нетактовній формі. Однак нетактовність юриста викликає нетактовність у його клієнтів.

Зауважимо, що *професійний такт – це спеціальне фахове уміння, за допомогою якого юрист у кожному конкретному випадку застосовує до правопорушників найефективніший засіб виховного впливу.* Його можна інакше назвати педагогічним підходом до правопорушників або психологічним доглядом. Це своєрідний паспорт загальної культури юриста.

Вирізняються такі основні принципи педагогічної культури юриста: педагогічні здібності, евристичність, внутрішня зібраність під час вибору лінії поведінки, мовленнєвий етикет, відповідальне ставлення до правового виховання громадян, почуття міри, принциповість, поступливість, почуття гумору.

Сутність педагогічної культури юриста реалізується через низку функцій, головними з яких є: формування здатності педагогічної спостережливості і передбачливості; набуття уміння аргументації юридичних доказів, тактики й етики допиту; підвищення культури юридичного діалогу;

піднесення якості юридичних консультацій; досягнення ефективного двостороннього процесу у вихованні; застереження від педагогічного свавілля; виховання юридичної активності населення, юридичної просвіти.

3.7. Особливості акторської культури юриста-практика

Професіоналізм юриста, як і інших фахівців, котрі працюють з людьми, об'єктивно передбачає віртуозне виконання службових обов'язків, тобто своєрідну акторську культуру.

Професійну діяльність юриста поєднують з акторським фахом такі елементи, як вироблення певної процесуальної думки, творча уява, прогнозування наслідків юридичного впливу. Тому є підстава говорити про ефективність професійно-юридичної гри. Важливою є і внутрішня рівновага між особистістю юриста та його професійною грою.

У чому ж виявляється сутність професійної юридичної гри? Треба визнати, що юристові, як і педагогові, психологові, часто доводиться виконувати роль актора, щоб знайти правову істину. Звичайно, гра актора і гра юриста мають як спільні, так і відмінні риси.

Так, актор, відтворюючи професійну діяльність персонажа, передає глядачам особливості побуту, звичаїв, традицій, службового етикету, манер і професійних рухів сценічного героя, тобто стиль поведінки, яка йому (акторові) особисто не належить. Юрист же відтворює чи пропагує думки, уявлення, дії через власний стиль поведінки. Безумовно, юристові іноді варто повчитися в актора.

На сцені актор часто робить вигляд, що зображає, наприклад, зосередженість, відтворюючи її зовнішні ознаки, насправді зовсім не будучи зосередженим. Юрист же, навпаки, може вдавати, що не бачить і не чує, але насправді все помічає, фіксує. Його професійні дії зосереджуються на реальному правовому явищі, на учасниках юридичного процесу.

Для актора присутність інших осіб не є перешкодою. Виконуючи роль, актор не звертає на них уваги. А в юридичній практиці присутність сторонніх, особливо при встановленні правової істини, може негативно позначитися на результаті юридичної справи. Так, присутність третіх осіб (навіть причетних до конкретного правового явища) під час співбесіди чи допиту стає перешкодою. У такій ситуації присутність сторонніх виправдовується вимогами Закону. Скажімо, присутність очевидців, свідків вчинення злочину є бажаною й необхідною умовою правового процесу.

Професійна гра актора і юриста різняться тим, що останньому не потрібні репетиції, сцена (часто і глядачі) і, головне – відсутні образи героїв. Інакше кажучи, юрист позбавлений тієї штучності, яка властива театральному акторові. Сценою для юриста є його робоче місце або місце події правового явища. Якщо юристові доводиться грати своєрідну акторську роль при виконанні професійних обов'язків, то це має бути непомітним для правового процесу. Службові дії юриста в основному сприймаються як належні, не спричиняючи підозри застосування професійних прийомів.

Глядачі у театрі розуміють, що на сцені відтворюються події, які можуть бути історично віддалені від сучасності на декілька століть тощо. Вони отримують насолоду як від змісту вистави, так і від майстерно виконаної ролі. А в юридичній практиці моральне задоволення дають торжество справедливості, культура професійних дій.

Відомо, що професійні дії актора суттєво залежать від професіоналізму режисера. У діяльності юриста режисера немає, проте можуть існувати своєрідний режисерський задум, режисерське розв'язання, режисерський показ, які юрист здійснює особисто. Роль юриста як режисера особливо виявляється в оперативно-слідчій групі, на місці вчинення злочину, у процесі допиту осіб та ін.

У професійній грі юриста й актора є спільні риси. Так, юрист, як і актор, насамперед повинен чітко усвідомити своє надзавдання: пізнати

правове явище, а також навколишній світ. Тобто професійна діяльність юриста-актора підпорядкована людині, її духовному збагаченню.

Актор прагне наповнити реальним життям сценічні дії, зробити їх яскравими. Юристові треба уникати надмірної офіційності, сухості, суворості в контактах з громадянами. Його професійні дії мають відображати реалії життя. Не варто згущувати барви навколо одиничного факту, важливо зрозуміти динаміку правового явища, його місце в суспільстві і уже після цього вдаватися до юридичних дій.

Спільним для юриста й актора є вміння відтворювати той характер, який імпонував би співбесідникові чи глядачеві. На діях юриста не повинен позначатися його негативний внутрішній стан.

Необхідним в акторській діяльності є «домашня робота» актора над роллю. Вона передбачає, зокрема, проникнення у ті життєві процеси, які необхідно відтворити, розуміння явищ, фактів, подій, вчинків, думок героїв тощо. «Домашня робота» юриста (працівника поліції) полягає у вивченні особи правопорушника, оточення, середовища, в якому він перебував. Юрист повинен враховувати найменші деталі, пов'язані з конкретними правовими явищами. І актор і юрист виконують свою «домашню роботу» не під впливом дії зовнішнього імперативу службового обов'язку, а за покликом сумління.

Отже, професійно-юридична гра – це шлях пізнання правової істини. Але відтворення (фактично імітація форм) правового явища відбувається у конкретній ситуації. Щоправда, на відміну від театру йдеться про реальні ролі учасників правового процесу. Для юриста важливим є вміння перевтілюватися, набувати риси тієї людини, яка б імпонувала співбесідникові, у тому числі злочинцеві, його рідним, знайомим, свідкам. Акторська гра юриста вимагає відповідних специфічних засобів. До них можна віднести своєрідну мову (*в тому числі жаргонну*), відповідний спосіб мислення, певний емоційний стан, службовий дизайн.

Важливим для професійно-юридичної гри юриста є вміння вийти з ролі, не потрапити під вплив професійної деформації. Хоча юристи вільні у

виборі своєї поведінки, проте існують межі загальної професійної культури та законності, яких треба дотримуватися.

Отже, юридичній діяльності властива своєрідна акторська культура. Однак, вводячи цей термін, потрібно застерегти від сприйняття юриста як актора у прямому розумінні. Можливе й протилежне сприйняття, мовляв, професійна діяльність юриста є власне акторською грою, штучним виконанням ролі з метою покарання людини.

Тим часом глибоке проникнення у суть проблеми дає змогу стверджувати, що певні елементи акторської творчості, мистецтва, і почуття притаманні юридичній діяльності.

Розглянувши в рамках правового поля мету, завдання, спільні риси акторської майстерності, сформулюємо дефініцію: ***Акторська культура юриста – це уміння в процесі розв'язання юридичної справи так зіграти роль, щоб це дало можливість залучити до співпраці осіб, причетних до неї, з метою встановлення фактичних обставин справи та прийняття справедливого юридичного рішення.***

Розглядаючи компоненти акторської культури, зазначимо, що для юриста важливим є уміння володіти увагою – внутрішньою, зовнішньою, формальною, творчою, акторською.

Внутрішня увага дає змогу зосередитися на тих думках і почуттях, які усно чи письмово висловлює співрозмовник, виявити приховані факти, які мають особливе значення для конкретного правового явища. При цьому виявляється специфічна юридична зосередженість, яка вимагає значної концентрації духовної і фізичної енергії.

Зовнішня увага юриста, як правило, найбільш розвинена.

Культура зовнішньої уваги полягає в умінні бачити, слухати, сприймати висловлювання тощо. Без цього навряд чи можливе встановлення правової істини.

Формальна увага – це удавана зосередженість. Вона недопустима в юридичній практиці, оскільки вирішення долі людини вимагає пильності навіть до незначних, на перший погляд, повідомлень чи фактів.

Творча увага – важливий елемент професійної діяльності юриста. Саме вона є джерелом нових версій. З допомогою творчої уяви можна відтворити правове явище зі слів співбесідника, уявити ситуацію, ступінь причетності особи до неї тощо. Навіть вивчення правових документів вимагає творчої уваги.

Акторська увага юриста виявляється в активній внутрішній зосередженості, яка обов'язково потребує творчості, розвитку думки тощо.

Доцільно вести мову і про такий елемент акторської культури юриста, як культура професійних рухів. У спеціальній літературі розглядаються такі типи рухів: локомоторні (побутові), робочі (допоміжні), семантичні (стверджувальні), ілюстративні, пантомімічні (емоційні). Відомо також, що рухи здатні відображати стан психіки чи результати дій. Для здійснення однієї і тієї ж дії юрист може використовувати різні рухи, які впливатимуть на оточуючих як позитивно, так і негативно. Важливо, щоб вони відбувалися під контролем свідомості, посилювали позитивне враження, привертали (або не привертали) увагу до особи юриста. Взагалі координація рухів надає професійній поведінці юриста яскравого характеру, емоційно підсилює ділові стосунки. Зазвичай культура професійних рухів ґрунтується на ритмічності та пластичності. Але професійні рухи юриста мають цілеспрямовану дію, тому етикетно-правові зовнішні дії мають бути спрямовані на їх вдосконалення та гармонізацію.

Професійні рухи юриста великою мірою впливають на психіку співбесідника і визначають його наступні фізичні дії. Це стосується, наприклад, працівників міліції, які повинні зупинити протиправні дії. Вдаючись до пантомімічних рухів, юрист може створити таку ситуацію, в якій злочинець відчує, що говорить неправду, або зрозуміє, що поводить непристойно. Іноді професійні рухи сприймаються людиною імпульсивне. Це

є наслідком деонтологічної дії юриста, що для правового мистецтва має велике значення.

Нема потреби доводити важливість для актора володіти мовною технікою, яка допомагає втілити і донести переживання героя до глядача у досконалій художній формі. Що стосується юридичної діяльності, то тут мовна техніка характеризується такими елементами, як дикція, правильне дихання, належно поставлений голос, літературна вимова, логіко-інтонаційні закономірності, гострота слуху. Добре володіти мовною технікою юристові вкрай необхідно. Залежно від ситуації, кола співбесідників, мети, юрист обирає відповідний стиль мови, але культура мовної техніки попри все повинна зберігатися.

Важливим компонентом акторської культури юриста є створення уявного образу. Йдеться про специфічне, юридичне, уявлення юристом власної ролі. Він має передусім визначити послідовність, якість та оптимальність своїх дій у конкретному правовому явищі. Зробити це допомагає уявний образ юриста, досвід якого вартий наслідування.

Реалізація правових норм вимагає всебічної виваженості, обережності, врахування позитивного, раціонального досвіду професіоналів. Для цього, звичайно, потрібна надійна емоційна пам'ять. Такий компонент акторської культури, як емоційна пам'ять, безперечно, посідає важливе місце в юридичній діяльності. Саме в критичних ситуаціях, коли бракує навіть часу для роздумів, щоб не показати розгубленості, юрист вдається до емоційної пам'яті. Відомо, що будь-які емоційні переживання, пов'язані з діяльністю, певною мірою залишаються у психіці, тобто зберігається емоційно-юридичний слід. У випадку службової потреби або при появі певного подразника (думки, нагадування знайомого образу людини, знайомого правового явища) відбувається відтворення пережитого. При цьому набуває значення відповідний емоційний досвід юриста. Ситуація дещо ускладнюється, коли юристові бракує досвіду. Тоді він змушений відтворити

у пам'яті вже пережиті аналогічні ситуації, згадати емоції, пов'язані з колишніми правовими діями.

Зміст акторської культури юриста визначають дії, які так чи інакше, свідомо чи підсвідомо активізують його професійну майстерність. Вважаємо, що акторські риси повинні сприяти формуванню певної моделі юридичного мислення. Ця модель має видозмінюватися залежно від кожної правової ситуації.

Формування акторської культури юриста відбувається на основі відповідних принципів, які наближають акторське мистецтво до правової діяльності, сприяють ефективному правовому регулюванню суспільних відносин. *Основними принципами акторської культури юриста є* життєва правда, творча свобода, віра у справедливу юридичну ухвалу, правова імпровізація, використання потенціалу юридичних дій.

Відомо, що в діяльності юриста можуть об'єктивно виникати нові професійні дії, які потребують значної витривалості, гнучкості, запасу правових знань. Це вимагає від юриста виваженого добору форм і методів професійних дій, що дає змогу керувати юридичними почуттями (для переконливого і наочного розміщення необхідних явищ у правовому полі).

Акторській культурі юриста властиві саме функції: творчого висунення й розвитку продуктивних правових версій; виявлення юридичного підтексту; створення необхідних емоційно-юридичних ситуацій; виховання навичок адекватної поведінки у правовому просторі; запобігання юридичній монотонності; забезпечення динамічності службових відносин з громадянами.

Отже, акторська культура має велике значення для юриста при виконанні службових обов'язків. Насамперед вона сприяє виробленню таких етикетно-стильових правових дій, які дають змогу сконструювати саме місце дії, виробити схему власної поведінки. При цьому стає можливим компенсувати внутрішню енергію, уміло розподілити запас нервових сил на увесь процес юридичної справи, зберігаючи їх для кульмінаційних моментів.

Акторські здібності сприяють формуванню у юриста необхідної реакції на несподівані явища, вміння легко і непомітно переключатися з одного правового об'єкта на інший (із збереженням уваги і контролю за основним), помічати ті правові чи неправові явища, які відволікають увагу, зосереджувати зусилля на потрібних юридичних діях. Акторська розкутість сприяє подоланню нерішучості чи навіть страху.

Завдяки акторській культурі юрист може глибше проникнути у внутрішнє життя людини, збагнути її фізичні і психічні дії, вгадати наміри. Власний життєвий досвід, внутрішні дії, осмислення, вивчення, аналіз спостереження правових ситуацій, акторські здібності сприяють самореалізації юриста як творчого фахівця.

3.8. Естетична культура юриста

Вперше у науковий обіг термін «естетика» ввів (1750 р.) німецький філософ О.Г. Баумгартен. Нині існує багато визначень цього поняття, які так чи інакше пов'язані з поняттям почуттєвого сприймання людиною реального світу. Естетика – наука про природу й закономірності естетичного освоєння дійсності. Загалом – це естетичне пізнання, яке слугує важливим чинником духовності людини.

Між поняттями естетичне пізнання, естетичне сприймання, естетичне почуття, естетичне відчуття існує різниця. Естетичне пізнання відбувається на основі естетичного сприймання через зір, слух, дотик, що є первинним у пізнанні.

Естетичне сприймання, естетичне почуття – різні форми відображення навколишньої дійсності. Естетичне відчуття формує естетичне почуття як тонку духовну структуру людини. Але пізнання, як і почуття, потребує інтелектуальної діяльності людини, оскільки необхідними є певні розумові процеси: запам'ятовування, аналіз, синтез та ін. Крім цього, для почуття й

пізнання необхідний вияв людської душі. Результатом емоційного сприймання є емоції, почуття.

Предметом дослідження естетики вважають мистецтво, яке (за Арістотелем) є однією із п'яти (включно розум, мудрість, науку, розсудливість) властивостей духу. Поширене твердження, що мистецтво – це естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості – особливого виду людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів.

Основними естетичними категоріями є гармонія і міра, прекрасне й потворне, піднесене й низьке, трагічне і комічне, які у процесі історичного розвитку можуть змінюватися. Але однією з універсальних форм буття матеріального світу у людській свідомості є краса, яка розкриває естетичний смисл явищ, їхні зовнішні і (або) внутрішні якості, що викликають насолоду, моральне задоволення. Краса має свої закони: діяти відповідно до інтересів, потреб, запитів, зручностей інших, на основі чого формуються суспільні відносини. Красу потрібно шукати в єдиній великій книжці – Природі. Зрозуміло, що найвищим рівнем краси є прекрасне.

До чинників, які формують рівень естетичної свідомості, традиційно відносять естетичне почуття, естетичний смак, естетичний ідеал. Тобто йдеться про формування певної культури, зокрема естетичної. Естетична культура – це сукупність естетичних цінностей, які існують в суспільстві, способи і засоби їх створення та освоєння, хоча сама естетика є наукою про становлення чуттєвої культури людини.

Зауважимо, що поняття «естетична культура» ширше, ніж поняття «чуттєва культура». Зокрема, чуттєва культура стосується лише людини, а естетична – ще й суспільства. Для визначення естетичної культури особи потрібен інтегративний підхід з урахуванням почуттєвого та раціонального.

Зрозуміло, що естетична культура, як і естетика в цілому, має різні види, виходячи з певних ознак. Нас насамперед цікавлять професійні ознаки,

тобто естетична культура юриста, яка ґрунтується на почуттєвому праві, правовій естетиці.

Специфіка службової діяльності юриста полягає загалом у тому, що відбувається інтеграція почуттєвого та раціонального, тобто виникає своєрідний діалог між ними, на основі якого сприйнята інформація входить у почуття чи залишається на чуттєвому рівні, без дії вищих психічних процесів. Отже, маємо справу з двома аспектами естетичної культури: зовнішнім і внутрішнім. Звичайно, більш цінним для професійної діяльності є внутрішній аспект. Тому виправданим у багатьох випадках є поняття «естетично-почуттєва культура юриста». Саме такий вид культури ми обрали об'єктом дослідження.

Під естетичною культурою юриста розуміється почуттєвий вплив «діалогу мистецтва» і законів краси у правовій естетиці на формування професійної правосвідомості фахівця-юриста та його поведінку з метою пізнання та кваліфікованого вирішення ним правових ситуацій.

Розглянемо складові елементи естетичної культури юриста та механізм їхньої дії. По-перше, «діалог мистецтва» і закони краси певним чином впливають на формування правосвідомості юристів. Цей вплив відбувається лише у правовій естетиці, тобто в правовому колі, у полі професійної діяльності юриста, де власне потрібна його професійна правосвідомість. Крім цього, він здійснюється на почуттєвому (дуже витонченому) рівні, оскільки естетичне сприймання правових явищ відбувається через органи почуттів.

Ми виходимо з того, що мистецтво є провідним компонентом естетичної культури юриста, адже воно виникло з потреб людини як засіб усвідомлення себе у світі, своїх зв'язків з навколишнім середовищем. Воно створює особливий духовний світ людини – світ краси та емоцій.

Естетика є філософією мистецтва, морфологією мистецтва, його методологією. Естетика вказує шляхи формування досконалої людської чуттєвості. Дія мистецтва на людину духовно підносить її з одними якостями (в тому числі свідомістю), а опускає з іншими, більш якісними. Мистецтво є

своєрідним зором і слухом, а це не може не торкнутися душі юриста. Але найбільша роль мистецтва у формуванні правосвідомості полягає в тому, що воно активізує суспільну комунікацію, ніби примушує розмовляти з людиною. Таким діалогом, зокрема, є естетичне переживання. Мистецтво несумісне з шаблоном, копіюванням. Воно є самостійним витвором людського духу.

Наголосимо, що саме мистецтво активно впливає на формування у юриста правового почуття. Тонка духовна сутність сприяє тому, що воно краще пізнається у правовому явищі, вносить у правосвідомість не виражені словом відтінки почуття, а це своєю чергою підвищує ефективність професійного розв'язання складних суспільних і особистих проблем.

Естетичне пізнання правового явища має незавершену форму: передчуття, інтуїція, здогадки, асоціації тощо. Їх вплив виявляється насамперед у сфері підсвідомості, яка активізує свідомість, у тому числі правосвідомість (наприклад, музика як вид мистецтва може давати імпульс до інтерпретаційної свободи вибору рішень). Естетична цінність правосвідомості юриста формує творчий дух, забезпечує варіантну (але правомірну) професійну поведінку, не допускає спрощених дій, схематичної чи поверхової «правосвідомості».

Під дією діалогу з мистецтвом у підсвідомості юриста «програмується» зворотний потік почуттів і думок, який позитивно впливає на його професійну діяльність. Юрист більш свідомо оцінює правову ситуацію, яку розглядає. Відбувається переосмислення набутих раніше правових знань, краще засвоюються нові відомості з юриспруденції.

По-друге, складовим елементом естетичної культури юриста можна визнати почуттєвий вплив законів краси у правовій естетиці та формуванні професійної правосвідомості. Насамперед підкреслимо буття краси, адже юристові (як і кожній людині) для духовно-естетичного розвитку потрібно здійснювати професійну діяльність за цими законами, творити за законами краси, яка, як відомо, врятує світ.

Красу треба вміти бачити, чути і до того ж знати, що це поняття змінне. Критеріями відчуття краси може бути реакція заінтересованих осіб та власне сумління. Головним джерелом краси є правосвідомість юриста. Звісно, треба враховувати, що, по-перше, знання юриста про теоретичне існування законів краси у Всесвіті позитивно впливає на формування його правосвідомості, по-друге, намагання здійснювати професійні дії за законами краси залежить від рівня правосвідомості юриста. Іншими словами, у першому випадку первинним є закон краси, а у другому – правосвідомість. Така взаємозалежність краси і правосвідомості сприяє налагодженню суспільних відносин.

Варто зіставити також поняття краси та істини у юридичній практиці. Дослідники доводять, що спорідненість краси та істини в цілісному перетворенні людини і світу спричинюється до просвітлення душі, а значить, до профілактики правопорушень, налагодження цивілізованого правопорядку у суспільстві.

Почуттєвий вплив законів краси на правосвідомість юриста формується також під дією законів, нормативно-правових актів тощо. Але якість правового почуття залежить від джерела краси, яка закладена у правові норми. Так, можна стверджувати, що вагомим джерелом краси професійної правосвідомості юриста є римське приватне право, а також історико-правові пам'ятки, які мають духовну цінність та світове значення. Своєю логічністю, універсальністю, максимальною наближеністю до досконалості ці документи можуть розглядатися як приклад правової естетики, слугувати орієнтиром у формуванні правового почуття.

Однак найдосконалішим джерелом краси є природні закони (закони Всесвіту). Саме вони повинні міцно увійти в норми професійної діяльності юриста, у його службовий етикет. Естетична культура (краса) закладається у зміст службового етикету юриста лише тоді, коли цей етикет відображає природний стиль поведінки, у якій нема нічого зайвого, штучного,

несумісного. Саме за зовнішніми діями юриста можна судити про красу його внутрішньої культури (як спеціаліста).

Поряд з красивим існує прекрасне. Ці поняття дещо різні. Прекрасне – це найгарніше. Воно – більш широке поняття. Красива чи прекрасна людина – все залежить від рівня духовності, професійної майстерності та природної закономірності її поведінки. Тому доцільно говорити про логіку існування прекрасного у службових діях юриста.

Професійна правосвідомість як елемент естетичної культури юриста впливає з естетичної свідомості. Остання, як правило, стає джерелом правосвідомості. Під естетичною свідомістю особи розуміють особливий духовний стан, який характеризує естетичне ставлення людини або суспільства до дійсності. Естетична свідомість становить певний комплекс почуттів, уявлень, поглядів, ідей і має такі складові елементи: естетичне почуття, естетичний смак, естетичний ідеал, естетичну теорію.

Зупинимося докладніше на значенні естетичного смаку для юридичної діяльності. Естетика є критикою смаку, а суттєвим естетичним фактором смаку виявляється почуття задоволення, яке супроводжує споглядання прекрасного. Естетичний смак юридичної орієнтації формується на практиці, у процесі професійної діяльності, хоча й залежить від характеру правника, рівня його загальної культури та вихованості, певних звичок тощо. Проте у будь-якому випадку смакові оцінки юридичної діяльності мають бути раціонально обґрунтовані. Юрист діє в межах закону та правового почуття, і його професійні смакові якості повинні перебувати у правовому полі, під впливом духу права.

Зрозуміло, що естетично-правовий смак має індивідуальний характер, отже, можлива поява деформованого, спотвореного смаку. Наприклад, юрист може отримувати насолоду від того, що продемонстрував свою владу, застосував силові засоби, які не були адекватними в даній правовій ситуації. У подібних діях відсутня естетична культура, оскільки вони спрямовані на порушення рівноваги або на її невстановлення. Крім цього, юрист,

естетично-правовий смак якого спотворений, не в змозі глибоко пізнати правове явище. Його зусилля спрямовуватимуться на несправедливість, неправильне розуміння сутності внутрішнього імперативу службового обов'язку, формування негативної естетичної свідомості. Діалог мистецтва і закони краси діють на юриста саме у полі правової естетики, яку доцільно розглядати як ужиткову естетику, оскільки будь-яка сфера трудової діяльності має своє естетичне забарвлення. Правова естетика полягає в інтеграції естетики з досягненнями правових наук. Така інтеграція впливає з того, що у праві є естетичні надбання, естетична цінність, естетичні компоненти. Естетична позиція права висвітлює своєрідне естетичне реагування з боку юриста. Адже йому часто доводиться виступати у різних ролях: психолога, педагога, культуролога, філософа, дипломата, актора тощо, які формують окремі види ужиткового професійного мистецтва. А об'єднує ці ролі почуттєва, естетична культура правника. Тобто право систематизує естетичні вимоги до особи юриста, і юридична діяльність вбирає у себе естетичні (почуттєві) відносини права. Тому, виходячи з естетично-правових властивостей юридичної діяльності та естетичної практики юриста, потрібно правильно оцінювати естетичні властивості права.

Отже, у правовій естетиці чільне місце посідає діалог різних видів культур і мистецтва. Щоб ефективно реалізувати правові норми на практиці, всебічно пізнати правове явище, треба цілеспрямовано естетично (почуттєво) впливати на юридичну діяльність, на формування високого рівня професійної правосвідомості фахівця права.

Принципи естетичної культури юриста відображають ті естетичні позиції, без яких немислима юридична діяльність, яких треба дотримуватися на практиці.

До основних принципів естетичної культури юриста належать: юридична гармонія, естетична домінанта, феномен творчої волі, юридична алегоричність, професійна мажорність, службовий дизайн.

Багатогранний зміст естетичної культури юриста виявляється в її функціях, основними з яких є: формування естетичних принципів юридичної діяльності, піднесення рівня правового почуття юриста, подолання стандартного юридичного мислення, вплив на виховання суб'єктів права, розвиток ритуально-обрядової культури у юридичній практиці, наповнення і систематизація юридичного досвіду.

Отже, естетична культура юриста повинна відповідати законам краси, гармонійності, згідно з якими відбуваються позитивні зміни у внутрішньому світі людини, в тому числі й правопорушника. Естетичне світосприймання, здатність засвоїти здобутки естетичної культури, взаємодія почуттєвого і раціонального у діяльності юриста є чинниками ефективного регулювання правовідносин в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Введение в юридическую специальность / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1976. – 256 с.
2. Алексеева Ж. М. Образ юриста в сучасній європейській культурі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 “Філософія права” / Ж. М. Алексеева ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 16 с.
3. Аракелов Ю. Профессиональная этика юриста / Аракелов Ю., Джегутанов Б., Олейников В. – СПб. : Питер, 2006. – 128 с.
4. Бандурка А. М. Конфликтология : [учеб. пособ. для вузов] / А. М. Бандурка, В. А. Друзь ; МВД Украины ; Ун-т внутр. дел. – Х. : Оригинал ; Фортуна-пресс, 1997. – 352 с.
5. Барковський В. П. Формування комунікативної культури у майбутніх працівників кримінальної міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / В. П. Барковський ; Нац. акад. Прикордон. військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2003. – 18 с.
6. Белкин Р. С. Профессия – следователь : введение в юридическую специальность / Белкин Р. С. – М. : Юрист, 1998. – 168 с.
7. Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі / Бігун В. С. – К. : Юстиніан, 2006. – 272 с.
8. Біленчук П. Д. Правова деонтологія : [підруч.] / П. Д. Біленчук, С. С. Сливка ; за ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1999. – 320 с.
9. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія : короткий курс лекцій / Бризгалов І. В. ; Міжрегіон. акад. управл. персоналом. – [2 вид., випр.] – К. : МАУП, 2000. – 48 с.
10. Васильев В. Л. Юридическая психология : [учеб.] / Васильев В. Л. – М. : Юрид. лит., 1991. – 461 с.

11. Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / М. П. Васильєва ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 38 с.

12. Ведерніков Ю. А. Юридична деонтологія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Ведерніков Ю. А., Кульбач С. О., Кучук А. М. ; Ун-т сучас. знань. – Дніпропетровськ : Свідлер А. Л., 2011. – 205 с.

13. Гіда Є. О. Деонтологічні основи правоохоронної діяльності міліції України : [навч. посіб.] / Гіда Є. О. – К. : О. С. Ліпкан, 2011. – 120 с.

14. Горшенев В. М. Юридическая деонтология : [учеб. пособ.] / В. М. Горшенев, И. В. Бенедик ; М-во высш. и сред. спец. образования УССР ; Учеб.-метод. каб. по высш. Образованию ; Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. – К. : УМКВО, 1988. – 78 с.

15. Гребеньков Г. В. Юридична етика : [навч. посіб.] / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – К. : Алерта, 2004. – 209 с.

16. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія : [навч. посіб.] / С. Д. Гусарєв, О. М. Карпов ; Нац. акад. внутр. справ України. – К. : НАВС, 1998. – 156 с.

17. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія. (Основи юридичної діяльності: теоретичні і деонтологічні аспекти) : [наук.-метод. посіб.] / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров ; В. В. Копейчиков (ред.) ; Нац. акад. внутр. справ України. – К. : НАВС, 2000. – 376 с.

18. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / за ред. В. О. Лозового, В. О. Рум'янцева. – Х. : Право, 2011. – 264 с.

19. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : [учеб. пособ.] / Жалинский А. Э. – М. : БЕК, 1997. – 330 с.

20. Закомлистов А. Ф. Судебная этика / Закомлистов А. Ф. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 258 с.

21. Занік Ю. М. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 “Філософія права” / Ю. М. Занік ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 16 с.

22. Ибрагимов М. М. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел : [учеб. пособ.] / Ибрагимов М. М., Куличенко В. В., Съедин Б. Г. – К. : КВШ МВД СССР, 1990. – 304 с.

23. Коваль Н. В. Введение в юридическую специальность (деонтологический аспект) : [курс лекций] / Коваль Н. В. – Донецк : Центр подготовки абитуриентов, 2008. – 112 с

24. Ковальчук А. Про необхідність наукового розуміння базових категорій правознавства і юриспруденції / А. Ковальчук // Право України. – 2006. – № 1. – С. 103–105.

25. Кодекс честі українського банкіра // Філософія : [підруч.] / під ред. О. В.Маркова – К. : НБУ, 2007.

26. Кукушин В. М. Полицейская деонтология: социологический анализ зарубежных концепций / Кукушин В. М. – М. : Акад. МВД России, 1994. – 139 с.

27. Кукушин В. М. Профессиональная этика, этикет и такт работников органов внутренних дел / Кукушин В. М. – М. : Академия МВД России, 1991. – 130 с.

28. Кукушин В. М. Твоя профессиональная этика / Кукушин В. М. – М. : Кодекс, 1994. – 244 с.

29. Лозовий В. О. Професійна етика юриста / В. О. Лозовий, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2004. – 176 с.

30. Максимов Л. Г. Профессиональная этика юриста / Л. Г. Максимов, Л. П. Максимова. – Минск : Молодежное научное общество, 2001. – 166 с.

31. Медведєв В. С. Психологія професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора

психолог. наук : спец. 19.00.06 “Юридична психологія” / В. М. Медведєв ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 36 с.

32. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре””, 2003. – Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 2003. – 1232 с.

33. Мінченко О. Моральність юридичної діяльності: теоретичні та практичні аспекти / О. Мінченко // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 4. – С. 83–86.

34. Мораль и догма юриста: профессиональная юридическая этика : сб. науч. статей / под общ. ред. И. Л. Трунова. – М. : Эксмо, 2008. – 608 с.

35. Морозов А. С. Формування правової культури у майбутніх працівників міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.01 “Загальна педагогіка ; історія педагогіки” / А. С. Морозова. – Тернопіль, 1999. – 18 с.

36. Навчально-методичні матеріали з курсу “Психологічна деонтологія” для студентів психологічних факультетів / Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя / [упоряд. В. В. Турбан]. – Ніжин : НДУ, 2005. – 116 с.

37. Нерсисянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / Нерсисянц В. С. – М. : НОРМА–ИНФРА М, 1998. – 245 с.

38. Організація професійної діяльності юриста: теорія і практика / Ф. Бойль, Д. Каппс, Ф. Плауден, К. Сендфорд ; [наук. ред. і пер. В. І. Андрейцев ; пер з 2-го англ. вид.]. – К. : Знання, 2006. – 478 с.

39. Осетинський А. Утвердження авторитету суду у контексті судової реформи / А. Осетинський // Право України. – 2006. – № 4. – С. 3–10.

40. Основи конфліктології : [учеб. пособ.] / А. В. Дмитриев, Ю. Г. Запрудский, В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Юрист, 1997. – 198 с.

41. Пірен М. І. Деонтологія конфліктів та управління : [навч.-практ. посіб.] / Пірен М. І. ; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : УАДУ, 2001. – 378 с.

42. Примуш М. В. Конфліктологія : [навч. посіб.] / Примуш М. В. – К. : Професіонал, 2008. – 282 с.

43. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов : [учеб. пособ.] / под ред. А. В. Опалева и Г. В. Дубова. – М. : Щит-М, 1997. – 384 с.

44. Профессиональная этика юриста / под общ. ред. А. Г. Маслеева. – Екатеринбург : УрГЮА, 2004. – 364 с.

45. Психологічна деонтологія: етичні кодекси: Хрестоматія / [уклад. В. О. Климчук]. – К. : МАУП, 2005. – 86 с.

46. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [В. Г. Андросюк, О. М. Корнєв, О. І. Кудерміна та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко. – К. : Правова єдність, 2009. – 200 с.

47. Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., (14 трав. 2010 р.) / голов. ред. В. В. Сташис В. І. та ін. – Х. : Одісей, 2010. – 456 с.

48. Рудакевич М. І. Формування етики державних службовців в умовах демократизації і професіоналізації державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр. : спец. 25.00.03 “Державна служба” / М. І. Рудакевич ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2007. – 32 с.

49. Святоцька М. Адвокатура в Україні за магдебурзьким правом / М. Святоцька // Право України. – 2006. – № 7. – С. 125–126.

- 50.** Скакун О. Ф. Юридическая деонтология : [учеб.] / Скакун О. Ф. – Х. : Эспада, 2002. – 504 с.
- 51.** Скакун О. Ф. Юридична деонтологія : [підруч.] / Скакун О. Ф. ; [пер. з рос.]. – Х. : Еспада, 2008. – 400 с.
- 52.** Сливка С. С. Правнича деонтологія : [підруч.] / Сливка С. С. – К. : Атіка, 2007. – 328 с.
- 53.** Сливка С. С. Правнича деонтологія : [підруч. для вищ. навч. закл.] / Сливка С. С. ; Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ. – К. : Атіка, 1999. – 336 с.
- 54.** Сливка С. С. Юридична деонтологія : [підруч. для вищ. навч. закл.] / Сливка С. С. ; Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України. – К. : Атіка, 2001. – 303 с.
- 55.** Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.12 “Філософія права” / С. С. Сливка ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2002. – 32 с.
- 56.** Сливка С. С. Юридична деонтологія : Правнича етика. Професійна культура / Сливка С. С. ; Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ. – [2 вид., перероб. і допов.]. – К. : Атіка, 2003. – 320 с.
- 57.** Сущенко В. М. Деонтологічний кодекс правничої діяльності в Україні : проблеми й перспективи створення / В. М. Сущенко // Наукові записки НаУКМА. Сер. Філософія та право. – К., 1999. – Т. 8. – С. 65–67.
- 58.** Типові норми професійної поведінки правників США / Американська правнича фундація. Центр професійної відповідальності ; Програма “Правова ініціатива у Центральній та Східній Європі”. – К., 1995. – 80 с.
- 59.** Трунов И. Л. Юридическая профессиональная этика / И. Л. Трунов // Адвокатская практика. – 2008. – № 2. – С. 2–5.
- 60.** Фіолевський Д. П. Юридична етика : [підруч.] / Фіолевський Д. П. – К. : Алерта, 2011. – 288 с.

61. Формування правосвідомості юриста / [Сливка С. С., Рудницький М. І, Підгурський М. Т., Штангрет М. Й., Єсип І. О.]. – Львів : Кальварія, 1997. – 96 с.

62. Хрестоматия по юридической деонтологии : сб. нормат. актов (международных, отечественных, зарубежных) об основных стандартах профессиональной деятельности юристов (с общими комментариями к разделам) для юрид. вузов и фак.-тов / [сост. и общ. ред. доктор юрид. наук, проф., чл.-кор. АПрН Украины, засл. юрист Украины О. Ф. Скакун]. – Х. : Эспада, 2002. – 448 с.

63. Цирфа Г. О. Юридична деонтологія : [навч. посіб. для дистанц. навч.] / Цифра Г. О. ; Відкритий між нар. ун-т розвитку людини “Україна”. – К. : Університет “Україна”, 2004. – 209 с.

64. Чупринський Б. О. Формування професійної культури майбутніх юристів: філософсько-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 “Філософія права” / Б. О. Чупринський ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 20 с.

65. Юридична деонтологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [А. Є. Шевченко та ін.]. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 338 с.

66. Юридична деонтологія : підруч. / [С. П. Погребняк та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. Нац. акад. прав. наук України О. В. Петришина ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2014. – 245 с.

67. Яновська О. Г. Питання формування етико-психологічних якостей прокурорів та адвокатів у процесі професійного навчання / О. Г. Яновська // Часопис Київ. ун-ту права. – К., 2011. – № 2. – С. 267–271.

68. Bentham J. Deontologie, ou science de la morale / Bentham J. – Parie : Charpentier Libraire-Editeur, 1834.